

TAMPEREEN YLIOPISTO

Salla Elo

KOTI HELSINGISSÄ, SYDÄN BERLIINISSÄ
Saksalaissyntyisen Carl Ludvig Engelin sopeutuminen Suomeen

Suomen historian pro gradu –tutkielma

Tampere 2007

Tampereen yliopisto

Historiatieteen laitos

ELO SALLA: Koti Helsingissä, sydän Berliinissä. Saksalaissyntyisen Carl Ludvig Engelin sopeutuminen Suomeen

Pro gradu –tutkielma, s. 137

Suomen historia

Toukokuu 2007

Johan Carl Ludvig Engel (1778–1840) syntyi ja kouluttautui arkkitehdiksi Berliinissä, Preussissa, josta hän vuonna 1808 työpulan vuoksi hakeutui töihin ulkomaille. Ensin hän toimi neljä vuotta Tallinnan kaupungin arkkitehtinä ja vuonna 1816 hänet kutsuttiin Suomeen Helsinkiin pääkaupungin uudelleenrakennustoimikunnan pääarkkitehdiksi. Vuodesta 1824 kuolemaansa vuoteen 1840 asti Engel palveli Suomen intendenttikonttorin (entinen Rakennushallitus, nykyään Senaatti-kiinteistöt) johtajana, intendenttinä.

Tässä pro gradu -tutkielmassa keskityttiin arkkitehti Engelin yksityiseen puoleen. Hänet tunnetaan merkittävänä alansa vaikuttajana Suomen 1800-luvun rakennustaiteessa. Täten oli mielenkiintoista tietää, että millainen persoona Johan Carl Ludvig Engel oli ja mitä hänen ajanvietteisiinsä kuului. Kysymyksiin etsittiin vastauksia tarkastelemalla hänen perhetaustojaan, omaa perhettään, suhtautumista itseensä, muihin ja maailmaan sekä tutkimalla Engelin kotioloja Helsingissä, hänen ajanvietteitään ja ihmissuhteitaan.

Engelin esimerkin kautta oli tarkoitus tarkastella yksilön ja yhteisön suhdetta. Erityisesti kiinnostavaa oli se, miten paljon yhteisö ohjasi yksittäisen ihmisen elämää. Koska arkkitehti oli syntynyt Suomen rajojen ulkopuolella, hänen voi nähdä eläneen täällä vierasmaalaisena, vaikka häntä nykyään saatetaan nimittää yhdeksi ”maamme suurmiehistä”. Tässä tutkielmassa oli tarkoitus valottaa tätä asetelmaa ja pohtia, miten Engel itse koki olemisensa synnyinmaansa rajojen ulkopuolella, toisen maan palveluksessa.

C.L. Engelin arkkitehdin töiden jäädessä tässä tutkielmassa kysymyksen asettelun ulkopuolelle on työ luonteeltaan osaelämäkertatutkimus. Koska kyseessä on henkilöhistoriallinen tutkimus, käsittää tutkimuksen aikarajaus koko Engelin elinajan vuosien 1778 – 1840 välillä. Erityispaino on kuitenkin niissä vuosissa, joina Engel asui synnyinmaansa ulkopuolella eli 1808 - 1840.

Tutkimuksen primäärilähteen muodostavat Engelin ystäväkirjeet vuosilta 1813–1840. Tutkielman aihe kuuluu jo sinällään mikrohistoriaan, jossa paljon käytettyjä lähteitä pyritään lukemaan uudella tavalla. Erilaisen näkökulman lisäksi päälähteinä olevia kirjeitä pyritään hyödyntämään lähiluvun kautta. Kirjeiden lukutavassa se tarkoittaa, että huomioidaan pienetkin yksityiskohdat, yksittäiset sanat, niiden ilmaisutavat ja merkitykset tekstiyhteydessään.

Henkilöhistoria ja elämäkertatutkimus vaativat omanlaistaan lähestymistapaa. Tärkeää on, että ennen tutkielman aloittamista tiedostetaan tämän erityislaatuisen tutkimusaiheen ongelmakohdat. Analyysi ja tulkinta onnistuvat vasta tämän jälkeen. Tutkittavaa tulee tarkastella hänen aikansa

yhteiskunnan, maailman ja elämäntilanteen eli kontekstien kautta. Pyrkimys totuudenmukaiseen ihmiskuvaan tulee mielestäni olla aina historian tutkimuksen tavoite. Täten jokaisesta historiallisesta henkilöstä tulee nähdä sekä hyvät että huonot puolet, sillä molemmat ovat kiinteä osa ihmisyyttä. Tässä tutkielmassa käytettiin hermeneutiikan eri näkökantoja yleisesti apukeinoina pyrittäessä saamaan tutkittavasta henkilöstä mahdollisimman hänen näköisensä ja ajatuksillensa uskollinen lopputulos.

Berliiniläissyntyinen arkkitehti osoittautui monisäikeiseksi persoonaksi. Engel näyttäytyi tavallisena, inhimillisenä yksilönä, hyvine ja huonoine puolineen, iloineen ja suruineen. Vaikka yleiskuva hänestä on myönteinen – hän oli huumorintajuinen ja nöyrä mies – löytyi hänestä myös normaaleja heikkouksia, kuten huonotuulisuutta. Näiden piirteiden havainnoinnissa oli hermeneuttisesta ymmärtämisen tavasta apua. Varsinainen henkilöhistoriallinen tutkimus oli haasteellista. Havaittiin yhä uudestaan historian tutkimuksessa vallitsevan yleisen totuuden; lähdeaineistot eivät tarjonneet tyhjentäviä vastauksia, eivätkä tutkimustulokset olleet yksiselitteisiä ja ehdottomia.

Käsite yksityinen muodostui kussakin tarkastelunäkökulmassa merkitykseltään muuttuvaksi, kontekstiin sidotuksi. Sääty-yhteiskunnassa yksilö ei ollut koskaan täysin vapaa toimimaan vain oman tahtonsa mukaisesti. Julkinen eli toisten katseet, viranomaisten määräykset sekä yleiset käytös- ja tapanormit sitoivat yksilön tiukasti yhteisönsä. Hänet myös määriteltiin näiden kriteereiden kautta, minkä johdosta kunkin oli toteutettava omassa elämässään noita ympäristön asettamia vaateita. Tarkastelu osoitti, että nykyistä yksityisyyttä vastasivat vain salaiset tai muutoin henkilön omana tietona pysyneet asiat, kuten ajatukset.

Samoin kuin yksityisyys myös vapaa-aika, josta tässä tutkielmassa on käytetty nimitystä joutoaika, ei ollut 1800-luvulla selkeä käsite. Näiden vapaiden hetkien tekemisistä katsottiin kuvaavimmaksi käsite ajanviete. Joutoaika ei välttämättä ollut vastakohta työlle, eikä ajanvietteinä voinut tehdä ainoastaan omavalintaisia asioita. Yhteiskunnan normit ohjasivat sitä, mitä kunkin oli joutoaikana säädyllistä tehdä. Täten velvollisuuksien ulkopuolisetkin puuhut kotona ja pienemmissä ystäväseurueissa tuli valita yleisesti hyväksytyjen ajanvietteiden joukosta.

Selvisi, että ajan tiukka yhteiskunnallinen hierarkia ei ulkomaalaisten kohdalla ollut este vaan helpote asetuttaessa vieraaseen maahan. Säätyläisten normit ja tavat olivat melko samanlaisia koko Euroopan alueella, vaikka paikallisia vivahte-eroja esiintyikin. Tämä madalsi kynnystä kotiutua uuteen kotipaikkaan ja sen asukkaisiin. Helsingin 1800-luvun säätyvelvoitteisiin kuului osallistuminen seurapiiritapaamisiin, mikä merkitsi vierasmaalaisenkin kohdalla sitä, ettei hänellä ollut käytännössä edes mahdollisuutta joutua eristyksiin yhteisöstä. Niinpä voikin sanoa, että 1800-luvulla yksilön ja yhteiskunnan suhteen määrittä yhteisö, johon Engelin muiden tavoin oli sopeuduttava.

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
1.1 Tutkimuskysymys, lähteet ja kirjallisuus	1
1.2 Kirjeet historian tutkimuksen lähteenä ja niiden lukutavat	4
1.3 Käytettävät teoriat ja metodit	9
1.4 Käsitteet ja tutkielman rakenne	13
2 AMMATILLISET HAASTEET HOUKUTTELIVAT SUOMEEN	14
2.1 Lapsuus ja nuoruus Berliinissä	14
2.2 Perheelliseksi Tallinnassa, pysyvä virka Helsingistä	17
2.3 Muurarimestarin pojasta virkamieheksi	20
3 VAATIVA ARKKITEHTI, VAATIMATON PERSOONA	22
3.1 Itsenäinen yksilö – valvova yhteisö	23
3.2 ”Punaiset posket kuin nuorukaisella”	25
3.3 Vaatimaton, oman arvonsa tuntenut, hilpeä mies	32
3.4 Klassismin kasvattama	44
4 HUOLEHTIVA PERHEEN PÄÄ	49
4.1 Rakkautta rahan sijaan	49
4.2 Viisi suloista pikkuveijaria	54
4.3 Palvelijoita ja apulaisia Helsingistä ja ulkomailta	59
5 KOTONA BULEVARDILLA	61
5.1 Puutalo ja suuri piha – esimerkillinen helsinkiläisasunto	62
5.2 Puutarha – iloksi kaikille aisteille	68
5.3 Tyypillinen säätyläiskoti	69
5.4 Tee, kirsikat ja leivonnaiset säätyläisen merkinä	75
6 SÄÄDYNMUKAISTA SEURAA	80
6.1 Ylimmän ja alimman säädyn välissä	81
6.2 ”Muutamien hyvien ystävien seurassa”	84
6.3 Ystäviä yli valtiorajojen	88
7 SÄÄTY-YHTEISKUNNAN AJANVIETTEIDEN PARISSA	92
7.1 Henkilökohtaisia nautintoja arkena tai pyhänä	92
7.2 Virkamiehen arkea seurapiireissä	96
7.3 Teatteria, naamiaisia ja muita aikalaishuveja	103
7.4 Ystäväkirjeet ja kukkienhoito - omaehtoiset nautinnot	106
8 HELSINKILÄISTYNYT SAKSALAINEN	110
8.1 ”Rakas Berliini - siellä meillä”	111
8.2 Vieraassa maassa, tutulla kielellä	115
8.3 Helsinki – tšekäläinen koti	118
9 POHDINTA	121
LÄHDE- JA KIRJALLISUUSLUETTELO	125

1 JOHDANTO

Hän on mies, joka ei kaipaa enempiä esittelyjä. Näin kuulee usein puhuttavan arkkitehti Johan Carl Ludvig Engelistä, joka 1800-luvun alkupuolella suunnitteli kaikki nykyistä Senaatintoria yhä ympäröivät monumenttirakennukset. Kuitenkin lähempi tarkastelu on johtanut monet toteamaan, ettei Engelistä ihmisenä tiedetä paljoa.¹

1.1 Tutkimuskysymys, lähteet ja kirjallisuus

Johan Carl Ludvig Engel² (1778–1840) syntyi ja kouluttautui arkkitehdiksi Berliinissä, Preussissa, josta hän vuonna 1808 työpulan vuoksi hakeutui töihin ulkomaille. Ensin hän toimi neljä vuotta Tallinnan kaupungin arkkitehtinä ja vuonna 1816 hänet kutsuttiin Suomeen Helsinkiin pääkaupungin uudelleenrakennustoimikunnan pääarkkitehdiksi.³ Vuodesta 1824 kuolemaansa vuoteen 1840 asti Engel palveli Suomen intendenttikonttorin (entinen Rakennushallitus, nykyään Senaatti-kiinteistöt) johtajana, intendenttinä. Jo vuonna 1814 hän oleskeli noin vuoden verran Turussa, jossa hän suunnitteli yksityisarkkitehtinä ainakin sokeritehtaan. Täten berliiniläisen kokemukset ja suhteet Suomeen alkavat viimeistään vuodesta 1814. Engel eli viimeiset 24 vuottaan Suomessa eikä päässyt enää kertaakaan edes käymään kotimaassaan. Hän suunnitteli perheineen muutaman kerran paluuta takaisin Berliiniin, mutta epävarmat työnsaantimahdollisuudet, rahapula sekä toisaalta kunniantuntoa hivelleet työtehtävät Suomessa estivät hänen paluunsa takaisin.⁴

Tutkimuskysymys

Tässä pro gradu -tutkielmassa keskitytään arkkitehti Engelin yksityiseen⁵ puoleen. Hänet tunnetaan merkittävänä alansa vaikuttajana Suomen 1800-luvun rakennustaiteessa.⁶ Täten on mielenkiintoista tietää, että *millainen persoona Johan Carl Ludvig Engel oli ja mitä hänen ajanvietteisiinsä kuului*. Kysymyksiin etsitään vastauksia tarkastelemalla hänen perhetaustojaan, omaa perhettään,

¹ Pöykkö 1990, 7.

² Itse hän käytti vain nimensä toista ja kolmatta nimeä Carl Ludvig.

³ Meissner 1937, 12, 23, 28, 33.

⁴ Engel Herrlichille 27.–29.11.1813/4.1./24.4./1.8.1814, 22.12.1822, 3.7.1824. Engelin kirjeet berliiniläiselle ystävälleen kauppias Carl Herrlichille vuosilta 1813–1840 ovat alkuperäisinä Helsingin kaupungin arkistossa. Ne on julkaistu painettuina Helsinki-Seuran kustantamana 1989, jolloin kirjeet on suomennettu ja alkukieliset teksti lisätty kirjan taka-osaan. Kirjeet vuosilta 1813–1818 on suomentanut Eila Pajastie, ja vuosien 1819–1836 kirjeet Tuuli Järvenpää. Painetussa kokoelmassa ovat myös kahdeksan Engelin sisarenpojalleen Eduard Jacobille kirjoitettua kirjettä vuosilta 1831–1840, jotka on suomentanut Rose-Marie Schnitzler, ja joita ei ole olemassa enää alkukielisinä. Lisäksi kokoelmassa on vielä yhteensä 18 kirjettä saksalaissyntyiselle Turussa toimineelle kirjakauppias ja saksankielen lehtori Friedrich Anton Meyerille. Kirjeet ovat vuosilta 1820 ja 1824, molemmilta vuosilta on säilynyt yhdeksän kirjettä. Kirjeet on suomentanut Tuula Järvenpää. Näistä kirjeistä löytyvät saksankieliset versiot kokoelman takaa. Osaa Meyer-kirjeistä ei ole ollut enää saksankielisinä ja ne on julkaistu siinä ruotsinkielisessä asussa, jossa Emil Nervander julkaisi ne Finsk Tidskriftissä ja teoksessa Blad ur Finlands kulturhistoria 1900. Löytyneitä Meyer-kirjeitä säilytetään Suomen Taideakatemian arkistossa. Jatkossa viittaukset Engel Herrlichille, Jacobille tai Meyerille tarkoittavat näitä painettuina luettuja kirjeitä päivämäärineen.

⁵ Käsitettä yksityinen ei ollut vielä Engelin aikaan olemassa. Käsite tarkentuu tutkielman myötä.

suhtautumista itseensä, muihin ja maailmaan sekä tutkimalla Engelin kotioloja Helsingissä, hänen ajanvietteitään ja ihmissuhteitaan.

Engelin esimerkin kautta on tarkoitus tarkastella yksilön ja yhteisön suhdetta. Erityisesti kiinnostavaa on se, miten paljon yhteisö ohjasi yksittäisen ihmisen elämää. Täten on tärkeää pohtia myös, missä määrin ja miten yksilö saattoi toteuttaa omaa tahtoaan. Koska arkkitehti oli syntynyt Suomen rajojen ulkopuolella, hänen voi nähdä eläneen täällä vierasmaalaisena, vaikka häntä nykyään saatetaan nimittää yhdeksi ”maamme suurmiehistä”.⁷ Tässä tutkielmassa on tarkoitus valottaa tätä asetelmaa ja pohtia, miten Engel itse koki olemisensa synnyinmaansa rajojen ulkopuolella, toisen maan palveluksessa.

C.L. Engelin arkkitehdin töiden jäädessä tässä tutkielmassa kysymyksen asetelun ulkopuolelle on työ luonteeltaan osaelämäkertatutkimus. Koska kyseessä on henkilöhistoriallinen tutkimus, käsittää tutkimuksen aikarajaus koko Engelin elinajan vuosien 1778 – 1840 välillä. Erityispaino on kuitenkin niissä vuosissa, joihin Engel asui synnyinmaansa ulkopuolella eli 1808 - 1840. Engel asui synnyinmaassaan 30-vuotiaaksi asti, joten hän omaksui keskieurooppalaisen kulttuurin. Täten hänen Preussin vuotensa merkitsevät paljon erityisesti silloin, kun selvitetään sitä, miten Engel koki elämänsä Suomessa synnyinmaansa ulkopuolella.

Lähteet

Tutkimuksen primäärlähteen muodostavat Engelin ystäväkirjeet vuosilta 1813–1840. Niitä on käytetty paljon taidehistoriallisen tutkimuksen lähteinä. Kirjeet palvelevat kuitenkin hyvin myös henkilöhistoriallista tutkimusta erityisesti vapaamuotoisemman tyylinsä ansiosta.

Kirjeet on julkaistu painettuina 1989. Tässä kokoelmassa ovat kaikki tiedossa olevat säilyneet Engelin ystävä- ja sukulaiskirjeet. Näistä pääosa on hänen opiskeluaikaiselle ystäväelleen, myöhemmin kirjakauppiaina Berliinissä toimineelle, Carl Herrlichille kirjoitettuja kirjeitä, joita on 61 kappaletta vuosilta 1813 – 1836. Turkulaiselle, saksalaista syntyperää olleelle, kirjakauppiaille Friedrich Anton Meyerille kirjoitetuista kirjeistä on löydetty 24 kappaletta, joista yhdeksän on vuodelta 1820 ja yhdeksän vuodelta 1824. Engelin sisaren pojalle Eduard Jacobille kirjoitetuista kirjeistä on säilynyt kahdeksan kappaletta vuosilta 1831 – 1840.

⁶ Gripenberg 1908, 203,205; Lilius 2003, 595 - 597.

⁷ Tiitta et al. 1995, Kansalliskallio: suuret suomalaiset, osa I.

Henkilöhistoriallisen tutkimuksen kannalta merkittäviä alkuperäislähteitä ovat myös Engelin oman talon rakennuspiirustukset, josta voi nähdä hänen kotinsa tilaratkaisut sekä pihapiirin. Lisäksi hyvä tietolähde on arkkitehdin talostaan tekemänsä palovakuutus, johon on merkitty esimerkiksi huoneiden seinäkoristelut sekä selvitetty ulkorakennusten käyttötarkoitukset. Arkkitehdin omien kirjeiden ohella oiva ja informoiva aikalaislähde ovat Zacharias Topeliuksen nuoruuden päiväkirjat vuosilta 1832–1840. Ne on myös julkaistu painettuina. Päiväkirjamerkinnät keskittyvät pääasiassa Topeliuksen Helsingissä viettämiin opiskeluaikoihin, ja niistä saatava tieto syventää merkittävällä tavalla Engelin aikaisen Helsingin arkea.

Kirjallisuus

C.L. Engelistä julkaistaan yhä uusia tutkimuksia. Yksiä uusimmista ovat Jarkko Sinisalon julkaisut, joista toinen on artikkeli Engelin rakennustaidetta koskevasta julkaisutoiminnasta ja toinen teos Suomen varhaisimmasta arkkitehtikirjallisuudesta.⁸ Aiempi tutkimus koostuu enimmäkseen taidehistoriallisista julkaisuista. Varsinaisia Engelin elämäkerroiksi nimettyjä teoksia voi laskea olevan kolme, saksalaisen *Carl Meissnerin* 1930-luvulla, *Nils Erik Wickbergin* 1970-luvulla sekä *Kalevi Pöykön* 1990 kirjoittamat teokset. Kaikissa teoksissa päähuomion vie arkkitehtuuri. Wickbergin toteamus Carl Ludvigin kirjeistä kuvaa oivasti koko Engel-tutkimuksen kenttää ja sisältöä: “Vain yksi niistä on kiintoisa Engelin arkkitehdin toiminnan kannalta.”⁹ Tässä voidaan nähdä myös yksi syy siihen, miksei hänen persoonaansa ole tutkittu tähän mennessä juurikaan.

Arkkitehdista tehtyjen taidehistoriallisten tutkimusten määrä on suuri; niitä on ilmestynyt 1800-loppupuolelta alkaen aina tähän päivään asti. Tutkielmassa nämä teokset jätetään kuitenkin vähemmälle huomiolle, koska tarkoitus on tutkia kaikkea muuta, mutta Engelin arkkitehtonisia saavutuksia. Osassa noista tutkimuksista on kuitenkin tehty ansiokasta arkistotyötä ja selvitetty miehen elämän vaiheita. Näiden töiden tietoja on tarpeellista hyödyntää tässä pro gradu – tutkielmassa.

Muutoin tutkimuskirjallisuus koostuu niin sanotun yksityisemmän elämän alueen teoksista. Pääpaino on yksityisyyden historian, arjen kuten perhe-elämän ja ruokakulttuurin sekä ”julkisia” huveja tarkastelevissa tutkimuksissa. Teatteri-, musiikki ja seuraelämää käsittelevistä teoksista on valittu tietoisesti erityisesti Helsingin kaupungin historiaan keskittyneitä tutkimuksia, koska Engel

⁸ Sinisalo 2006a, 2006b.

⁹ Wickberg 1973.

vietti suuremmin osan ajastaan pääkaupungissa eikä osallistunut merkittävällä tavalla muiden paikkakuntien ajanvietemahdollisuuksiin.

1.2 Kirjeet historian tutkimuksen lähteenä ja niiden lukutavat

Jotta kirjeistä saatava tieto voidaan tulkita, on tunnettava kirjeenkirjoitusta ohjanneet säännöt ja käytännöt. Selvää on, ettei 1800-luvun kirjeitä voi tulkita nykyajan kriteerein. Kuitenkin tarkempi tutkiminen osoittaa, että vaikka aiempina aikoina kirjoitettiin kirjeenkirjoitusoppaita, ei niissä välttämättä annettu tarkkoja ohjeita.¹⁰ Täten kirjeiden analysointiin ja tulkintaan tulee käyttää muitakin kuin kirjoitusoppaita.

Kirjeenkirjoitusoppaat ja niiden tarkoitus

Yleisesti kirjeiden ohjesäännöt alkoivat 1600- ja 1700-luvuilla vapautua tiukoista muotosäännöistä ja genreistä. Ratkaisevaksi tuli kirjeen tarkoitus ja tilanneyhteys, jotka tulivat muotoseikkoja tärkeämmiksi kirjoitustyylin valinnassa. Yksityisluontoiset kirjeet saivat kirjeoppaissa huomioita 1600-luvulta alkaen erityisesti ranskalaisten aloitteesta. Ranskalaiset kiinnittivät kouluoppien sijaan huomionsa siihen, miten hienostuneiden aristokraattien, herrojen ja daamien, tuli kirjoittaa kirjeitä. Tämä painotus yksityisluontoisiin kirjeisiin levisi muuallekin Eurooppaan, Saksaan ja Skandinaviaankin 1700-luvulla. Toisaalta saksalaiset ottivat viitteitä ranskalaisten tyylistä, mutta kehittivät omaa, enemmän porvarillista tyyliään. Täten 1700-luvulla kirjeenkirjoitusoppaissa alkoi olla jo hajontaa eri näkökantojen välillä.¹¹

Ranskalaisen tyylin myötä yksityisluontoisia kirjeitä alettiin käsitellä eniten kirjeoppaissa. Hajontaa syntyikin siten lähinnä näiden kirjeiden kirjoitustyyleistä. Ranskalaistyylin edustajat, kuten *B. Neukirch*, korostivat hienostunutta hovityyliä, kun taas vastakkaisen saksalaistyylin edustajat, erityisesti *C. F. Gellert*, kannattivat luonnollista kirjoitustapaa, joka muistutti kirjoittajan puhetta vastaanottajalle. Luonnollisuuden vaatimus korostui eri kirjoitusoppaissa, mutta se merkitsi eri ihmisille eri asioita. Ranskalaisille se oli kohteliaisuuksia viljelevää tyyliä, kun taas saksalaiset korostivat, että kirjeenkirjoituksen tuli muistuttaa luonnollista keskustelua, joka vain oli muotoiltu kirjoitukselle sopivaan muotoon.¹²

¹⁰ Hansson 1988, 20, 44, 48, 52.

¹¹ Hansson 1988, 40 - 43.

¹² Hansson 1988, 41, 43 - 44, 53 - 54.

Erityisiä ohjeita siitä, miten tällaiset luonnolliset kirjeet tuli kirjoittaa, ei kuitenkaan annettu.¹³ Esimerkiksi Gellert ei kerro mitään tarkkoja ohjeita, vaan korostaa vain esimerkkikirjeiden lukemista oppimisen edellytyksenä. Mutta erityisesti Gellertille oli tärkeää, että ystävien väliset kirjeet eivät olleet muodollisia. Gellertin kirjeenkirjoitusopas käsittelee ainoastaan ystäväkirjeitä, mikä todistanee, miten tärkeiksi ne oli alettu katsoa 1700-luvulla. Gellert korostaa luonnollisuutta ystävien keskeisissä kirjeissä. Hän kuitenkin mainitsee lyhyesti muodolliset, tärkeille henkilöille kirjoitettavat kirjeet. Ne Gellert erottaa täysin luonnollisesta tyylistä ja mainitsee, että niissä on noudatettava tilanteiden vaatimia muodollisuuksia ja ettei kyseisiä kirjeitä ole mahdollista kirjoittaa luonnollisella tyyllillä.¹⁴ Engelin kirjeiden voi nähdä noudattelevan Gellertin enemmän kuin Neukirchin korostamaa tyyliä. Teksti kuulostaa luonnolliselta, ja ikävätkin asiat ilmaistaan ystävälle kaunistelematta. Voikin olettaa, että Gellert oppeineen oli arkkitehdille tuttu. Siskonpojalleen hän mainitsee kerran samaisen Gellertin¹⁵ kirjoittamat eläinsadut ja erityisesti viittaus satujen opettavaiseen luonteeseen paljastaa sen, että sadut olivat Engelille sisällöiltäänkin tuttuja.¹⁶

Valtion asioita hoidettaessa ja virkamiehille kirjoitettaessa tuli ystäväkirjeistä poiketen noudattaa tarkkaan ajan muoto- ja titulointisääntöjä. Jopa Engel mainitsee aiheesta Herrlichille aikoessaan kirjoittaa Preussiin ministerille ja pyytää virkaa synnyinmaastaan: *”Pyydän Sinua, vanha ystävä, nöyrimmästi ilmoittamaan minulle hänen nimensä ja arvonimensä, koska jos tällaisessa muotoseikassa tekee virheitä, niin esiintyy sellaisen herran edessä kuin pölkypää.”*¹⁷ Tämä osoittaa, että paitsi Suomessa myös muualla Euroopassa viranomaisille osoitetut kirjeet tuli kirjoittaa muutosääntöjen mukaan.

Erityisiä ohjeita muodollisia kirjeitä varten julkaistiin Suomessa ja Ruotsissa muutamia. Virkakirjeissä korostettiin sanavalintoja ja titteleitä. Venäjän vallan alkuaikoina virkakirjeiden tittelit kertoivat vastaanottajan yhteiskunnallisen aseman sekä hänen ja lähettäjän keskinäisen suhteen luonteen. Vastaanottajan tärkeyttä ilmaisi myös kirjeen asettelu. Esimerkiksi se tila, joka jätettiin päiväyksen ja kirjeen aloitustituloinnin väliin, kertoi vastaanottajan yhteiskunnallisen aseman. Mitä enemmän tilaa, sitä korkeampi henkilö oli kyseessä.¹⁸ Engelin lähettämiä ja hänelle

¹³ Hansson 1988, 44, 48, 52.

¹⁴ Gellert 1751, 9, 58, 90.

¹⁵ Christian Fürchtegott Gellert (1715–1769) oli saksalainen valistuskirjailija, jonka tunnetuimmat teokset olivat *Fabeln und Erzählungen* eli eläinsadut. Ne olivat 1700-luvun Saksassa luetuinta kirjallisuutta. Hänen tarkoituksenaan oli eläinsatujen kautta tarjota runoutta ja opetuksia tavallisenkin kansan keskuuteen. Gellert kirjoitti myös romaaneja sekä kirjeenkirjoitusoppaan. Arto-Haumacher 1996.

¹⁶ Engel Jacobille 30.3.1833.

¹⁷ Engel Herrlichille 21.5.1823.

¹⁸ Hansson 1988, 48; Savolainen 1994, 110 - 111; Wirilander 1974, 171 - 172.

tulleita virkakirjeitä on säilynyt niin Rakennushallituksen kuin muidenkin virastojen kokoelmissa. Niihin voi soveltaa virkakirjemuodollisuuksien tuntemusta ja tulkita niiden kautta sekä arkkitehdin yhteiskunnallista asemaa muihin virkamiehiin nähden että muiden suhtautumista häneen.

Engel kirjeiden kirjoittajana

On tärkeää muistaa, että kyseessä ovat todella vain säilyneet kirjeet. Esimerkiksi ensimmäisessä vuoden 1813 kirjeessään Herrlichille Engel mainitsee aiemmista kirjeistään, mikä tarkoittaa, ettei Herrlichillekään kirjoitetut kirjeet ole kokonaisuudessaan säilyneet.¹⁹ Täten voi olla, ettei painetussa kirjekokoelmassakaan ole kaikkia niitä kirjeitä, joita arkkitehti Saksaan lähetti. Sama puutteellisuus tulee huomioda myös Jacobin kirjeistä. Jo 1820 Carl Ludvig mainitsee Herrlichille kirjoittaneensa sisarenpojalleen.²⁰ Samoin Meyerille kirjoitettujen kirjeiden määrä ei varmasti kerro ystävyysuhteen todellista luonnetta. Engel on oletettavasti tuntenut Meyerin ensimmäisestä Turun vuodestaan 1814 alkaen aina Meyerin kuolemaan 1831 asti. Niinpä säilyneitä kirjeitä on pidettävä vain pieninä palasina siitä suuresta kokonaisuudesta, johon ne kuuluivat.

Engel kirjoitti paljon sekä työnsä puolesta että vapaasta tahdostaan. Hänen kirjeenkirjoitusverkkonsa oli laaja. Hänen omien mainintojensa perusteella se kattoi kaikki hänen sukulaisensa ja ystävänsä Saksassa sekä hänen ammattialansa edustajat niin Saksassa, Suomessa kuin Venäjällä. Näistä kirjeistä tiedetään vain se, mitä arkkitehti niistä mainitsee Herrlichille, Jacobille ja Meyerille kirjoittaessaan. Tutkimuksen kannalta tällä on merkitystä siten, että vaikka saatava tieto perustuu vain olemassa oleviin kirjeisiin, ainoastaan niiden perusteella ei voida tehdä kattavia päätelmiä. Sen sijaan on muistettava ottaa huomioon kirjekokoelman vajavaisuus, ja pohtia sitä, mitä kaikkea olemassa ollutta tai tapahtunutta se ei kerro.

Engelin kirjeet Meyerille, Herrlichille ja siskonpojalle kuuluvat perhe- ja ystäväkirjeisiin, joita ei enää kyseiseen aikaan määritelleet tarkat muutosäännöt. Kirjoitusoppaissa ei näyttäisi olleen mitään erityisiä ohjeita siitä, mitä kirjeissä sai tai ei saanut mainita. Niinpä ei ole oikeutettua alkaa arvioida Engelin kirjeiden sisältöä hänen aikansa normeihin sillä perusteella, mitä asioita niissä puhutaan ja mitä ei. Kirjeitä tulee lukea enemminkin ajankuvina, sillä kirjoitettu teksti on aina sidoksissa aikansa kulttuuriin ja siinä vallitseviin olosuhteisiin.²¹ Täten se viestittää aina kirjoitusaikansa

¹⁹ Engel Herrlichille 27. - 29.11.1813/4.1./24.4./1.8.1814.

²⁰ Engel Herrlichille 14./16/17.7.1820.

²¹ Hapuli 2005, 317.

maailmasta ja ajattelutavoista, vaikkei kirjeen tyyli ja muoto noudattelisikaan sille määriteltyjä normeja.

Vaikka 1800-luvun perhekirjeissä saatettiin käyttää salakieltä tai kiertoilmaisuja esimerkiksi intiimeistä asioista puhuttaessa, ei tällaisista ilmaisuista ole juurikaan merkkejä Engelin kirjeenvaihdossa. Salakieltä käytettiin erityisesti silloin, kun sama kirje kiersi monen lukijan kädessä tai kun sitä luettiin ääneen.²² Engel antaa kirjeissään usein ymmärtää, että hänen kirjeensä voi tai on parastakin antaa toisenkin kuin vastaanottajan luettavaksi. Kuitenkaan hänen kirjeissään ei puhuta asioista kiertoilmaisuin, vaan asiat esitetään melko suorasukaisesti. Esimerkiksi keskenmenon tai arkaluontoisemman sairaudenkin vaivat Carl Ludvig ilmaisee suorasanaisesti. Vain kerran nykylukija erottaa hänen kirjeistään salakielen piirteitä. Se tapahtuu silloin, kun hän kommentoi Herrlichille heidän vanhan yhteisen ystävänsä naimisiinmenoa sanoin:” *Olen täysin vakuuttunut siitä, että naudän liha ei sovi hänelle*”.²³ Täten kiertoilmaisun käyttö näyttää olleen Engelille poikkeus enemmän kuin sääntö.

Sisällöllisesti Engelin kirjeitä hallitsevat eri asiat sen mukaan, kenelle ne oli tarkoitettu. Herrlichille kirjoitetut kirjeet täyttyvät joskus lähes kokonaan arkkitehtuurin tai muun rakennusalan kommenteista. Arkkitehti kertoo paljon Helsinkiin suunnittelemistaan suurtoistään ja erityisesti tilaa saavat venäläiset uunit, jotka olivat uutta 1800-luvun Saksassa ja joita hän siksi halusi markkinoida synnyinmaahansakin. Näistä uuneista hän julkaisikin elämänsä aikana useita tutkimuksia Saksassa.²⁴ Rakennustaiteen kommentoinnit Herrlich-kirjeissä selittyvät miesten yhteisellä koulutustaustalla. Sama pätee Jacobi-kirjeisiin, vaikkei niissä anneta enää yhtä yksityiskohtaisia selvityksiä kuin Herrlichille. Jacobi kouluttautui nimittäin myös rakennusalalle. Meyer-kirjeissä maininnat arkkitehtuurista jäävät pienemmiksi ja sisällöt koostuvat perhe-elämän ja ystävien välisten asioiden kertomisesta sekä kirjatilauksista.

Kirjeiden luvussa hyödynnettävät näkökulmat

Engelin kirjekoelman kirjeet kuuluvat kaikki henkilökohtaisen ja yksityisen elämänalueen piiriin. Ne siis itsessään kertovat tutkijalukijalle kirjoittajansa privaateista piirteistä. Jotta kirjeiden sisältö avautuu tutkijalle mahdollisimman syvällisesti, käytetään niiden analysoinnin ja tulkinnan apuna narratiivista lukutapaa sekä mikrohistoriallista lähestymistapaa. Narratiivisuus on osa

²² Hasselberg 1998, 92 - 93.

²³ Engel Herrlichille 23./25.8.1822.

²⁴ Sinisalo 2006b, 99 - 100, 102 - 103.

menneisyyden tekstejä, sillä kakki esitykset, siis myös kirjeet, rakentuvat kerronnallisten konventioiden varaan. Kirjeteksteissä se tarkoittaa juuri edellä käsiteltyjä vaateita kirjeenkirjoituksen tyyleistä ja muodoista. Kirjeet kuten muutkin tekstit ovat kommunikatiivisia eli niillä on sekä lähettäjä että vastaanottaja. Täten teksteistä voi erottaa sisäisen tekijän ja sisäisen lukijan. Sisäistekijä on kirjeenkirjoittaja, ja se millaisen kirjeen hän kirjoittaa voidaan nähdä mielikuvana, jollaisen kirjoittaja haluaa itsestään lukijalle antaa. Sisäislukija on kirjeenkirjoittajan rakentama oletus tai toive siitä, millainen vastaanottaja eli lukija on olemukseltaan ja persoonaltaan. Näin tekstit ovat aina myös vuorovaikutustilanteita, joita ohjaavat tietyt kontekstisidonnaisuudet.²⁵ Tarkastelemalla kirjeitä tämän vuorovaikutus- ja kommunikaatiomallin kautta voidaan selvittää sekä ajatusmalleja että henkilöiden keskinäistä suhdetta ja merkitystä.

Tutkielman aihe kuuluu jo sinällään mikrohistoriaan, jossa paljon käytettyjä lähteitä pyritään lukemaan uudella tavalla. Erilaisen näkökulman lisäksi päälähteinä olevia kirjeitä pyritään hyödyntämään lähiluvun kautta.²⁶ Kirjeiden lukutavassa se tarkoittaa, että huomioidaan pienetkin yksityiskohdat, yksittäiset sanat, niiden ilmaisutavat ja merkitykset tekstiyhteydessään. Erityisesti sellaiset ilmaisut ja sanat, joihin ei muutoin kiinnitettäisi huomioita, ovat tarkkailuni ytimessä.²⁷ Morellin metodin mukaan kyseiset seikat todistavat hetkistä, jolloin tekijä vapautuu kulttuuriperinteestään ja tuo esiin puhtaasti omia, yksilöllisiä persoonansa piirteitä.²⁸ Täten kyseisen tutkimusnäkökulman hyödyntämisen on tärkeää, kun pyritään etsimään tutkittavan henkilön todellisia luonteenpiirteitä ja ajatuksia.

Henkilökohtaisia lähdeaineistoja kuten juuri kirjeitä ja päiväkirjoja käytettäessä on uusimmissa tutkimuksissa käytetty usein verkostoteorian mallia.²⁹ Tällöin kirjeenvaihdon avulla on kerätty tietoja kirjoittajien ja vastaanottajien keskinäisestä vuorovaikutuksesta sekä heidän ylläpitämistään verkostoista. Tällaisissa tutkimuksissa lähteinä on käytetty molempien osapuolien kirjeitä ja merkintöjä.³⁰ Verkostanalyysi olisi erittäin mielenkiintoinen keino selvittää, miten ulkomailta tullut arkkitehti loi verkostojaan Suomessa ja piti niitä yllä ulkomaille. Tässä tutkielmassa verkostoteorian käyttö ei kuitenkaan ole perusteltua, sillä tarvittavista tiedoista ovat saatavilla vain

²⁵ Grönholm 1997, 275 - 276, 289.

²⁶ Ollila 1995, 7 - 8,13.

²⁷ Ginzburg 1996, 38 - 39. Italialainen taidehistorioitsija Giovanni Morelli on käyttänyt kyseistä tekniikkaa taideteosten alkuperäisen tekijän määrittelyssä. Metodia kutsutaan johtolankoihin perustuvaksi menetelmäksi, jossa huomio kiinnitetään muille mitäänsanomattomiin piirteisiin tutkimuskohteessa.

²⁸ Ginzburg 1996, 44.

²⁹ Verkostanalyysi ja -teoria ks. Johanson, Mattila & Uusikylä 1995, 1, 4-5, 9 - 11; Mattila & Uusikylä 1999, 7, 11, 13 - 14, 17 - 20.

³⁰ Hasselberg 1998; Persson 2005.

Engelin omat yhteydenotot. Näistäkin suurin osa perustuu vain hänen mainintoihinsa toisissa kirjeissä ja täten kokonaisuuden selvittäminen vuorovaikutteisen verkoston hahmottamiseksi on mahdotonta.

1.3 Käytettävät teorit ja metodit

Henkilöhistoria ja elämäkertatutkimus vaativat omanlaistaan lähestymistapaa. Tärkeää on, että ennen tutkielman aloittamista tiedostetaan tämän erityislaatuisen tutkimusaiheen ongelmakohdat. Analyysi ja tulkinta onnistuvat vasta tämän jälkeen.

Henkilöhistoriallinen tutkimus

Henkilöhistoriallisen tutkimuksen metodeja ja ongelmia pohdittaessa muistutetaan usein, ettei ole olemassa yhtä oikeaa ratkaisua käsitellä historiallista henkilöä.³¹ Kuitenkin on olemassa tiettyjä sääntöjä ja ongelmakohtia, joita elämäkerrallista tutkimusta kirjoitettaessa on aina hyvä huomioida. Yksilön ja yhteisön suhde tulee määrittää tutkimuksessa. Lähes poikkeuksetta metodiohjeissa korostetaan, ettei kumpikaan voi olla olemassa ilman toista. Yksilö ja yhteisö määrittyvät toistensa vuorovaikutuksesta, ja siksi henkilöä on aina tutkittava osana yhteisöään ja toisaalta yksilöllisenä vaikuttajana yhteisöönsä.³²

Tärkeää on myös tiedostaa, miten tutkijan omat asenteet tutkittavaa kohtaan, maailmakuva kuten käsitys hyvästä ihmisestä tai muut valinnat vaikuttavat tutkimukseen.³³ Olisi pyrittävä mahdollisimman neutraaliin arvottamiseen ja kyettävä näkemään tutkittavan elämä ja toimet kohdehenkilön omista lähtökohdista. Liiallinen arviointi johtaa usein siihen, että henkilökuvasta muodostuu vääristynyt. Voi käydä niin, että tutkittava näyttäytyy parempana, pahempana tai ylipäätään erilaisena kuin mitä hän todellisuudessa on ollut. Samoin voi käydä silloin, kun tutkijalla on lähtökohtanaan vaikkapa tietty normaaliuden käsitys, johon hän tutkittavaa vertaa. Tällöinkin on vaarana, ettei tutkittava näyttäydy tutkimuksessa totuudenmukaisena.³⁴ Tässä on mielestäni samalla kyse siitä, että otetaan huomioon olosuhteet, joissa henkilö on toiminut. Tutkittavaa tulee tarkastella hänen aikansa yhteiskunnan, maailman ja elämäntilanteen eli kontekstien kautta.³⁵ Pyrkimys totuudenmukaiseen ihmiskuvaan tulee mielestäni olla aina historian tutkimuksen tavoite. Täten

³¹ Esimerkiksi Uino 1994, 51 korostaa, että kyse on aina valinnoista ja Paavolainen 1994, 67 huomauttaa, ettei ole yhtä kaikille sopivaa kaavaa.

³² Esimeriksi Hinkkanen 1997, 129 - 130; Soikkanen T. 1994, 59; Uino 1994, 50 - 51; Virrankoski 1994, 77.

³³ Hinkkanen 1997, 125; Paavolainen 1994, 68 - 69; Soikkanen T. 1994, 62.

³⁴ Paavolainen 1994, 68 - 69; Soikkanen H. 1994, 109 - 113.

³⁵ Hyrkkänen 2002, 19, 106-107, 200.

jokaisesta historiallisesta henkilöstä tulee nähdä sekä hyvät että huonot puolet, sillä molemmat ovat kiinteä osa ihmisyyttä.

Kolmas elämäkertatutkimuskirjallisuudesta nouseva olennainen seikka on kysymys siitä, miten tutkija käyttää vastuutaan ja osoittaa kunnioituksensa tutkimuskohteelleen.³⁶ Yleisesti on tunnustettu, että on mahdotonta tehdä täysin subjektiivisista lähtökohdista vapaata elämäkertatutkimusta. Tällöin on tärkeää, että tutkija tiedostaa oman läsnäolonsa tutkimusprosessissa ja antaa lukijoillekin mahdollisuuden nähdä sen.³⁷ Näin voidaan osoittaa, että henkilöhistoriallinen tutkimus on aina vuorovaikutusta kahden ihmisen välillä ja siten lopputulos on aina, tahdoimmepa tai emme, näiden kahden henkilön keskinäisten näkemysten summa. Näihin syntyviin näkemyksiin tutkija voi kuitenkin vaikuttaa käyttämällä hyväkseen hermeneuttista ja empaattista tutkimusotetta. Niiden tarkoituksena on auttaa tutkijaa asettumaan tutkittavan asemaan ja pohtimaan hänen tunteitaan ja ajatuksiaan tutkittavan kautta. Tällöin hän pyrkii ymmärryksen avulla tunnistamaan ja poistamaan niitä seikkoja, jotka aluksi näyttäytyvät tutkijalle vieraina. On pyrittävä ymmärtämään kohdetta.³⁸ Samalla on muistettava olla kriittinen tutkija ja tarkastella historiallista henkilöä osana historiaa.³⁹ Näin voi tutkijana olla tutkittavaa ja hänestä tehtävää tutkimusta kohtaan rehellinen.

Ensisijaisesti Engeliä pyritään tässä tutkielmassa ymmärtämään yhteisön kautta, sillä ihminen on aina jollain tavalla oman aikansa ja yhteisönsä kuva halusi hän sitä tai ei. 1800-luvun alkupuolella yhteisö määritteli vielä tarkasti yksilöä, sillä vallalla ollut hierarkkinen sääty-yhteiskunta edellytti kultakin oman säädyn mukaista toimintaa. Kun tarkastellaan arkkitehdin elämää Helsingissä, on kyse siitä, miten hän sopeutui uuteen yhteisöön ja miten hän sen osana eli. Täten tässä tutkielmassa näkökulma on erilainen kuin taidehistoriassa, jossa Engel ja hänen yksilönä tekemänsä työt nähdään juuri yksilön yhteiskuntaa muovaavina merkkeinä. Ammattinsa harjoittajana hän vaikutti työllään ympäristöönsä, mutta tavallisena persoonana hänen oli sopeuduttava yhteisöönsä. Toisaalta on tarkasteltava myös sitä, vaikuttiko Engel muutoinkin kuin työnsä kautta ympäristöönsä. Kun yksilön ja yhteisön suhdetta tarkastellaan molemminpuolisen vuorovaikutussuhteen mahdollistumisen näkökulmista, on mahdollista tutkimuksessa estää toisen aiheeton ylivoima toiseen nähden.

³⁶ Hinkkanen 1997, 128; Leskelä-Kärki 2004, 321.

³⁷ Leskelä-Kärki 2004, 325-328.

³⁸ Soikkanen H. 1994, 109.

Koska henkilöhistoriallinen tutkimus on vuorovaikutusta tutkijan ja tutkittavan välillä, on tärkeää, että osapuolten välille muodostuisi jonkinlainen yhteisymmärryksen piste jo ennen tutkimuksen aloittamista. Jos esimerkiksi voi löytää tutkittavan henkilön elämästä jotain nykyajalle yhä tuttua tai ajatonta, on helpompi eläytyä hänen elämäänsä. Samalla on mahdollista todeta, että perusolemukseltaan ihminen on muuttumaton ja sen ansiosta henkilöhistoriallista tutkimusta voidaan tehdä ajan tuomista eroista huolimatta. Ehkä helpoin nykyaikaa ja 1800-luvun elämää yhdistävä tekijä on säätila ja sen vaikutukset ihmisiin. Kirjeissään Engel ei voi aina välttyä osoittamasta pahaa tuultaan, jonka syyt ovat mitä inhimillisimpiä ja nykyajallekin tuttuja. Vuonna 1827 hän kirjoittaa Herrlichille pitkään jatkuneesta pimeydestä, joka alkaa käydä sietämättömäksi: ”Mutta mistä hyvä tuuli tulisikaan, kun on raadettava rankemmin kuin kaleeriorja eikä rakas Jumala halua antaa edes auringon paistaa? [...] ja kuitenkin se riittäisi tekemään minusta iloisen.”⁴⁰ Tämän lauseen voi aivan hyvin kuulla vielä nykyään jonkun lausuvan.

Hermeneuttinen lähestymistapa

Kaikkea tutkimusta hallitsee jonkinlainen lopputuloksen arviointi. Tällaisen oletuksen hallitsevuus voi olla haitallista erityisesti henkilöhistoriallisessa tutkielmassa. Ennakoasetelman onkin tarkoitus olla vain apukeino tutkielmaa aloitettaessa ja sen hallitsevuutta pyritään estämään hermeneuttisen metodin avulla. Henkilöhistoriallisen tutkimuksen kentällä on viime vuosina yleistynyt toisen ymmärtäminen juuri hermeneutiikan avulla. Yhtenä uusimmista lienee Maarit Leskelä-Kärjen tutkimus Krohnin sisaruksista.⁴¹ Hermeneutiikassa on olemassa erilaisia koulukuntia. Tässä tutkielmassa ei ole tarkoitus pitäytyä tietyn näkökannan mukaisessa teoriassa vaan pikemminkin käyttää hermeneutiikan eri näkökantoja yleisesti apukeinoina pyrittäessä saamaan tutkittavasta henkilöstä mahdollisimman hänen näköisensä ja ajatuksillensa uskollinen lopputulos.

Hermeneutiikalla tarkoitetaan tekstien, ihmisten ja kulttuurin tulkintaa. Peruslähtökohtana on selvittää, mitä tulkittavana olevat asiat ja ilmiöt merkitsevät. Hermeneutiikassa lähdetään siitä, että tutkijalla on omat ennakkokäsityksensä, joiden kautta hän aluksi tarkastelee tutkittavaa. Nämä ennakoasenteet eivät ole vältettävissä, sillä ne ovat kulttuurisia. Synnymme jo valmiina merkityksiä olevaan maailmaan, ja täten edellisten kulttuurien merkitykset hallitsevat mieliämme. Hermeneutiikan avulla tutkija voi kuitenkin haihduttaa ennakkokäsitystensä dominoivuuden ja kyetä näkemään tutkittavansa hänen näkökulmastaan. Tätä on korostanut *Hans-Georg Gadamer*.

³⁹ Leskelä-Kärki 2004, 325, 328.

⁴⁰ Engel Herrlichille 19.12.1827.

⁴¹ Leskelä-Kärki 2006.

Vaikka hän on saanut kritiikkiäkin, on hänen näkökannastaan hyötyä erityisesti elämäkertatutkimuksessa.⁴²

Gadamerin korostaa, että ymmärrystä ei pidä rakentaa vain omien ennakkoluulojen varaan, vaan on oltava avoin tulkittavan asian toiseudelle. Vasta avoin asenne niillekin ilmiöille, jotka ovat tulkitsijalle vieraita, mahdollistavat todellisen tutkittavan ymmärtämisen. Tällainen ymmärtäminen vaatii silloin lähtökohdakseen omien ennakkokäsitysten tiedostamista. Vain tätä kautta tutkija tunnistaa oman tulkintansa ohjenuorat ja voi asettaa ne koetukselle. Tällä tavoin voidaan saavuttaa parempi lopputulos eli sellainen, joka mahdollistaa tulkittavana olevan oman äänen esiin nousemisen osaksi päätelmiä.⁴³ Tässä on kyse hermeneutiikassa yleisesti käytetystä käsitteestä, ymmärtämisen kehästä. Omien ennakkoluulojen pohjalta lähdetään tekemään tulkintaa, joka syvenee ymmärryksen lisääntyessä ja jossa lopulta ylitetään omat ennakkokäsitykset ja saadaan aikaan tutkittavaa paremmin kuvaava tulkinta.

Emilio Betti on pohtinut onnistuneen tulkinnan esteeksi muodostuneita käytäntöjä tulkintaprosessissa. Nämä soveltuvat hyvin esimerkeiksi ennakkoluuloista, joita historiantutkijalla voi olla. Ne ovat myös niitä seikkoja, jotka historiantutkijan on hyvä tunnistaa itsessään ennen tutkielman aloittamista ja joiden vaikutusta tutkimustulokseen tulee ehkäistä juuri tiedostamalla ne. Betti nimittää niitä ”tulkintaprosessin oikean toteutuksen esteiksi”. Betti varoittaa erityisesti siitä, että oikea tulkinta voi estyä, kun tutkija ei hyväksy tavallisesta poikkeavia katsontakantoja tai kun hän torjuu enemmistön mielipiteen vastaiset kommentit. Sama vaara on silloin, kun pitäydytään hallitsevissa ja hyväksytyissä näkökannoissa tai oletetaan yhden arvioimiskriteerin ylivoimaisuus muihin nähden. Kaikki edellä sanottu voidaan tiivistää Bettin kuudenteen esteeseen eli samaistetaan erilaisuus ja sopeutetaan kaikki vallitseviin vaatimuksiin.⁴⁴

Bettin varoitukset on hyvä pitää mielessä juuri henkilöhistoriallisessa tutkielmassa. Tarkastellaanhan tässäkin työssä Engeliä yhteisönsä jäsenenä, jolloin pyritään hahmottamaan ja ymmärtämään sitä aikaa, jossa tutkittavan oli toimittava. Kuitenkin tämä saattoi toimia toisin kuin esimerkiksi yleiset tapasäännöt olettivat. Juuri silloin Bettin opit kannattaa pitää mielessä. Jotta Engel voidaan esittää hänen persoonallisuutensa aidoimmassa valossa, on muistettava poikkeamien mahdollisuus hänen toiminnassaan. Tutkielmaa tehdessä on siis pysyttävä avoimena sille, mitä mies

⁴² Betti 2002a, 77 – 78; Gadamer 2002, 66 – 69. Yleisesti hermeneutikot puhuvat teksteistä ja niiden ymmärtämisestä.

⁴³ Gadamer 2002, 67 – 68; Juntunen & Mehtonen 1977, 129.

⁴⁴ Betti 2002b, 73 - 74.

kirjeissään viestittää. Tärkeää on muistaa, etteivät ennakoasetelmat pidä aina paikkaansa. Tutkielman tekijän tulee kuvata arkkitehti sellaisena kuin hän on itse itsestään kertonut, vaikka kuva ei vastaisikaan Engelin ajan normi-ihmisen kuvaa. Toisaalta tähänhän juuri henkilöhistoria varmasti pyrkiikin, esittämään tutkittavan persoonan aidoimmillaan.

1.4 Käsitteet ja tutkielman rakenne

Tutkielmassa käytettävistä käsitteistä tärkeimpiä ovat yksityinen, julkinen ja vapaa-aika sekä säätyläistö, maailmankatsomus ja ajatusmaailma. Käsiyöläissäätyläistöllä tarkoitetaan tässä työssä perinteisissä käsityö- ja kauppiasammateissa toimineita henkilöitä, joilla oli porvarioikeudet kaupungeissa. Säätyläistöllä viitataan yleisesti sääty-yhteiskunnan kaikkiin ylempiin kerroksiin, joihin kuuluivat aateliset, aatelittomat, ylemmät ja alemmat virkamiehet, oppineet ja muutoin korkeampaan elintasoon tulojensa tai asemansa kautta nousseet henkilöt. Tätä säätyläistöä voidaan kuvata myös sanalla ”herrasväki”.⁴⁵ Maailmankatsomuksella ymmärretään normien, ideoiden ja käsitysten kokonaisuutta.⁴⁶ Ajatusmaailmaan katsotaan kuuluvaksi henkilön suhtautumistavat asioihin ja ihmisiin sekä yksilön omien ja häntä ohjanneiden näkemysten yhteisvaikutus. Yksityinen, julkinen ja vapaa-aika ovat vaikeammin määriteltäviä käsitteitä, sillä niiden keskinäinen suhde sekä tilanneyhteys vaikuttavat niiden merkitykseen. Näiden kolmen käsitteen määrittely syvenee tutkielman edetessä.

Rakenteessa korostuvat kaikki ne eri näkökulmat, joiden kautta Engeliä tarkastellaan. Luvuissa 2 ja 8 käsitellään arkkitehdin taustoja ja suhdetta Suomeen ja Preussiin. Nämä käsittelyluvut antavat raamit, joiden sisällä Engel elämänsä hahmotti. Muissa luvuissa pääpaino on selkeämmin Engelin persoonassa. Kunkin luvun on tarkoitus syventää henkilökuvaa ja avata siten miehen kokemus- ja ajatusmaailmaa. Henkilökuva aloitetaan Carl Ludvigin ulkomuodon ja luonteen analysoinnilla, jonka jälkeen käsittely etenee siten, että jokaisessa luvussa hänen elämänpiirinsä laajenee. Persoonan jälkeen syvennytään miehen omaan perheeseen, tämän jälkeen kotiympäristöön. Seuraavaksi tarkastelu laajenee perheen ulkopuolisiin ihmissuhteisiin ja sen jälkeen katsotaan, mitä arkkitehti on ihmisten parissa tehnyt.

⁴⁵ Wirilander 1974, 34 – 35.

⁴⁶ Häggman 1994, 33.

2 AMMATILLISET HAASTEET HOUKUTTELIVAT SUOMEEN

Johan Carl Ludvig Engel syntyi Berliinissä 1778 ja kuoli Helsingissä 1840. Hänen elämänsä ajoittui vaiheeseen, jolloin Ranskassa tapahtui vallankumous ja Napoleonin sodat jylläsivät Euroopassa ja vaikuttivat siten useiden kohtaloihin. Engel oli yksi näistä kohtalonlapsista. Hänen tiensä Keski-Euroopasta kylmän Pohjolan pääkaupungin suunnittelijaksi oli monien sattumien tulosta.

2.1 Lapsuus ja nuoruus Berliinissä

Engelin suku vaikutti jo 1500-luvulla Brandenburgissa ja 1600-luvulla Saksissa. Arkkitehdin isoisä muutti 1700-luvulla Leipzigistä Berliiniin. Johan Carl Ludvig Engel syntyi 3. heinäkuuta 1778 Berliinissä ja oli sukunsa toisen polven berliiniläinen. Hänen synnyin- ja isänmaansa oli Preussi, joka sijaitsi 1700- ja 1800-lukujen vaihteessa valtiollisesti varsin hajanaisessa Keski-Euroopassa, nykyisen Saksan ja Puolan alueilla. Valtiona Preussi-Brandenburg oli muodostunut 1500–1600-luvulla ja oli siitä lähtien ollut erillinen valtio pääkaupunkinaan Berliini. Täten se ei kuulunut siihen laajaan Keski-Euroopan alueeseen, joka koostui pienistä erillisistä ruhtinaskunnista ja kuului Itävaltaa hallinneiden Habsburgien valtakuntaan. Kuitenkin tuohon vanhaan pyhään-roomalaiseen keisarikuntaan verrattuna Preussi oli varsin uusi valtio. Kuten muidenkin keskieuropalaisten maiden ja ruhtinaskuntien, Preussinkin rajat muuttuivat jatkuvasti useiden sotien seurauksena.⁴⁷

Engel eli aikana, jolloin Preussia hallitsivat kuninkaas Fredrik II Suuri (1740–1786), Fredrik Vilhelm II (1787–1797) ja Fredrik Vilhelm III (1797–1840). Etenkin Fredrik II Suuren hallituskaudella jatkettiin hänen edeltäjiensä perinteitä eli vahvistettiin maan sotilaallista voimaa. Engel kasvoi maassa, jossa korkein aateli muodosti tärkeimmän osan valtion sotilas- ja siviiliviroista, talonpojat olivat ahdistetussa asemassa. Kaupungin käsityöläiset olivat sidottuja kiltoihinsa ja niiden tarkasti määriteltyihin säädöksiin. Vielä 1700-luvun lopulla omavaraisuus oli elinehto kaupungissakin selviämiseen. Vaikka Preussin ja muun ”Saksan” alueella kaupungit olivat pieniä, Carl Ludvigin synnyinkaupunki Berliini oli jo 1700-luvulla väkimäärältään suuri. Siellä asui vuonna 1800 jo 150 000 ihmistä.⁴⁸ Voidaan siis sanoa, että vaikka arkkitehdin kotimaa kokonaisuudessaan vaikutti hyvin maatalousvoittoiselta ja sotilasmaisesti johdetulta, hänen synnyinkaupunkinsa oli jo tuohon aikaan varsin vertailukelpoinen ainakin kooltaan muihin Euroopan suurkaupunkeihin. Erityisesti onkin muistettava, että Engelin suku oli aina 1600-luvulta

⁴⁷ Meissner 1937, 9. Saksan alueen historiasta ks. tarkemmin esim. Lutz 1985 sekä Sheehan 1991.

⁴⁸ Sheehan 1991, 105, 108, 115-116, 120.

asti toiminut käsityöläisammateissa eli he olivat asuneet kaupungeissa. Näin hänkin syntyi ja kasvoi täysin kaupunkiympäristössä, joka kaiken lisäksi oli vielä ajan mittapuuden mukaan suurkaupunki.

Carl Ludvig oli vanhempiensa esikoinen. Perhe kuului isän, *Johann Philippin* (1752–1833), ammatin kautta käsityöläisiin. Äidin, *Hedwig Gündenbergerin* (1758–1834), yhteiskunta- ja perhetaustaa ei tiedetä. Isän suku oli jo 1600-luvulta alkaen toiminut rakentamisen ja maanmittauksen alalla.⁴⁹ Engelin suku oli siis pääasiassa käsityöläissäätyläistöä. Koska eri säätyjen edustajat tavan mukaan menivät naimisiin saman yhteiskuntaluokan edustajan kanssa, voinee olettaa, että äidinkin suku kuului käsityöläisiin.⁵⁰

Carl Ludvigille syntyi sisar *Maria Christine* tammikuussa 1780. Perhe asui vielä tuolloin Berliinissä, mutta viimeistään yhdeksän vuoden päästä Engelit ovat muuttaneet Berliinin viereiseen, silloin vielä itsenäiseen kaupunkiin, Charlottenburgiin.⁵¹ Siellä vanhemmat asuivat kuolemaansa asti, ja siellä Johann Philipp jatkoi muurarin ammattiaan. Johann Philipin vanhemmat ovat myös asuneet perheen kanssa. Tosin vain isänäiti ehti asua perheen kanssa myös Charlottenburgissa, jossa hän kuoli 1803. Carl Ludvigin isänisä oli kuollut jo 1787.⁵²

Engelin lapsuudesta ei tiedetä juuri mitään. Täten ei ole varmaa tietoa siitä, missä hän sai yleiskoulutuksensa.⁵³ Preussissa oli ollut voimassa yleinen oppivelvollisuus jo vuodesta 1717. Täten voitaneen olettaa, että Carl Ludvig on saanut peruskoulutuksensa valtion koulussa.⁵⁴ 20 ikävuoteen ehdittyään hän oli suorittanut käytännön muurariopinnot. Koska käsityöläisammattissa oppi siirtyi perinteisesti isältä pojalle, on oletettavaa, että isä Johann Philip opetti pojalleen muurarintaidot. Pojan muurarin tunnus on merkitty Hampurin muurarimestarikirjeisiin.⁵⁵

Muurarintutkinnon jälkeen Carl Ludvig valmistui maanmittariksi vuonna 1800. Mutta hänen oppinsa eivät jääneet tähän. Hän hankki itselleen vielä arkkitehdin pätevyyden Berliinin rakennusakatemiassa ja valmistui sieltä huhtikuussa 1804. Valmistuttuaan Engel työskenteli

⁴⁹ Meissner 1937, 9,10.

⁵⁰ Häggman 1994, 89; Markkola 2007, 261.

⁵¹ Charlottenburg on nyky-Berliinin ydinkeskustaa. Tässä työssä termi berliiniläinen tarkoittaa sekä Berliiniä että Charlottenburgia.

⁵² Meissner 1937, 10.

⁵³ Meissner 1937, 12.

⁵⁴ Alnäs 2005, 61,506, 527.

⁵⁵ Meissner 1937, 12.

konduktöörinä eli arkkitehdin apulaisena Preussin rakennushallinnossa vuoteen 1806. Koska 1806 Saksan ja Ranskan välisen sodan taistelut alkoivat lähestyä Berliiniäkin, lamaannutti sota kaiken rakennustoiminnan. Moni muukin oli tuohon aikaan päteväitynyt arkkitehdiksi, eikä töitä riittänyt kaikille, kun päälliköillekään ei ollut varaa maksaa kunnon palkkoja.⁵⁶

Engelin elämä osoittaa hyvin sen, miten suurvaltahistoria saattoi vaikuttaa yksilön elämään. Preussissa on todennäköisesti voinut elää ja opiskella normaalisti, vaikka maa hänen nuoruusvuosinaanakin kävi sotaa esimerkiksi Puolan alueista. Ranskan vallankumouksen vaikutukset tuntuivat berliiniläisten elämässä todennäköisesti kunnolla vasta 1806, jolloin ranskalaiset Napoleonin joukot valtasivat kaupungin. Syynä oli Preussin liittoutuminen Ranskaa vastaan ja ajautuminen osaksi suuria sotia Euroopassa. Ranskalaisten valloitettua Berliinin se siirtyi myös heidän haltuunsa ja lamautti sekä kaupungin että Preussin toimintaa. Koko arkkitehdin synnyinmaa joutui Napoleonin määräysten alle ja jaettiin useisiin osiin niin, että se oli maantieteellisesti enää pieni osa siitä, mitä se oli ollut hänen syntyessään.⁵⁷ Engel on jättänyt Berliinin tuona aikana, jolloin vieraat hallitsivat Preussia tai kuten mies itse asian ilmaisi, ”*jolloin se oli vielä vihollisten vallassa*”. Tästä kertoo parhaiten se, että hänelle myönnetty passikin oli ranskalainen.⁵⁸

Engelin elämästä vuosien 1806 - 1808 ajalta tiedetään hyvin vähän. Hän hakeutui ulkomaille töihin vasta 1808, jolloin hän haki ja pääsi Tallinnan kaupunginarkkitehdin virkaan.⁵⁹ Carl Ludvig asui isänsä luona Charlottenburgissa muuttaessaan Tallinnaan. Tämä ei silti todista, että hän olisi asunut tuon koko kaksi vuotta siellä. Toisaalta se voi hyvinkin olla mahdollista. Ehkä arkkitehti ryhtyi auttamaan isäänsä muurarin töissä parempia aikoja odotellessaan. Ajatus ei ollut miehelle itselleen mahdoton. Nimittäin hän harkitsi muurariksi ryhtymistä muutamaa vuotta myöhemmin järjestellessään Pietarista paluuta takaisin Berliiniin.⁶⁰ Engelin elämässä intohimo suunnitella rakennuksia voitti kuitenkin kaiken muun. Kun Preussin rakennustoiminta oli yhä kahden vuoden jälkeenkin vuonna 1808 jäissä, mies kyllästyi ja halusi hakeutua jonnekin, missä saisi harjoittaa arkkitehdintaitojaan. Miehen kirjeet todistavat hänen olleen kunnianhimoinen persoona, joka halusi

⁵⁶ Meissner 1937, 12 - 14, 16 - 17.

⁵⁷ Ks. Sheehan 1991.

⁵⁸ Engel Herrlichille 19.4.1835.

⁵⁹ Meissner 1937, 15, 23.

⁶⁰ Engel Herrlichille 1.1.1815.

vaalia ja kehittää ammattitaitoaan. Siten sopi hyvin hänen luonteelleen, että hän oli valmis jättämään kotimaansa voidakseen toimia arkkitehtina.⁶¹

2.2 Perheelliseksi Tallinnassa, pysyvä virka Helsingistä

Engelin yhteyteen liitetään usein epämääräisiä tietoja siitä, että hän olisi ennen Tallinnaan menoaan käynyt Italiassa. Toiset puoltavat, toiset kieltävät tämän tiedon. Esimerkiksi Wickberg olettaa, ettei arkkitehti olisi käynyt saapasmaassa.⁶² *Henrik Lilius* puoltaa Italiassa käymistä. Hän on tutkinut Engelin tekemää Jyväskylän asemakaavaa ja sen suunnitteluprosessia. Hän on huomannut tämän perustelevan joitain ratkaisujaan sillä, että monissa Italian kaupungeissa on asemakaavoituksessa toimittu samalla tavalla. Koska kyseisistä italialaiskaupungeista ei tiettävästi ollut olemassa painettuja mittaustietoja, Lilius on arvellut, että Engel olisi todella nähnyt näitä asemakaavaratkaisuja omin silmin.⁶³

Tässä yhteydessä olisi kuitenkin hyvä muistaa, että arkkitehti on saattanut nähdä Italian mahdollisella kisällinvaelluksellaan, johon kuului tutustuminen vieraisiin maihin ja joka on todennäköisesti ollut osa hänen muurarimestariksi päteväytymistään. Tuolloin kyseessä olisivat Berliinin valloitusta edeltäneet vuodet, koska Carl Ludvig päteväytyi isän ammattiin ennen rakennusakatemian opintojaan. Kisällinvaelluksen puolesta puhuvat viittaukset ”Saksan” eri alueisiin, joissa arkkitehti on vierailut. Varmaa on kuitenkin vain se, että jo ennen Tallinnaan muuttoaan berliiniläinen on käynyt kotikaupunkinsa ulkopuolella.⁶⁴

Kaikki viittaa siihen, että Carl Ludvig meni naimisiin vasta Tallinnassa. Kun hän muutti kaupunkiin, hänellä ei ollut omaa omaisuutta.⁶⁵ Kun Euroopan sotatilanne esti töiden jatkumisen Tallinnassa, arkkitehti totesi elämäntilanteestaan, että se oli samanlainen kuin hänen Tallinnaan saapuessaan. Vuonna 1813 tilanne oli kuitenkin erilainen siltä osin, että tuolloin hänellä oli ”*varsin hyvin järjestetty talous, vaimo ja kaksi lasta*”.⁶⁶ Engelin vaimo, *Charlotte Sophie Barth (1782–1831)*, oli miestänsä neljä vuotta nuorempi ja kotoisin Lüneburgista, Hampurin lähellä sijaitsevasta

⁶¹ Kirjeistä saatu yleiskuva Engelistä.

⁶² Wickberg 1973.

⁶³ Lilius 1990b, 278.

⁶⁴ Engel Herrlichille 16.6.1826; Räsänen & Tuomi-Nikula 2000, 97.

⁶⁵ Meissner 1937, 16-17.

⁶⁶ Engel Herrlichille 27.-29.11.1813/4.1./24.4./1.8.1814.

pikkukaupungista.⁶⁷ Kirjeistä selviää, että Charlotte oli nähnyt äitinsä viimeksi vuonna 1803, joten ilmeisesti hän on tuolloin muuttanut kotoaan.⁶⁸ Pariskunta on mahdollisesti tavannutkin toisensa vasta Tallinnassa.

Engel työskenteli Tallinnassa kaupungin arkkitehtina vuoteen 1815, jolloin hän omasta pyynnöstään erosi virastaan.⁶⁹ Käytännössä hän oli jo viimeisen vuoden ollut virkavapaalla kaupunginarkkitehdin töistä, sillä 1814 mies oli ottanut vastaan turkulaisen sokeritehtailija Lohmannin antaman työtarjoituksen ja muuttanut vuodeksi Turkuun vaimon ja lapsien jäädessä vielä Tallinnaan.⁷⁰ Venäjän ja Ranskan väliset sotataistelut kiihtyivät vuonna 1812, minkä johdosta liike-elämä ja rakennustoiminta lamaantuivat samaan tapaan kuin Preussissa kuusi vuotta aiemmin. Arkkitehti oli jälleen joutunut taloudellisesti vaikeaan tilanteeseen ja halusi siksi muuttaa Tallinnasta vakaammille seuduille.⁷¹

Engel viipyi Turussa vuoden 1815 maaliskuuhun eikä palannut enää Tallinnaan. Hän asettui perheensä kanssa Pietariin. Turussa hänen tehtävänänsä oli ollut suunnitella Lohmannin sokeritehtaan laajennus. Tätä työtä vastaan arkkitehti sai rahapalkan lisäksi ilmaisen asunnon Lohmannin kiinteistöstä. Tehtailija Lohmann harjoitti Turun toiminnan lisäksi Pietarissa tukkukauppaa ja on mahdollista, että miehet ovat kohdanneet toisensa siellä ensimmäisen kerran.⁷² Toisaalta Engel etsi itsekin jo aktiivisesti uusia työtilaisuuksia Tallinnan hiljentyneiden markkinoiden takia ja on saattanut saada kyselyihinsä vastauksen sitäkin kautta.⁷³ Turun työt kestivät vuoden, mutta hän sai jatkaa Lohmannin palveluksessa Pietarissa. Siellä Carl Ludvig sai perheineen edelleen nauttia samanlaisesta asumisedusta kuin Turussakin.⁷⁴

Turussa vietetystä vuodesta tuli Engelin loppuelämän kannalta tärkeä käännekohta. Siellä ollessaan hän tutustui moniin suomalaisiin tärkeässä asemassa oleviin henkilöihin, joiden myötävaikutuksella

⁶⁷ Meissner 1937, 25.

⁶⁸ Engel Herrlichille 21.7.1817.

⁶⁹ Meissner 1937, 23, 31.

⁷⁰ Engel Herrlichille 27.-29.11.1813/4.1./24.4./1.8.1814; Lounatvuori 1990b, 27.

⁷¹ Engel Herrlichille 27.-29.11.1813/4.1./24.4./1.8.1814.

⁷² Lounatvuori 1990b, 27.

⁷³ Engel Herrlichille 27.-29.11.1813/4.1./24.4./1.8.1814.

⁷⁴ Lounatvuori 1990a, 42.

berliiniläinen houkuteltiin Helsinkiin arkkitehdiksi. Tärkeimpiä heistä olivat valtioneuvos *Johan Albrekt Ehrenström* (1762–1847) sekä silloinen kenraalikuvernööri *Fabian Steinheil* (1762–1831).⁷⁵

Etenkin Ehrenströmiin Engelin arkkitehdin taidot tekivät suuren vaikutuksen, ja niinpä hänelle tarjottiin pian paikkaa Helsingin uudelleenrakennuskomitean (URK) arkkitehtinä. Asian valmistelu vei suomalaisilta enemmän aikaa kuin Engel osasi odottaa. Niinpä hän oli jo aikeissa matkustaa takaisin kotimaahansa, kun lopullinen tarjous esitettiin hänelle. Arkkitehti oli valmistellut Preussiin paluunsa lähtöä vaille valmiiksi, mutta perui aikeensa. Suomalaisten tarjoama tilaisuus oli liian hyvä tullakseen torjutuksi.⁷⁶

Helsingin suunnitteleminen ei ollut vain mitä parhain mahdollisuus ammatillisesti, vaan myös taloudellisesti turvatumpi vaihtoehto kuin Preussiin paluu. Ei ollut näet selvää, millaisia töitä synnyinmaasta olisi tarjoutunut ja olisivatko niistä saadut tulot turvanneet perheen taloudellisen aseman. Tuttuja kotimaisemia tärkeämpää Engelille oli päästä elämässään tilanteeseen, jossa hänen tulevaisuutensa ja nykyisyytensä olivat turvatut.⁷⁷ Jos kotimaa ei tätä turvaa voinut tarjota, oli arkkitehti valmis hakemaan sitä muualta. Helsingin viran tuomat edut näyttivät noissa oloissa hänelle parhaalta ratkaisulta, sillä se vaikutti mahdollisuudelta, jollaisesta hän vielä Pietarissa marraskuussa 1815 vain unelmoi.⁷⁸ URK:n pääarkkitehdin virka annettiin berliiniläiselle sellaisella helpotuksella, että hänellä oli mahdollisuus kuuden vuoden kuluttua lähteä Helsingistä. Lisäksi hän saisi siitä korvausrahoja. URK lopetettiin senaatin päätöksellä 1825 Engelin ollessa jo toisessa virassa. Toimikunnan lakkauttamisen jälkeen arkkitehti näkyi yhä vastanneen keskeneräisistä rakennushankkeista.⁷⁹

Carl Ludvig Engel kuoli 14. toukokuuta 1840 Helsingissä. Pitkään jatkuneet erilaiset vaivat veivät lopulta arkkitehdin voimat tämän ollessa 62-vuotias.⁸⁰ Helsinkiin tullessaan hän ei kuitenkaan tiennyt jäävänsä sinne loppuelämäkseen. Vuoteen 1824 asti mies uskoi palaavansa lähivuosina takaisin kotimaahansa. Vuodesta 1820 alkaen arkkitehti suunnitteli vakavissaan Berliiniin paluuta. Tuolloin hän käynnisti asiaa koskevat tiedustelut ystävältään Herrlichiltä ja alkoi ottaa selvää, keiltä

⁷⁵ Lounatvuori 1990b, 28.

⁷⁶ Engel Herrlichille 20.2.1816.

⁷⁷ Engel Herrlichille 1.1.1815, 20.11.1815.

⁷⁸ Engel Herrlichille 20.11.1815.

⁷⁹ Engel Herrlichille 20.2.1816, 19./20.9.1825; Lindberg & Rein 1950, 42.

⁸⁰ Engel Jacobille 29.12.1832, 30.3.1833, 10.8.1835, 3.9.1839, 22.4.1840, Alex. Engel Jacobille 8.8.1840.

kaikilta virkamiehiltä ja miten hänen tulisi pyytää tointa Saksassa.⁸¹ Toki hänelle oli selvinnyt, etteivät suomalaiset eikä keisari haluaisi luopua taitavasta arkkitehdistään. Engel piti tämän mielessään, sillä jos Preussiin paluu ei onnistuisi, hän tiesi asemansa olevan turvatun Suomessa.⁸²

Engel kirjoitti vuoden 1823 lopulla ministerille Berliiniin kirjeen, jossa anoi arkkitehdin virkaa Preussin valtiolta. Tammikuussa 1824 hän sai kieltävän vastauksen, sillä virkoja täytettäessä oli Preussissa määrätty etusijalle henkilöt, jotka olivat osallistuneet vuosina 1813 - 1815 sotaan. Niinpä hän otti vastaan suomalaisten hänelle tarjoaman intendentinkonttorin (yleisten rakennusten keskusviraston, nykyinen Senaatti-kiinteistöt) johtajan viran ja jäi kohtaloonsa lopulta varsin tyytyväisenä Helsinkiin.⁸³

Kaksitoista vuotta myöhemmin, neljä vuotta ennen kuolemaansa, Engelin tyytyväisyys elämänsä tilaan ja kehitykseen oli vahvistunut:

*[...] ei Sinun suinkaan pidä ajatella, että kadehtisin Sinua siitä [oman talon hankkimisesta maalta] tai tuntisin itseni onnettomaksi, että en itse ole päässyt elämässä niin pitkälle. Ei, ystävä hyvä! Kukaan ihminen ei voi olla tyytyväisempi kohtaloonsa kuin mitä minä olen.*⁸⁴

2.3 Muurarimestarin pojasta virkamieheksi

Arkkitehti oli isänsä puolelta käsityöläissäätä. Rakennusmestarin tutkinnon myötä Carl Ludvigista itsestään tuli virkamies, joka kuitenkin kuului kaupunkien hierarkiassa samalle arvoasteikolle hänen isänsä ammatin kanssa. Toisaalta arkkitehti oli kouluttautumisensa kautta tullut osaksi Keski-Euroopassa 1700-luvun loppupuolella syntyneitä intellektuellia ja tieteellistä keskisäätä, joka oppineisuutensa ansiosta muodostui riippumattomaksi kaupunkien porvarisoikeuksien haltijoista.⁸⁵ Siskon, Maria Christinen, mies oli ylimetsänhoitaja. Siskonpoika Eduard Jacobi kouluttautui Engelsingin perinteitä jatkaen muurarimestariksi.⁸⁶ Näin ainakin koko miehen oma perhe näyttää asemaltaan ja ammateiltaan hyvin käsityöläistäustaiselta.

Engelin vaimon vanhempien ammateista ei ole tietoa. Hän mainitsee heidät silloin tällöin kirjeissään, mutta ei puhu ammateista mitään. Sen sijaan vaimonsa kahdesta veljestä, langoistaan

⁸¹ Engel Herrlichille 14./16/17.7.1820, 22.12.1822, 19.5.1823, 21.5.1823, 6.12.1823.

⁸² Engel Herrlichille 23.8.1823, 3.7.1824.

⁸³ Ministeri Bülow Engelille 15.1.1824; Engel Herrlichille 3.7.1824.

⁸⁴ Engel Herrlichille 7.9.1836.

⁸⁵ Räsänen & Tuomi-Nikula 2000, 189 - 190.

⁸⁶ Engel Herrlicille 22.12.1822, Jacobille 22.4.1840

kuten arkkitehti heitä itse kutsui, on kirjeissä lyhyitä mainintoja. Langoista nuorempi, *Carl Barth*, palveli ensin Preussin armeijassa ja suoritti sen jälkeen mestarin tutkinnon. Minkä alan mestariksi hän pätevöityi, ei selviä. Kuitenkin myöhemmin hän toimi pormestarina eräässä Preussin kaupungissa.⁸⁷ Toinen langoista työskenteli proviisorina apteekissa Kielissä.⁸⁸ Nuorempi lanko on pormestariksi tultuaan varmastikin noussut kaupunkihierarkkisessa asemassa muuta käsityöläissäätyä ylempään asemaan, mutta muutoin kaikkien lankojen ammatit kuuluivat samaan arvoluokkaan kuin Engel itse. Ne eivät olleet ylimpien virkamiesten ja aatelisten tasolla vaan aatelin ja käsityöläisten välissä.⁸⁹

Engelin saksalaisista ystävistä ei tiedetä muita kuin kirjeystävä Herrlich. Hän oli Engelin opiskelukaveri, joka ei kuitenkaan toiminut rakennusmestarina vaan ryhtyi kauppiaksi kuolleen vävynsä liikkeeseen.⁹⁰ Niinpä ystäväpiirikin näyttää olleen samasta käsityöläis- ja kauppiassädystä kuin Engel sukuineen.

Preussissa Carl Ludvig ei ehtinyt kohota arvostettuun virkaan, vaan hoiti arkkitehdin apulaisen tehtäviä. Tästä kertovat hänelle annetut työtehtävät, jotka eivät sisältäneet ainuttakaan sellaista suurrakennusta, jollaisia arkkitehti koko Helsingissä oloaikansa suunnitteli Suomeen. Hänelle kirjoitetusta todistuksesta ilmenee, että hän on suunnitellut lähinnä erilaisia myllyjä, makasiineja ja teknisiä laitteita kuten patokoneita. Varsinaisia rakennuksia listalta löytyy vain yksi, se on kruununleipomo vuodelta 1806.⁹¹ Täten on todettava, ettei berliiniläinen ennen Suomeen tuloaan ollut tehnyt merkittäviä töitä alallaan. Engel ei siis ollut henkilönä eikä arkkitehtina kuuluisa tai tunnettu, kun hänet palkattiin Suomeen.

Toisaalta Engel oli päässyt Tallinnan kaupunginarkkitehtina suunnittelemaan merkittävämpiä rakennuksia kuin konduktöörinä Preussissa ollessaan.⁹² Voidaan kuitenkin olettaa, että miehen houkuttelemisen Helsinkiin oli enemmän sattumien tulosta kuin mitään muuta. Helsingin uudelleenrakennustoimikunta oli jo vuodesta 1812 etsinyt itselleen sopivaa arkkitehtia. Suomessa toimi 1800-luvun alussa muutamia sotilasinsinöörejä tai Tukholmassa oppinsa hankkineita arkkitehtejä. Valinnan kohdistuminen berliiniläiseen perustui pitkälti siihen, että URK:n puheenjohtaja Johan Albert Ehrenström sekä muut asiaa hoitaneet henkilöt kuten

⁸⁷ Engel Herrlichille 21.7.1817, Jacobille 3.9.1839.

⁸⁸ Engel Herrlichille 14.5.1817.

⁸⁹ Kocka 1995, 9-12, 33-34; Räsänen & Tuomi-Nikula 2000, 52-54, 189-190.

⁹⁰ Engel Herrlichille 20.11.1815.

⁹¹ Meissner 1937, 15.

kenraalikuvernööri Fabian Steinheil tutustuivat Engeliin hänen työskennellessään Turussa sokeritehtailija Lohmannin palveluksessa 1814. Ei niinkään arkkitehdin tekemät työt, vaan hänen tekemänsä piirustusehdotukset Pörssitaloksi ja teatteriksi Helsinkiin, tekivät suomalaisiin vaikutuksen. Ne saivat suomalaiset vakuuttumaan hänen pätevyydestään ja taitavuudestaan siihen tehtävään, johon he häntä suunnittelivat eli Helsingin pääkaupungiksi rakentamisen johtavaksi arkkitehdiksi.⁹³

Ilman liioittelua voidaan siis sanoa, että vasta Helsingissä Carl Ludvig pääsi toteuttamaan itseään ja näyttämään todelliset kykynsä arkkitehtina. Suomessa Engel nousi ammatillisesti johtavaan asemaan viimeistään 1824, jolloin hänestä tuli rakennusviraston päällikkö, intendentti. Jo URK:n arkkitehtina hän oli tekemisissä maan ylimpien virkamiesten kanssa, joita olivat valtiosihteeri *Robert Henrik Rehbinder* (1777–1841), kenraalikuvernööri Steinheil sekä muut senaatin ja virastojen virkamiehet Suomessa ja Pietarissa. Täten arkkitehdin voi katsoa nousseen Suomessa yhden hierarkiatason ylemmäs yhteiskunnallisessa asemassaan. Zacharias Topelius katsoi ainakin, että Engel virastonpäällikkönä kuului ”*korkeampaan yhteiskuntapiiriin*”.⁹⁴ Arkkitehtina mies olisi ollut alemmassa säätyryhmässä, mutta virkansa tuoman aseman johdosta hän Suomen oloissa oli lähellä ylintä virkamieseliittiä.⁹⁵

3 VAATIVA ARKKITEHTI, VAATIMATON PERSOONA

Kalevi Pöykkö on todennut, ettei Engelin persoonallisuudesta tiedetä paljoa. Tällä näytetään tarkoittavan sitä, ettei arkkitehdista ole juurikaan säilynyt aikalaiskuvauksia. Näin jätetään täysin huomiotta sen, mitä kirjeet hänestä kertovat.⁹⁶ Kuitenkin juuri kirjeiden perusteella on mahdollista luoda kokonaisvaltainen kuva tästä miehestä ja hänen ajatusmaailmastaan kokonaisuudessaan. Mistä voisi saada luotettavampaa tietoa arkkitehdista kuin hänen ystävälleen kirjoittamistaan avoimista ja rehellisistä kuvauksistaan hänen elämästään? Ennen kuin voidaan tarkastella, millainen persoona Engel oli, on perusteltua pohtia, mitä hänen aikanaan merkitsi yksilöllisyys ja miten se näkyi tai ei saanut näkyä.

⁹² Engel Herrlichille 27.-29.11.1813/4.1./24.4./1.8.1814.

⁹³ Linberg & Rein 1950, 22, 41-42, 84-85.

⁹⁴ Topelius 1998, 75 – 76.

⁹⁵ Waris 1951, 39.

⁹⁶ Pöykkö 1990, 80.

3.1 Itsenäinen yksilö – valvova yhteisö

Yksityisellä tai yksityisyydellä ei ole yhtä yleispätevää merkitystä.⁹⁷ Mielestäni erityisesti henkilöhistoriallisessa tutkimuksessa käsitettä on tarkasteltava ainakin kahdesta näkökulmasta: yhteisön ja yksilön. Yksilö on ensisijaisesti yhteisönsä jäsen, sen tapojen ja käsitysten osa, mutta toisaalta uskon, että yksilöllä itsellään on myös omanlaisiaan käsityksiä ja toiveita siitä, miten hän henkilökohtaisen yksityisyyden ja sen sisällön määrittää. Täten katson tarpeelliseksi tarkastella sekä Engelin ajan yhteisön yleistä näkemystä yksityisyydestä sekä sitä, miten arkkitehdin elämässä mahdollisesti erottuivat ”julkinen” ja ”yksityinen” elämänpiiri. Etenkin 1800-luvulla vahvistuneen ja muodostuneen keskiluokan näkemyksissä elämä alkoi jakaantua vahvasti yksityiseen ja julkiseen puoleen. Oletan, että Engel ei vielä täysin ehtinyt omaksua noita uusia näkemyksiä, olihan hän syntynyt jo ennen Ranskan vallankumousta ja kasvanut siten ”angien regimen” mukaiseen yhteiskuntamalliin. Engelin aikana julkinen ja yksityinen määrittyivät enemmän vanhojen näkemysten mukaisesti, joskin uusien käsitysten tuloa ei voine täysin sulkea pois mahdollisuuksien piiristä.

Kehitys kohti yksilön erottautumista yhteisöstä omaksi erilliseksi osaksi on nähty alkavan 1500-luvulla. Kun keskiajalla ihmiset elivät yhteisössä eivätkä erottaneet omaa elämää yhteisössä olemisesta ja sille omistautumisesta, tapahtui seuraavina vuosisatoina Euroopan historiassa kehitystä, joka johti yksilökäsitteen syntyyn ja sen erottautumiseen yhteisöstä. Kansallisvaltioiden muodostuminen ja niiden myötä hallitsijainstituution syntyminen johtivat siihen, että muodostui yhteisön sijasta valtio, jota palvella. Valtion tehtävien hoito ei enää vienyt kaikkea aikaa ihmisten päivistä ja siten heille jäi myös omaa aikaa.⁹⁸ Toisena kehitystekijänä on nähty uskonpuhdistus ja vastauskonpuhdistus, jotka molemmat korostivat henkilökohtaista omistautumista ja sisäistä hurskautta. Lisäksi lukutaidon leviäminen vähitellen johti siihen, etteivät ihmiset olleet enää riippuvaisia yhteisönsä kautta opituista suullisista perinteistä.⁹⁹

Erasmus Rotterdamilaisen 1530 kirjoittama käytösopas on nähty sisällöltään osoituksena siitä, että kehitys alkoi vähitellen 1500-luvulla ja sen jälkeen edetä yhteisöllisyydestä kohti yksilön huomioimista. Tätä näkemystä on perusteltu käytösoppaan yksityiskohtaisilla ruokailutapojen ohjeistamisilla kuten ruokailuvälineistön käytöllä ja yksilön käytöksen korostamisella muiden

⁹⁷ Chartier 1989a, 610.

⁹⁸ Chartier 1989b,15; Ariès 1989, 9.

⁹⁹ Chartier 1989b, 15.

viihtyvyyden takeena.¹⁰⁰ Tämäkin siis osoittaa, että yksityisyys tarkoitti aluksi ihmisten huomioimista yksilöinä entisen yhteisön jäsenen sijasta. Koko yksityisyyden historiaa pohtivasta teoksesta saa yleiskuvan, että 1500 – 1800 välisenä aikana yksityisyys tarkoitti yksilönä tekemistä. Henkilöt olivat niin kaupungeissa kuin maallakin yhä yhteisöjensä jäseniä, siitä todistavat esimerkiksi erilaiset yhteiset rituaalit naimattomien naisten juhlinnassa tai henkilöllä tai perheellä säilyvän kunnioituksen suuresta merkityksestä vielä 1700-luvullakin.¹⁰¹

Ihmisten elämä ei siis muuttunut yhteisön kannalta merkityksettömäksi, vaan lähinnä henkilön itsensä käsitys osana ympäristöään muodostui uudelleen. Nyt henkilö oli myös yksilö, jolla saattoi olla vain hänelle itselleen kuuluvia asioita tai tehtäviä, ja hänen tuli nyt kiinnittää yhä enemmän huomiota omaan ulkoiseen olemukseensa, jottei hän olisi loukannut muita ja huonontanut omaa mainettaan muiden silmissä. Tavallaan voinee sanoa, että yksilöt erottautuivat yhteisöstä, mutta heidän tuli yhä käyttäytyä ja pukeutua niin, etteivät aiheuttaisi pahennusta muiden silmissä. Ympäröivän yhteiskunnan merkitys yksilön määrittäjänä pysyi siis suurena. Toisaalta yhteisön kontrolli ja käytösoppat määrittivät myös sen, mitä ei kuulunut näyttää muiden silmissä.¹⁰² Täten määriteltiin myös mikä oli salaista ja siten vain yksilön omassa tiedossa. Usein tämänkaltainen jako johti siihen, että julkisella alettiin tarkoittaa muille näkyvää ja yksityinen merkitsi salattua, piilotettua tietoa.¹⁰³

Julkisuutta, siten kuin se nykyään ymmärretään, ei liioin sovi määritellä samoin kriteerein 1800-lukua tutkittaessa. Kun yksityisyydellä tarkoitan omaehtoista, henkilön omaksi ilokseen tekemää toimintaa sekä asioita, jotka olivat salaisia tai vain yksilön omassa tiedossa ja yksilön henkilökohtaisesti tuntemia, kaikki muu ympäröineessä yhteiskunnassa näyttäisikin olleen muiden katseille alttiina ja siten julkista. Koska Suomi oli vielä 1800-luvun alussa kiinteä sääty-yhteiskunta, oli jokaisella yhteiskunnan jäsenellä tiukasti määrätty aseman mukainen paikkansa säätyhierarkiassa. Kaikki ulkoinen ja näkyvä vaikuttivat henkilöiden arvotukseen ja kertoivat toisille yksilön yhteiskunnallisesta asemasta. Esimerkiksi virkapukujen käyttö oli ehdoton edellytys säätyläiselle, mikäli halusi pysyä aikansa vaatimusten tasalla Helsingissä.¹⁰⁴ Virka-asut oli myös

¹⁰⁰ Ks. Rotterdamilainen 2005; Salmi 2005, 114 – 115.

¹⁰¹ Fabre 1989, 531, 532; Farge 1989, 574, 579, 582.

¹⁰² Revel 1989, 182.

¹⁰³ Chartier 1989b, 16.

¹⁰⁴ Waris 1951, 134–135.

suunniteltu siten, että niistä näki heti, minkä säätyinen henkilö oli kyseessä. Säätyläisten kesken puhuttelut ja kirjetituloinnit olivat tärkeässä asemassa säätyhierarkian ylläpitäjinä.¹⁰⁵

3.2 ”Punaiset posket kuin nuorukaisella”

Engelistä löytyy neljä aikalaiskuvausta, kun otetaan mukaan hänen Preussista saamassaan passissa oleva kuvaus. *August Schauman* ja *Zacharias Topelius*, ovat olleet hyvin nuoria vielä 1830-luvulla, johon aikaan heidän muistonsa perustuvat. Kolmas on venäläinen, toimittajan uralle ryhtynyt sotilas, *Faddei Bulgarin*, joka Helsingissä käydessään 1838 oli ollut seurueen kanssa ihastelemassa Helsinkiä. Tuohon seurueeseen oli kuulunut myös Engel.¹⁰⁶ Schaumanin ja Topeliuksen kuvaukset keskittyvät valitettavan suurelta osin Carl Ludvigin ulkoiseen olemukseen. Heidän lisäksi kaksi taiteilijaa ovat ikuistaneet berliiniläisen kuvallisessa muodossa.

Kuva 1. J.E.Lindh: C.L. Engel, 1830-luku, osa maalauksesta. Lähde: Pöykkö 1995, 190.

Charlottenburgin maistraatti on kuvannut Engelin olemukseltaan iloiseksi. Miehellä on kuvauksen mukaan tummat silmät ja vahva, musta parta. Nenä on kuvattu leveäksi ja huulet vahvoiksi.¹⁰⁷ Topelius on ollut henkilökohtaisesti kontaktissa arkkitehdin kanssa, sillä tämä on ollut vieraana Topeliuksen tätipuolen miehen, koskenperkausviraston johtajan paroni *Carl von Rosenkamppfin* (1793 – 1846) luona, jossa Topelius itse vietti nuorena aikaansa päivittäin.¹⁰⁸ Ulkoisesti Engel oli Topeliuksen mukaan ”vankkarakenteinen, harteava, keskimittainen mies, jolla oli tumma tukka,

¹⁰⁵ Wirilander 1974, 171–172.

¹⁰⁶ Bulgarin 1996, 187 - 188.

¹⁰⁷ Meissner 1937, 16.

eloisat ruskeat silmät, hiukan päivän paahtama, mutta hieno hipiä ja vielä 60-vuotiaana punaiset posket kuin nuorukaisella".¹⁰⁹ Schauman kuvailee berliiniläistä ”jaloksi ja puhtaaksi kuten hänen rakennustaiteensa”. Engel oli olemukseltaan pitkä ja voimakas, suoraryhtinen, kasvonpiirteet olivat miehisen säännölliset ja katse totinen ja rauhallinen. Lisäksi arkkitehti oli aina huolellisesti pukeutunut.¹¹⁰

Kirjallisen kuvauksen lisäksi kaksi aikalaista myös maalasi arkkitehdistä muotokuvan. Toisen teki nuori tarttolainen *Senff*¹¹¹ 1828–1829, jolloin hän oleili vuoden Engelin luona (ks. kuva 2). Toisen maalasi ruotsalaissyntyinen *Johan Erik Lindh*¹¹² luultavasti 1830-luvun puolella (ks. kuva 1). Muotokuvien maalausajankohdilla ei ole monta vuotta väliä, joten ne molemmat esittävät miehen melko samanikäisenä, 50—55-vuotiaana. Maalaukset poikkeavat piirteiltään sen verran toisistaan, että niitä voi pitää kahden eri henkilön näkemyksinä. Toisaalta olennaisimmat piirteet ovat kummassakin muotokuvassa yhteisiä, joten maalausten perusteella on mahdollista hahmottaa mallin ulkoinen olemus.¹¹³

Vaikka Engel kehuikin Senffiä lahjakkaaksi piirtäjäksi ja kaivertajaksi, Senffin muotokuvaa hän ei pitänyt onnistuneena. Arkkitehdin mukaan se ei ollut aivan hänen näköisensä ja monet eivät tunnistaneet häntä siitä. Lisäksi kaikki sanoivat hänen olevan ystävällisemmän näköinen todellisuudessa kuin kuvassa.¹¹⁴ Engel ei mainitse kertaakaan Lindhiä tai hänen arkkitehdistä tekemää muotokuvaa, ei edes minkäänlaista vihjettä aiheeseen löydy kirjeenvaihdosta. Siten ei tiedetä, miten taidokkaasti Lindh miehen mielestä onnistui työssään. Senffin taidoista ja kyvyistä ei ole olemassa muita arvioita kuin mallin itsensä lausuma. Sen sijaan Lindhin urasta ja taidoista on tehty tutkimuksia.

¹⁰⁸ Topelius 1998, 75 - 76.

¹⁰⁹ Topelius 1986, 18.

¹¹⁰ Schauman 1967, 145.

¹¹¹ Tarton yliopiston piirustuksen ja kuparikaiveruksen opettajan, hovineuvos Senffin poika. Hän asui Engelin luona kesästä 1828 kesään 1829. Engelin mukaan Senff oli hänen oppilaansa ja oli Engelin luona laajentamassa tietojaan arkkitehtuurista. Senff oli lahjakas muun muassa piirtämään ja kaivertamaan. Helsingistä Senff matkusti Saksaan ja sieltä Italiaan. Matkan jälkeen Senffin oli tarkoitus tulla takaisin Engelin luokse, mutta hän kuoli Italian matkallaan 1832. Engel Herrlichille 6.4.1829, 25.5.1829, Engel Jacobille 29.12.1832.

¹¹² Johan Erik Lindh (1793 -1865) syntyi Ruotsissa ja kouluttautui Tukholman Taideakatemiassa ja sai sieltä 1814 kisällinkirjan. Hän muutti koristemaalariksi ensin Kokkolaan ja sieltä Vaasan ja Turun kautta Helsinkiin vuonna 1827. Pääkaupungissa hän jatkoi jo Kokkolassa aloittamallaan linjalla eli muotokuvamaalarina. Hänestä tulikin aikansa suosituin maalarina, joka sai ikuistaa monia Suomen johtavia virkamiehiä ja säätyläisiä. Salonen 2001, 64 - 67.

¹¹³ J.E. Lindh: C.L. Engelin muotokuva 1830-luku, nykyisin Senaatti-Kiinteistöjen hallussa; Senff: C.L.Engel 1829, kopio mahdollisesti Museoviraston hallussa.

¹¹⁴ Engel Jacobille 7.5.1831.

Senffin maalauksessa Engel on kuvattu rintakuvana niin, että hänen kätensä eivät näy. Arkkitehti on esitetty oikealle kääntyneenä, mutta hänen kasvonsa ja katseensa ovat kääntyneinä vasemmalle. Senffin maalaus on pelkistetty kuvaus mallista, sillä muotokuvassa ei ole kuvitettua taustaa tai muuta henkilömaalauksessa käytettyjä viitteitä ja rekvisiittaa, joilla viitattaisiin kuvattavan ammattiin tai persoonaan.¹¹⁵

Lindhin maalaus on virallinen muotokuva Engelistä. Muotokuva on rintakuva, jossa Carl Ludvig on kääntyneenä vasemmalle kasvojen suuntautuessa suoraan katsojaan. Miehen kädet lepäävät pöydällä ja pitelevät rakennuspiirustuksen kääröä. Maalauksen tausta on yksivärinen ja pelkistetty. Muotokuva on Lindhin Helsingin ajalta, jolloin hänen tyyliinsä oli saavuttanut kypsyyden, jota hallitsivat muotokuvasta toiseen samat konventiot. Näitä olivat arkkitehdin kuvastakin havaittavat piirteet kuvata malli rintakuvaksi, hieman kääntyneeseen asentoon ja mikäli kädet olivat näkyvissä, ne lepäsivät pöydällä. Taustana toimi lähes yksivärinen, tylsä pinta. Tämä osoittaa, että malli on kuvattu kuvataiteilijan ehdoilla, hänelle tyyppillisellä tavalla. Täten muotokuva voidaan nähdä yhtenä kuvauksena Engelistä muiden joukossa. On kuitenkin mahdollista eritellä muotokuvasta miehen persoonalliset piirteet karsimalla ensin pois maalarin taitoihin ja tapoihin sidotut kuvauskeinot.¹¹⁶

Harkitseva ja ystävällinen mies

Lindhin maalaustyyliin on ollut näkyvissä vaihteluita 1820-luvun ja hänen Helsinkiin siirtymisensä aikana. Helsingin ajan muotokuvia on kuvattu mallinukkemaisiksi, joissa henkilön kasvot esimerkiksi näyttävät siloisilta ja antavat posliinimaisen vaikutelman. Mallin asento on kautta Lindhin uran ollut samanlainen eli rintakuva tai puolivartalokuva. Käsien asennoissa useimmiten on nähtävissä kahta tyyliä. Joko kädet on kuvattu suorina vartalon vierellä tai lepäämässä pöydällä tai jonkin tuen päällä. Aloitellessaan muotokuvamaalausta Lindh kuvasi usein taustalle verhon tai vaaleasävyisen taivaanrantaa muistuttavan värimaailman. Kuitenkin Helsingin vuosina tämä on ollut harvinaista Lindhille, sillä 1830-luvun muotokuvissa taustat ovat yksivärisen

¹¹⁵ Senff: C.L.Engel 1829. Suomessa on säilynyt vain maalauksesta tehty kivipiirroskopio, joka on väritykseltään mustavalkoinen.

¹¹⁶ J.E. Lindh: C.L. Engelin muotokuva 1830-luku. Käytän tässä Morellin metodia päinvastaisella tavalla. Morelli pyrki määrittämään maalauksen tekijän etsimällä yksityiskohdista kuten korvien ja sormien maalaustavasta piirteet, jotka toistuivat joka taulussa. Nämä piirteet olivat huomaamattomimpia asioita maalauksessa. Ne olivat kuitenkin jokaiselle taiteilijalle yksilöllisiä tyyliään. Täten huomioimalla yksityiskohtien samankaltaisuudet eri tauluissa voitiin Morellin mukaan erottaa aidot maalaukset väärennöksistä. Tässä hyödynnän metodia etsimällä maalauksesta Morelliin viitaten tekijän aina toistamat maalauskeinot. Mutta toisin kuin Morelli käytän näiden piirteiden huomioimista keinona, jonka avulla on mahdollista löytää muotokuvasta kuvattavana olleen henkilön omimmat, maalarista riippumattomat piirteet. Ginzburg 1996, 38, 44.

mitäänsanomattomia kuten Engelin muotokuvassa. Muutoinkin Lindhin kehittyneemmissä muotokuvissa värien käyttö on ollut hillitympää kuin hänen 1820-luvun töissään.¹¹⁷

Taidehistorioitsijat ovat havainneet Lindhin saaman koulutuksen niukkuuden tavassa, jolla maalari on käsitellyt vartalon suhteita ja värejä. Sen sijaan kasvojen kuvaajana Lindhiä on pidetty taitavana. Hän on myös kuvannut tarkasti asusteiden eri yksityiskohdat. Niinpä jo aikalaiset pitivät hänen muotokuvaan jopa valokuvamaisen yhdenmukaisina oikean mallin kanssa. Kuitenkin Lindhin tiedetään tulonlähteensä turvaamiseksi antaneen mieluummin periksi asiakkaiden toiveille kuin omalle ehdottomuudelleen maalata totuudenmukaisesti. Tämä on näkynyt lähinnä siinä, että pyydettyessä Lindh on saattanut kaunistella malliaan tai tehdä iäkkäämmästäkin mallista ajan ihanteita vastaten nuoren ja siloposkisen.¹¹⁸

Eurooppalaisessa maalausperinteessä oli jo pitkään ennen 1800-lukua ollut perinteenä, että muotokuvattavan henkilön asemaa tai ammattia kuvailtiin tietyn esinein tai symbolisin vihjein.¹¹⁹ Engelin rakennuspiirustuskäärön voinee nähdä viitteenä juuri hänen ammattiinsa. Muuta symboliikkaa Lindhin maalauksesta ei ole löydettävissä, joten monikerroksisuuden etsiminen muotokuvasta ei ole mahdollista. Maalaus on todella kuten aikalaisten kirjalliset kuvaukset vain maalauksen keinoin talletettu kuvaus mallina olleen henkilön ulkoisesta olemuksesta.¹²⁰

Toisaalta työssä on nähtävissä Lindhille ominaisia tyylipiirteitä, esimerkiksi Engelin kädet näyttävät erittäin sileiltä. Kun arkkitehti tuohon aikaan oli kuitenkin jo yli 50-vuotias, voitaneen olettaa, että kyseiset seikat ovat Lindhin maneereita, eivätkä todellisuutta vastaavia kuvauksia. Samoin Carl Ludvigin kasvot näyttävät varsin sileiltä ja, kuten Lindhin tyyliä on kuvattu, posliinimaisilta. Engelin kasvot on kuvattu punertaviksi, erityisesti poskipäät. Kyse voi olla taiteelle ominaisesta keinosta. Lindh on ehkä halunnut korostaa mallinsa kaulassa olevaa punaisella nauhalla kiinni sidottua kunniamerkkiä tai luoda kontrastia kuvattavan muuten niin tummia piirteitä vasten. Engel näyttää punertavine, silotettuine poskineen nuorekkaalta, vaikka yleisilmeestä näkeekin, ettei kuvattava voi olla enää aivan nuori. Tästä vihjaisee sekin, että miehen muuten täysin mustien hiusten on kuvattu oikean pulisongin puolelta jo hieman harmaantuneen. Nämä keskenään erilaiset vihjeet voi toisaalta ottaa Lindhin maneereina ja toisaalta hänen valokuvamaisen tarkan kasvopiirteiden kuvauksen tiedossa ollessa voidaan olettaa piirteiden vastaavan todellista mallia.

¹¹⁷ Kuurne 2002, 64, 68, 72; Salonen 2001, 65.

¹¹⁸ Salonen 2001, 65 - 66.

¹¹⁹ Kallio 2006, 6; Salin 2002, 18.

Toisaalta arkkitehdin poskien punerruksen totuudenmukaisuutta vahvistaa Topeliuksen maininta arkkitehdin kasvojen nuorekkaasta ilmeestä vielä vanhemmallakin iällä.¹²¹

Mielenkiistoista Lindhin työssä ovat kasvojen nuorekkaan yleiskuvan ja iäkkyydestä aavistuksen omaisesta vihjaavien harmaiden hiusten kesken heräävä ristiriita. Mikäli Lindh esitti mallinsa nuorekkaampina kuin he todellisuudessa olivat, hän on kuitenkin Engelin muotokuvassa halunnut paljastaa kuvattavansa todellisen ikähaarukan harmaiden hiusten avulla. Asian erikoisuutta lisää se, että malli oli itse erittäin turhamainen harmaiden hiustensa suhteen. Herrlichille hän mainitsee 1835, kuinka harmaat hiukset olivat vallanneet jo yli puolet hänen päästään, vaikka hän kuinka oli päättänyt, että hänelle ei niitä kasva. Miehen onneksi harmaat hiukset kasvoivat lähimmäksi päänahkaa ja siten ne eivät näkyneet juuri päällepäin. Mikäli ne joskus ”*riehaantuivat ja unohtivat vaatimattomuutensa*” kuten Engel lennokkaasti asian ilmaisi, hän pyysi lapsiaan ja talonväkeään nyppimään ne pois.¹²² Tämän perusteella voisi olettaa, että arkkitehti on toivonut harmaiden hiusten jäävän kuvaamatta. Toisaalta hänellä on ollut jo niin paljon harmaita hiuksia, että Lindh on maalauksessaan kaikesti päätyntä jonkinlaiseen kompromissiin.¹²³

Kuva 2. C.J.Senff: C.L.Engel, 1829. Lähde: Sinisalo 1990, 13.

Senffin maalauksessa Engelin katse on tarkkaileva ja kasvojen yleisilme hyvin vakava. Täten työ herättää mielikuvan tarkasta, vakaamielisestä ja harkitsevaisesta miehestä. Lindhin kuvauksessa mies näyttää vakavalta, levolliselta. Kasvojen perusilme on ystävällinen. Lindhin maalauksen kautta voi aistia edessään henkilön, joka on rauhallinen ja hyvätahtoinen luonne. Koska Lindh oli hyvä kasvonpiirteiden kuvaaja, voitaneen hänen luomustaan Engelistä pitää kahdesta vaihtoehdosta varmemmin totuudenmukaisempaan. Kuitenkin Senffin muotokuvan astetta vakavampi ilme Lindhin muotokuvaan verrattuna johtuu ainoastaan maalareiden erilaisesta tavasta kuvata mallinsa suun ympäristön alue.

¹²⁰ J.E. Lindh: C.L. Engelin muotokuva 1830-luku.

¹²¹ J.E. Lindh: C.L. Engelin muotokuva 1830-luku.

¹²² Engel Herrlichille 11.12.1835.

¹²³ J.E. Lindh: C.L. Engelin muotokuva 1830-luku.

Nämä kuvauksen sävyerot ja niiden kautta heräävät mielikuvat osoittavat muotokuvien olevan samalla kahden eri henkilön mielipiteitä Engelistä. Vaikka erot johtuisivat taiteellisista kykyeroista, on taiteilijan henkilökohtainen panos aina jolloin tasolla läsnä maalauksen lopputuloksessa.¹²⁴

Senff oli Carl Ludvigin hyvä ystävä ja oppilas, ja täten hän on pyrkinyt maalauksessaan kuvaamaan ensisijaisesti ystävänsä. Lindh on vain toteuttanut leipätyötään ja Engel on ollut hänelle yksi niistä sadoista malleista, joita hän vuoden aikana maalasi.¹²⁵ Tämän vahvistavat Lindhin muotokuvassaan toistamat maneerit. Samalla hän on halunnut työssään luoda viittauksen kuvattavansa ammattiin, mikä ei yleensä näy kuuluneen Lindhin tapoihin. Engelin kädessä oleva paperikäärö on hieman avoinna, ja siitä näkyvä sisältö paljastaa kyseessä olevan rakennus- tai kaavapiirustuksen. Tällä viitataan hänen ammattiinsa arkkitehtinä. Mielestäni on lisäksi syytä pohtia sitä, halusiko Lindh rakennuspiirustuksen avulla korostaa jotain erityistä piirrettä arkkitehdissä kuten ahkeruutta. Koska tällaisten mallin elämään viittaavien tunnusmerkkien kuvaaminen ei ollut olennainen osa Lindhin kuvaustapaa, herättää asia mielenkiintoa. On kuitenkin muistettava, ettei Lindh ole itse välttämättä tarkoittanut paperikäärön piirtämisellä mitään erityistä. Se on voinut olla Engelin tai työn mahdollisen tilaajan toive. Tiedetäänhän Lindhin toteuttaneen usein asiakkaiden toiveita.

Lindh lienee onnistunut kuvaamaan mallinsa luonteen paremmin hänen kasvonpiirteidensä yleisilmeen kautta kuin Senff. On kuitenkin syytä olettaa, että läheisen tuttavuuden ansiosta Senff olisi saanut talletettua maalaukseensa jotain syvällisempää Engelin persoonallisuudesta.¹²⁶ Valitettavasti mallin sielukkuutta ei kuitenkaan ole löydettävissä Senffinkään työstä. Täten Lindhin työ paperikääröineen ja taidokkaine kasvonpiirteen kuvauksineen osoittautuu tässä yhteydessä jopa persoonallisemmaksi henkilökuvaksi kuin Senffin.¹²⁷

Säännönmukainen ulkoasu

Muutoin muotokuvissa Engelin ulkoiset piirteet on kuvattu niin samanlaisiksi, että niiden perusteella voi päätellä hänen ulkoisen olemuksen. Carl Ludvigilla oli mustat, kihartuvat hiukset. Hänellä on ollut korkea otsa, jonka yläpuolella etuhiukset ovat nousseet kauniisti kiharalle. Hiuksien kiharuus on saattanut kyllä tuohon aikaan, 1830-luvulla, olla enemmänkin muodin

¹²⁴ J.E. Lindh: C.L. Engelin muotokuva 1830-luku; Senff: C.L.Engel 1829.

¹²⁵ Salonen 2001, 67.

¹²⁶ Esimerkiksi Lindhin aikalainen, suomalainen taidemaalari Gustaf Finnberg oli tyyliltään romantiikan edustaja. Hänen muotokuvilleen oli tyypillistä se, että Finnberg pyrki niin sanottuun sielumaalaukseen, jossa mallin yksilöllisyys ja sielukkuus tulisivat esiin. Sinisalo 2001, 60.

¹²⁷ J.E. Lindh: C.L. Engelin muotokuva 1830-luku; Senff: C.L.Engel 1829.

vaikutusta kuin luonnollinen piirre.¹²⁸ Kulmakarvat ovat olleet paksut ja tummat ja nenä suora. Arkkitehdin poskipäät olivat korkeat ja se toi hänen ilmeeseensä arvokkuuden tuntua. Sekä Senffin että Lindhin maalauksessa hänellä on siistitti sidottu huivi kaulassaan. Tämä vahvistaa Schaumanin antamaa kuvaa arkkitehdista. Molemmissa muotokuvissa Engelillä on kaksi kunniamerkkiä, toinen kaulassa ja toinen rintapielessä. Ilmeisesti Senffin maalauksessa kaulassa pidettävästä rintamerkistä puuttuu kruunu ja briljantit, jotka näkyvät Lindhin maalauksessa. Tämä tarkoittaisi sitä, että Lindh on maalannut Engelin vuoden 1833 jälkeen. Tuolloin hän mainitsee saaneensa kruunun jo hänellä ennestään olleeseen kruunuttomaan Pyhän Annan 2. luokan kunniamerkkiinsä.¹²⁹

Engel on pukeutunut molemmissa muotokuvissa samalla tavalla. Hänellä on päällään saalikauluksinen takki, valkoinen korkeakauluksinen paita, tämän päällä liivit sekä kauluksen päälle sidottu ajanmukainen kravatti kaulassa. Senffin maalauksessa kravatti on valkoinen, Lindhillä musta. Nämä olivat maalausajankohtien aikaan 1830-luvun tienoilla hyväksytyt kravattien värit. On väärin todeta, että arkkitehdin asukokonaisuus oli ajan muodin mukainen, koska pukeutuminen ei ollut yksilön vapaassa valinnassa tuon ajan Suomessa. Venäjän valtakunnan pukukoodit koskivat Suomeakin. 1800-luvun aikana virkamiesten pukumääritelmiä uudistettiin ja tarkistettiin tarpeen vaatiessa.¹³⁰

Vaikka Engeliä koskivat intendentinkonttorin pukumääräykset vasta kesästä 1824, on hänen jo ennen sitä täytynyt noudattaa virkamiesten pukeutumistapaa. 1800-luvun alussa pukumuotia hallitsi ensin empiretyyli ja 1820-luvulta alkaen biedermeier. Molemmissa tyyeissä miesten asusteisiin kuuluivat Engelillä muotokuvissa näkyvät vaatteet. Saalikauluksinen takki oli frakkimallia eli vyötäröltä tiukka ja lyhyt ja jatkui selkäpuolella polvitaiveeseen asti. Muotokuvissakin erottuvat hartioiden olkasaumojen poimutetut hihat kuuluivat ajan takkityyliin. Valkoinen korkeakauluksinen paita, isän murhaaja kuten aikalaiset sen epämukavuutta kuvasivat, kuului myös perusasun. Isän murhaajien päälle kuului sitoa silkkinen kravattihuivi, kuten Engelilläkin muotokuvissa oli. Paidan päällä kuului olla mahdollisesti useampiakin lyhyitä liivejä. Engelin aikana housumuoti muuttui polvihousuista pitkälahkeiseksi. Kuitenkin miehellä oli vielä polvihousuja ja niiden kanssa käytettyjä sukkia, sillä juhla-asun kuului edelleen lyhyet housut ja polvisukat. Virka-asun

¹²⁸ Kopisto 1991, 64.

¹²⁹ Engel Herrlichille 19.4.1835; J.E. Lindh: C.L. Engelin muotokuva 1830-luku; Senff: C.L.Engel 1829.

¹³⁰ Gripenberg 1969, 16-27; Kopisto 1991, 30; J.E. Lindh: C.L. Engelin muotokuva 1830-luku; Senff: C.L.Engel 1829.

kuuluvat pitkävartiset saappaat, mutta juhla-asun kanssa käytettiin solkikenkiä. Tällaisetkin arkkitehdiltä löytyivät.¹³¹

Engelillä oli kolme frakkia: musta, sininen ja ruskea. Lindhin maalauksessa hänellä on juuri päällään ruskea, saalikauluksinen frakki, jossa näyttäisi olleen samettia kauluksessa. Virassaan intendenttinä mies pukeutui siniseen frakkiinsa, sillä määräyksien mukaan intendentinkonttorin virkamiehille kuului sininen takki, kun se muilla virkamiehillä oli Venäjän mallin mukaisesti tummanvihreä. Arkkitehdilta löytyivät myös majavakauluksinen päällystakki, surtout, sekä vihreä päällystakki. Ajan pukusäännöt olivat tiukat. Kesäisin tuli tai sai pukeutua kesähousuihin, joita myös Engel näyttää käyttäneen.¹³²

3.3 Vaatimaton, oman arvonsa tuntenut, hilpeä mies

Aiemmissä tutkimuksissa jätetään usein mainitsematta, millainen arkkitehti Engel oli persoonana.¹³³ Miten hän ajatteli, tunsu ja mitä hän arvosti itsessään ja muissa? Miehen kirjeistä voi kuitenkin löytää vastauksia kysymyksiin. Silloin tällöin Carl Ludvig mainitsee suoraan, millaisena hän itse pitää itseään. Sen lisäksi hänen luonnekuvaansa on mahdollista syventää tarkastelemalla hänen reagointiaan, suhtautumistaan ja toimintaansa kirjeissä käsiteltäviin asioihin. Jotta tulkinnot voivat olla mahdollisimman oikeudenmukaisia, käytän analyysissä apuna asioiden sijoittamista niiden kontekstiinsa sekä hermeneuttista ymmärtämisen ja toisen asemaan asettumisen kykyä.

Engelin aikalaisen venäläisen Faddei Bulgarin mukaan Engel vaikutti ”*vaatimattomalta kelpo arkkitehdiltä*”. Lisäksi Bulgarin tiesi, että arkkitehti oli muuttanut Suomeen 20 vuotta sitten ja ”*muuttunut suomalaiseksi*”. Hän oli älykäs ja hyväntahtoinen, ja siksi kaikki pitivät hänestä.¹³⁴ Topeliuksen mukaan muiden seurassa berliiniläinen on ollut huomaamaton, harvasanainen ja vaitelias. Suuressa seurassa hän ei ole puhunut paljoa, mutta läheisempien tuttavuuksien kanssa hän ”*kehitteli aatteitaan vakaumuksensa koko lämmöllä*”. Engelillä oli vain muutama ystävä ja suosija, ja vain harvat ymmärsivät häntä. Engeliä ei osattu hänen aikanaan arvostaa aikalaisten keskuudessa arkkitehtina tarpeeksi, vaan häntä pidettiin ”*tosin taitavana, mutta myös haaveellisena ja vaarallisena, jonka haihattelevia suunnitelmia oli ankarasti arvosteltava*”.¹³⁵ Kuten Topelius Schaumankin muistaa arkkitehdin vähäpuheisena. Hän puhui ruotsia saksalaisella aksentilla. Mutta

¹³¹ Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA; Gripenberg 1969, 17-21, 80-81; Kopisto 1991, 28-30, 62-64; J.E. Lindh: C.L. Engelin muotokuva 1830-luku; Senff: C.L.Engel 1829.

¹³² Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA; Gripenberg 1969, 80-81; Kopisto 1991, 29, 62; J.E. Lindh: C.L. Engelin muotokuva 1830-luku.

¹³³ Ks. esim. Knapas 2002; Lilius 2003.

¹³⁴ Bulgarin 1996, 188.

¹³⁵ Topelius 1986, 18.

toisin kuin Topelius Schauman ei koskaan ollut kuullut puhuttavan miehestä muutoin kuin kunnioittavasti.¹³⁶

Harva Engelin arkkitehtuurin tutkija on pyrkinyt hänen töidensä lisäksi kuvailemaan miestä itseään. Pöykön kuvaukset perustuvat edellä olleisiin Topeliuksen ja Schaumanin aikalaismuistoihin.¹³⁷ Wickberg on saanut Engelistä tämän kirjeiden perusteella samanlaisen kuvan kuin mitä hänen arkkitehtuurinsakin on: ”vakavan miehen hyväntahtoista hymyä”.¹³⁸ Lisäksi hän kuvaa Engeliä tämän aforismien ja muiden ajatusten perusteella ”raikkaaksi ja huumorintajuiseksi”.¹³⁹

Kunnianhimoa ja perusteellisuutta

Ville Lukkarinen on Engelin kirjeitä lukiessaan tulkinnut Engelin äänessä olevan arkkitehdille ”luonteenomaista mahtailevaa tyyliä” silloin, kun hän kertoo ja kuvailee töitään Herrlichille.¹⁴⁰ Eli yksi tutkija on rohjennut esittää hieman kriittisempääkin arviota arkkitehtuurimme uranuurtajasta. Ainakin itse ymmärrän sanan mahtaileva huomautukseksi siitä, että berliiniläinen sortui välillä liialliseen itsekehuun.

Lukkarinen viittaa mielipiteessään Engelin kirjeeseen, jossa arkkitehti kuvailee yliopiston kirjastosta tekemiään suunnitelmia. ”Kun tämä rakennus [yliopiston kirjasto] joskus toteutuu, ei millään yliopistolla Euroopassa ole esittää kauniimpaa.”¹⁴¹ Arkkitehti todella toistaa samanlaista kerrontatyyliä usein. Toisinaan hän kertoo, miten muut, kuten itse keisari, ovat kehuneet hänen töitään. Mielenkiintoista onkin, että miehen töitä kehuvat samoin sanoin myös nykytutkijat. Esimerkiksi samaisessa artikkelissaan Lukkarinen toteaa Engelin kirjastorakennuksesta, että se on arkkitehdin mestarillisimpia töitä ja ettei se joudu häpeään muiden Euroopan kirjastorakennusten kanssa.¹⁴² Täten Lukkarinen osoittaa miehen ”mahtipontiset” sanat totuudenmukaisiksi, ja Lukkarisen tulkinta pysyykin siten myönteisenä. Koska Lukkarinen mainitsee tyylin olevan Engelille luonteenomaista, ei hänen tulkintansa voi perustua pelkästään yhteen kirjeeseen. Ei se perustukaan, sillä kirjoitustapa johon hän viittaa, on tyypillinen arkkitehdille hänen kertoessaan

¹³⁶ Schauman 1967, 145.

¹³⁷ Pöykkö 1990, 80 - 81.

¹³⁸ Sanat on lainattu Engeliltä itseltään. Engel oli lukenut kuvauksen Berliinin teatterirakennuksesta ja kommentoi rakennuksen tulevan olla sellainen, että sitä voisi verrata vakavamielisen miehen hyväntahtoiseen hymyyn. Engel Herrlichille 4.6.1822.

¹³⁹ Wickberg 1973.

¹⁴⁰ Lukkarinen 2001, 11.

¹⁴¹ Engel Jacobille 30.3.1833. Lukkarinen viittaa Engelin kertovan näin ystävälleen, mutta Herrlichille Engel ei puhu kirjastorakennuksesta noin itsevarmasti, joten Lukkarisen täytytty tarkoittaa siten sisarenpojan kirjettä.

¹⁴² Lukkarinen 2001, 11.

rakennuksistaan. Voidaan ainakin todeta, että se mistä tyyli kertoo, on yksi hänen ominaisimmista piirteistään, koska hän toistaa sitä koko kirjeenvaihdon ajan.

Kirjeistä saatavan yleiskuvan perusteella Engel oli arkkitehtina kunnianhimoinen ja alansa asiantuntijana erittäin huolellinen, perusteellinen ja pikkutarkka. Esimerkiksi hän ei aina luottanut urakoita valvoviin henkilöihin, vaan halusi olla itse paikan päällä varmistamassa, että työt tehtiin hänen suunnitelmiensa ja ohjeidensa mukaisesti.¹⁴³ Yleiskuvan perusteella voi sanoa, että arkkitehti piti suunnittelutöitään loistavina. Kirjeiden perusteella voi kuitenkin sanoa, että hän näki paljon vaivaa suunnitelmiensa eteen. Hän etsi tietoa eri kirjoista ja julkaisuista ja perehtyi rakennuspaikkojen ominaisuuksiin. Engel vaikutti ammattiarkkitehdilta, joka halusi varmistua töidensä laadukkuudesta yksityiskohtia myöten. Kun hän aikanaan näki työnsä tulokset, hän oli mielissään vain, kun kaikki oli onnistunut suunnitelmien mukaan. Täten omakehu tulee ymmärtää vain rakentavana tyytyväisyytenä omaan aikaansaannokseen, eikä minään perusteettomana ylpeytenä. Näin asian tulkitsee myös Wickberg.¹⁴⁴

Lukkarisenkin kommentit Engelin kirjastorakennuksesta osoittavat, ettei arkkitehti ollut omista töistään myönteisesti kirjoittaessaan väärässä. Niinpä ”mahtipontinen” tyyli on osoituksena siitä, että miehellä oli terve itsetunto, joka salli ammattiylpeyden ja itsevarmuuden, silloin kun niihin oli aihetta.¹⁴⁵ Ylpeydestä huolimatta hän yritti pysyä nöyränä oppimaan uutta ja kehittymään arkkitehtina. Kun hän oli pyytänyt Herrlichia kommentoimaan omia töitään, hän totesi ensin rakennuksesta tulevan kauniin. Mutta samassa arkkitehti huomasi tarvetta nöyryyteen ja totesi: ”*Ehkä olen kuitenkin liian hätäinen, sillä enhän ole vielä kuullut mitä Sinä sanot töistäni ja mitä niistä ajattelet.*” Lopuksi hän toteaa, että oli miten oli, mitään ei ole enää muutettavissa ja että hänen olisi tyydyttävä asiantuntijoiden arvosteluihin, mutta niistä tulisi sitten osata ottaa oppia.¹⁴⁶ Tämä osoittaa, ettei Engel ollut loputtoman itseriittoinen ja omahyväinen, vaan pystyi kehuissaan olemaan niin muiden kuin omien töidensäkin suhteen rehellinen.

Arkkitehdin usein esiintyvillä omia töitään koskevilla ihailevilla kommenteilla voi nähdä myös syvempiä merkityksiä. Hän vetosi usein saavutuksiinsa Helsingissä perustellessaan, ettei ollut toiminut Suomessa häpeäksi isänmaalleen. Tämä kertoo kunniantunnon ja hyvän maineen

¹⁴³ Esim. Engel Herrlichille 23./25.8.1822.

¹⁴⁴ Wickberg 1973.

¹⁴⁵ Engel ei suinkaan aina ollut ollut töihinsä tyytyväinen. Tallinnan ajoiltaan hän kertoi Herrlichille esimerkin epäonnistuneesta työstään, joka Engelin mukaan ”*on yhä paikoillaan häpeäkseni*”. Täten hän oli oppinut varovaiseksi ja teki aina ensin kokeita ennen kuin yritti suunnitella jotain uutta tai epätavallista. Engel Herrlichille 30.10.1817.

tavoittelun merkityksen tärkeydestä. Engel viittaa tähän seikkaan suoraankin mainitsemalla, että Suomessa häntä arvostetaan kannuksensa jo ansainneena miehenä, kun taas synnyinmaassaan hänen olisi pitänyt todistaa vielä kykynsä, mikäli olisi palannut sinne takaisin.¹⁴⁷

Yleisen arvonannon tärkeys ei ollut pelkästään yksilön luonteeseen liittyvä piirre vaan yleinen tuon ajan kulttuurissa. Miehen oli saatava ensin kunnon ammatti ja vakaa talous, ennen kuin häntä pidettiin itsenäisenä.¹⁴⁸ Kunnianhimo oli siis yksi ajalle tyypillinen ominaisuus, jota henkilöiltä vaadittiin ja jota he itse varmasti osittain kulttuurisidonnaisuutensa johdosta siksi itsekin pitivät tärkeänä ominaisuutena. Engelille suosiosoitukset ja virkanimitykset olivat merkki siitä, että häntä arvostettiin ja pidettiin ahkerana. Tämä selviää hänen sisarenpojalleen kirjoittamassa kommentissa, jossa hän toteaa, että Eduardin tulee ottaa erilaiset kyselyt ja valinnat tiettyihin virkoihin osoituksena siitä, että häntä pidetään ahkerana ja että muut ihmiset arvostavat häntä.¹⁴⁹

Täten on oletettavaa, että Engel kertoi paljon suurista rakennushankkeistaan ja niiden saamasta ihastuneesta vastaanotosta, koska hän halusi sitä kautta osoittaa ystäväilleen menestyvänsä ja täyttäneensä siten hänelle miehenä osoitetut vaatimukset. Toisaalta miehen kovin kehuvaan tyyliin vaikutti varmasti sekin, että hän tunsi ja tiesi olevansa Suomessa eristyksissä muun Euroopan rakennustaiteellisesta kehityksestä.¹⁵⁰ Kertomalla saamastaan menestyksestä Suomessa hän halusi ehkä korostaa, että syrjäisestä sijainnistaan huolimatta hän oli pätevä ja ammattitaitoinen arkkitehti.

Lämminhenkinen keskustelija, tinkimätön arkkitehti

Itsevarman ja kunnianhimoisen miehen vastapainoksi kirjeistä välittyy toisenlainenkin kuva, jota Bulgarin kuvaus tukee. Kun Engel valittiin intendentiksi, hän sai itse määrätä ehdoista ja eduista, joita saisi. Herrlich kommentoi Engelin mainitsemia ehtoja, niin että arkkitehdin olisi tullut vielä pyytää ilmainen matka läpi Saksan. Helsingissä asuva ystävä myönsi itsekin ajatelleensa sellaista, muttei enää katsonut sitä tarpeelliseksi, kun oli katsonut vaatineensa jo tarpeeksi. Tähän hän mainitsi syyksi sen, että ”*vaatiminen on minulle aivan kammottavan vaikeaa ja aiheuttaa minulle ankaraa sydämentykytystä, minkä takia vaadin mitään vain vastahakoisesti*”.¹⁵¹ Kommentti tukee käsitystä, että persoonana Engel oli vaatimaton.

¹⁴⁶ Engel Herrlichille 21.1.1828.

¹⁴⁷ Engel Herrlichille 3.7.1824.

¹⁴⁸ Häggman 1994, 60.

¹⁴⁹ Engel Jacobille 10.8.1835.

¹⁵⁰ Engel Herrlichille 14.5.1821, 6.6.1823.

Berliiniläinen oli todellisuudessa hieman epävarma, millaisena häntä suomalaisten ja keisarin silmissä pidettiin. Erityisesti hän näytti pelkäävän olevansa liian vaativa ja siten ilmeisesti liian ylpeilevä. Ainakin tähän suuntaan viittaa hänen tyytyväinen kommenttinsa intendentin palkkaneuvotteluiden jälkeen. Arkkitehti hän toteaa Herrlichille, että hänen kannaltaan miellyttävintä oli se, ettei hänen vaatimuksiaan pidetty epäoikeudenmukaisina eikä röyhkeinä. Engel katsoi tämän samalla olevan tunnustusta hänen ponnisteluistaan.¹⁵² Tämä vahvistaa näkemystä, että Carl Ludvig oli vaatimaton luonne.

Engel kirjoitti itsestään todella ”mahtipontisen” oloisesti ystävälleen, mutta todellisuudessa hän on käyttäytynyt suomalaisten virkamiesten ja yleensäkin yhteisönsä piirissä nöyrästi ja kohteliaasti. Vaatimatonta olemusta korostaa myös Bulgarin kuvaus, jonka mukaan arkkitehti katsoi hiljaisena ja nöyränä alaspäin kuullessaan itseään kehuttavan. Tämä sai Bulgarin sanomaan miestä ”vaatimattomaksi arkkitehdiksi”.¹⁵³

”Niin vähän ja vastentahtoisesti kuin puhunkin jonkun asian saamisesta, niin innokkaasti ja painokkaasti voin puhua sellaisesta asiasta, jossa minua kohdellaan epäoikeudenmukaisesti”, näin Carl Ludvig toteaa samaisessa kirjeessä, jossa hän toteaa vaatimisen olevan hänelle vaikeaa.¹⁵⁴ Arkkitehti oli jäänyt vaille erästä palkkiota, joka hänelle oli aikoinaan luvattu. Koska hän todella olisi tarvinnut rahat, asia jäi vaivaamaan häntä. Mies ottikin sen puheeksi esimiehensä kanssa, kun oli ensin rauhoittunut tarpeeksi. Tapaus osoittaa, että Engel ei ollut liian vaatimaton eikä itseään aliarvioiva edes muiden nähden. Toisaalta asia olisi saattanut jäädä häneltä hoitamatta, ellei hän olisi kokenut tarvitsevansa rahaa. Toisaalta hän katsoi ansainneensa palkkion, joka hänelle oli hyvästä työstä aikanaan luvattu. Koska hän otti asian puheeksi esimiehensä kanssa, se osoittaa, että hän ei sietänyt vääryyttä eikä epäoikeudenmukaisuutta, kuten hän itsekin kohtelun puki sanoiksi.

Engelissä näyttää olleen kaksi eri puolta, joiden myötä hänen käytöksensä jakautui sen mukaan, missä tilanteessa hän oli. Virallisten tahojen ja henkilöiden seurassa hän varoi käytöstään ja pyrki kohteliaisuuteen ja nöyryyteen. Ystävilleen ja läheisilleen hän avasi iloisen, rehellisen ja tunnerikkaan sisimpänsä, jonka syvimmätkin tunnot hän uskalsi heille paljastaa. Tätä Engel-kuvaa tukee myös Topeliuksen kommentti, jonka mukaan suuressa seurassa eli oletettavasti virallisissa

¹⁵¹ Engel Herrlichille 19./20.9.1825.

¹⁵² Engel Herrlichille 3.7.1824.

¹⁵³ Bulgarin 1996, 188.

¹⁵⁴ Engel Herrlichille 19./20.9.1825.

tilaisuuksissa ja virallisten henkilöiden kesken arkkitehti pysytteli hiljaa, mutta ystävien kanssa hän intoutui käymään pitkiä ja lämminhenkisiä keskusteluja.¹⁵⁵

Engelin koko persoonasta on aistittavissa lisäksi kahtiajako hänen ammattiinsa liittyvien piirteiden ja hänen muun elämänsä välillä. Arkkitehtina hän oli tinkimätön ja parhaimpaan mahdolliseen lopputulokseen pyrkivä. Kirjeenvaihdosta saatavan yleiskuvan lisäksi arkkitehti on itse todennut asian seuraavasti: ”[...]*sillä mahdottomalta näyttävän tekeminen mahdolliseksi on mieliharrastukseni ja keppihevoseni, enkä laske päätäni lepoon, ennen kuin se on saavutettu, mitä asialta vaadin tai mitä siihen haluan.*”¹⁵⁶ Vaatimattomuus ei kuulunut miehen arkkitehdin ominaisuuksiin. Herrlich oli todennut ystävänsä ensimmäisestä venäläisiä uuneja koskevasta ”Saksaan” julkaistavaksi tarkoitetusta kirjoituksesta, että tämän olisi ollut paras aloittaa asian esittely vaatimattomammin, koska odotukset olisivat muutoin liian korkeat. Engel vastasi siihen, ettei kukaan voi olettaa enempää kuin hän lupaa antaa.¹⁵⁷ Näin hän halusi korostaa, ettei halua olla turhan vaatimattomissa asioissa, joiden paikkansa pitävyyden hän tietää ja on testannut. Lisäksi Engelin arkkitehtuurin tyylin perusteella häntä on pidetty varovaisena ja konservatiivisena, mutta teknisten asioiden testaajana hän oli ennakkoluuloton ja kokeilunhaluinen.¹⁵⁸ Vaikuttaa siltä, että miehessä oli useammilla elämänalueilla ja samankin elämänalueen eri osa-alueilla löydettävissä toisilleen vastakohtaisia ominaisuuksia, joita hän hyödynsi sen mukaan, mikä kullekin tilanteelle ja asialle näytti parhaalta.

”Kun vain saa toivoa”

Elämään ja sen vivahteisiin ja käännteisiin Carl Ludvig suhtautui tyynesti ja nöyrästi. Kuten Wickberg on todennut, hänen ajatelmansa antavat aihetta syvempään pohdiskeluun.¹⁵⁹ Arkkitehdin vaikuttavimmat aforismit ja ajatukset liittyvät juuri elämän moninaisuuden kuvauksiin. Ollessaan epävarmassa taloudellisessa tilanteessa vailla virkaa Pietarissa Engel kuvaili *”ajelehtivansa yhä aavalla merellä vailla turvallisen sataman toivoa*”.¹⁶⁰ Kun hän oli asunut Helsingissä yhdeksän kuukautta, hän totesi Herrlichin Berliinistä kertomien uutisten perusteella, että olisi toiminut viisaammin, jos olisi palannut Pietarista takaisin Berliiniin. Mies vastasi kuitenkin itse toteamukseensa, että hän oli tehnyt aikanaan tilanteeseen nähden itselleen parhaimman ratkaisun.

¹⁵⁵ Topelius 1986, 18.

¹⁵⁶ Engel Herrlichille 21.3.1817. Sitaatti viittaa Herrlichin oman talon suunnitelmaan, johon Engel ilmaisi mielellään ottavansa osaa ja sanovansa siitä mielipiteensä.

¹⁵⁷ Engel Herrlichille 14./16./17.7.1820.

¹⁵⁸ Pöykkö 1990, 137.

¹⁵⁹ Wickberg 1973.

¹⁶⁰ Engel Herrlichille 20.11.1815.

Hän tunsi olevansa yhä ”*kaikkien tuulien riepoteltavana sattuman mittaamattomalla valtamerellä*”. Hän suhtautui silti tilanteeseensa tyynesti ja toiveikkaasti ja totesi, että hän lohduttautuu sillä, että ”*seuraava purjehdus olisi edellistä onnekkaampi*”.¹⁶¹

Engel ei vaatinut lopulta elämältä paljon. Hän toteaa olevansa Helsingissä asemaansa tyytyväinen, kun hänellä oli työ, toimeentulo ja asunto sekä useita saatuja kunnianosoituksia jopa keisarilta.¹⁶² Tässä täytynee huomioda, että berliiniläisen asema Suomessa oli varsin hyvä, sillä eivät kaikki nauttineet keisarin ja suomalaisten virkamiesten suosiota. Se, että arkkitehdin omasta mielestä hänen elämänsä Helsingissä vaikuttaa hänen sanojensa perusteella eräänlaiselta kompromissilta hänen toiveidensa ja toteutuneitten tosiasioiden perusteella, johtunee siitä, että hän itse olisi halunnut elää ja vaikuttaa Berliinissä tai ainakin isänmaansa rajojen sisäpuolella eikä ulkomailla. Hänen ratkaisujensa perusteella voi kuitenkin sanoa, että paitsi toimeentulon myös kunnianhimoa vastaavien työtehtävien saaminen arkkitehtina olivat hänelle tärkeitä. Niinpä Engel oli niiden vuoksi valmis luopumaan unelmastaan asua isänmaassaan.

Carl Ludvig koki elämänsä olevan onnellisesta asemasta huolimatta taistelua. Hän vertaa taisteluaan yhä vain uusien esteiden läpi vuoristoksi, ”*jota ei voi miltään puolelta kiertää, vaan jonka yli on vain kivuttava suoraa tietä rohkeuden, voiman ja päättäväisyyden avulla*”. Arkkitehti tarkoittanee ongelmillaan velanmaksuaan Herrlichille, joka joutui odottamaan ystävänsä saamisista aina uusien odottamattomien ja velvoittavampien taloudellisten menojen vuoksi. Toisaalta Engel saattoi viitata taloudellisiin huoliin yleensä, sillä hän toteaa kivunneensa vuorien yli jo kymmenen vuoden ajan, mikä tarkoittaa, että hän viittäisi silloin jo viimeisiin vuosiinsa Preussissa.¹⁶³

Vaikka huolien täyttämä elämä oli arkkitehdin mukaan verrattavissa tiehen, ”*jonka toisella reunalla kasvaa ruusuja ja toisella teräviä piikkejä ja ohdakkeita[...]jotka uhkaavat estää etenemiseni*”, hän hyväksyi onnen ja onnettomuuden molempien kuuluvan osaksi elämää. Nimittäin lopuksi hän toteaa: ”*Olen siksi pitänyt elämäni tähän asti yhdestä onnellisimmista, koska hyvän ja pahan välillä näyttää kuitenkin vallinneen tietty tasapaino.*”¹⁶⁴ Engelin tyynestä ja hyväksyvästä suhteesta elämään sellaisena kuin se hänen eteensä annettiin, kertoo sekin, että kun hän ei voinutkaan 1823 palata kotimaahansa arkkitehdin virkaan, hän ei ainakaan Herrlichille puhunut asiasta erityisen katkerasti. Hän myönsi pettyneensä ja masentuneensa aluksi tiedosta, ettei häntä voida ottaa

¹⁶¹ Engel Herrlichille 25.12.1816.

¹⁶² Engel Herrlichille 25.12.1816.

¹⁶³ Engel Herrlichille 12.6.1820.

huomioon täytettäessä Preussin valtion virkoja. Puolisen vuotta myöhemmin arkkitehti oli valittu intendentin virkaan ja hän tunsu taloutensa olevan turvattu. Niinpä hän totesi Berliinin paluunsa epäonnistumisesta: ”*Oli miten oli, näin ei vain pitänyt olla! Rakas Jumala on ottanut tehtäväkseen huolehtia minusta itse – ja olen tyytyväinen!*”¹⁶⁵

Luottamus elämään ja siihen, että asiat kyllä järjestyvät, on pienistä epätoivon hetkistä huolimatta päällimmäisenä Engelin kirjeissä. Hänen kommentistaan on myös havaittavissa vahva usko Jumalaan ja Hänen johdatukseensa. Toki ”*Jumalalle kiitos, kaikki on jo onnellisesti ohi*” lausahduksen kaltaiset toteamukset ovat tulkittavissa ajan ajatusmaailmalle tyypilliseen tapaan pitää kristillisyyttä tärkeänä osana jokapäiväistä elämää ja sen kulkua.¹⁶⁶ Samalla ne viestivät siitä, että miehen elämänasenne oli myönteinen ja hänen mielenlaatunsa perusiloinen. Kun hänen tyttärensä pienenä sairastui vaikeaan liikuntakyvyn hetkellisesti vieneeseen sairauteen, hän tunsu isänä suunnatonta surua asiasta. Myöhemmin vanhemmille selvisi, että tytär voi parantua. ”*Vaikka paraneminen käykin hitaasti, kun vain saa toivoa, niin sekin jo lohduttaa ja rauhoittaa*”, hän kiteytti omat tuntosu.¹⁶⁷ Tämä korostaa arkkitehdin uskoa elämään ja tulevaisuuteen.

Osa Engelin onnettomuuteen viittaavista ajatuksista kertoo siis kaipuusta kotimaahan, osa taas viittaa hänen velkoihinsa Herrlichille ja muille, jotka olivat auttaneet häntä Berliinin paluumatkan toteuttamiseen Pietarista. Mies tunsu syyllisyyttä, kun ei voinut maksaa velkojaan niin nopeata tahtia kuin olisi halunnut. Tämä kertoo mielestäni sekä hyväsydämyydestä muita kohtaan että velvollisuudentunnosta. Hyväsydämyyttä korostavat Carl Ludvigin kommentit, joissa hän tuntee todella syvää pahoittelua sen johdosta, että on joutunut pidättelemään Herrlichiltä ja muilta ”saksalaisilta” tuttaviltaan heidän saataviaan niin kauan.¹⁶⁸ Velvollisuuden tunto osoittaa samalla, että hänellä oli korkea moraalii ja hän halusi kantaa vastuun teoistaan. Vastuuntunnosta viestii myös arkkitehti-Engelin työtavat, joihin kuului perusteellinen asioiden selvittäminen, tutkiminen ja valvominen, että rakennustyömaiden työt toteutuivat tarkoitettulla tavalla.¹⁶⁹ Ammattilaisena hän halusi läpi elämänsä kaikin tavoin varmistaa, että hänen jäljiltään kaikki oli tehty niin laadukkaasti ja hyvin kuin mahdollista.

¹⁶⁴ Engel Herrlichille 12.6.1820.

¹⁶⁵ Engel Herrlichille 3.7.1824.

¹⁶⁶ Häggman 1994, 120.

¹⁶⁷ Engel Herrlichille 18./23.8.1818.

¹⁶⁸ Engel Herrlichille 25./15.6. 1818, 1.11.1820.

”Rikkaruohot” riesana

Engel käyttäytyi virallisissa piireissä kohteliaasti, mutta Herrlichille hän kuvaili ihmisiä hyvin rehellisesti ja antoi tunteidensa vaikuttaa vapaasti arvioihinsa. Häntä ärsyttivät ihmiset, jotka estivät hyvien asioiden edistämistä. Tämä tulee selville kaikista niistä kommentteista, joita arkkitehti vaihtoi ystävänsä kanssa venäläisistä uuneista, jotka hän halusi tehdä tunnetuksi myös isänmaassaan. Koska asia oli ”Saksassa” varsin uusi, monet epäilivät uunien toimivuutta Engelin esittämällä tavoilla tai kehittivät omia teorioitaan. Herrlich ilmeisesti on kertonut ystävälleen varsin laajasti näistä keskusteluista, joita hän ”saksalaisten” kanssa oli joutunut käymään. Arkkitehdin vasta-argumentit noihin ”Saksasta” kuulemiinsa kommentteihin paljastavat hänestä varsin mielenkiintoisia piirteitä. Engelin voi sanoa olevan elementissään, kun hän kirjoittaa tuntemuksiaan siitä, millaista on taistella ennakkoluuloisia ja asioita vastustavia henkilöitä kohtaan.

Monta kertaa haluaisin todella raivostua! [...] Usein minusta tuntuu, että ympärilläni olisi vain päättömiä. [...] Parempi tosin olisi, jos paholainen olisi kylvänyt vähemmän rikkaruohoja joukkoomme.¹⁷⁰

Näin hän kommentoi tuntojaan henkilöistä, jotka asettuivat hänen hyviä ideoitaan vastaan ilman parempaa tietoa.

Toisia henkilöitä moittivat lausunnot liittyvät aina siihen, että joku on vastustanut tai ollut Engelin kanssa eri mieltä tai elänyt muutoin toisin kuin miehen elämäkatsomus on pitänyt oikeana. Siitä, että lausunnot eivät aina ole liittyneet arkkitehdin työasioihin, esimerkkeinä ovat lausunnot hänen siskonsa miehestä, langostaan.

Hän on perustuksista lähtien tutkinut taitoa kuluttaa aikaansa mitään tekemättä. [...] Hän on narri mieheksi, eikä nähtävästi ole piipultaan ehtinyt kirjoittaa. Hyvä niinkin!¹⁷¹

Langon kuoltua hän totesi samaan sävyyn: ”Minusta näytti myös aina siltä, että hänelle maistui makea elämä paremmalta kuin työnteko.”¹⁷² Engel ei hyväksynyt lankonsa käytöstä, koska tämä ilmeisesti oli laiska tekemään töitä. Täten langon moittiminen kertoo siitä, että Carl Ludvigille ahkeruus ja työnteko olivat tärkeitä arvoja, joita noudattamalla ansaitsi muiden kunnioituksen. Tällainen ajattelumalli oli yleinen aikalaisten keskuudessa.¹⁷³

¹⁶⁹ Engel Herrlichille 19.5.1817, 30.10.1817, ?5./15.6.1818, 18./23.8.1818, 12.8.1829, Meyerille 15.7.1824.

¹⁷⁰ Engel Herrlichille 4.10.1820.

¹⁷¹ Engel Herrlichille 9.6.1817, 18./23.8.1818.

¹⁷² Engel Herrlichille 14./16./17.7.1820.

¹⁷³ Häggman 1994, 142.

Kommentit paljastavat, että arkkitehti oli tavallinen, inhimillinen persoona hyveineen ja paheineen. Hän suhtautui ihmisiin koko tunneskaalansa keinoin, eikä katsonut ystävälle kirjoittaessaan olevan tarvetta kaunisteluihin. Näin voinee olettaa, että kirjeet ainakin tätä kautta ovat varsin rehellistä tekstiä ja Engeliä monipuolisesti valottavia dokumentteja.

Carl Ludvigin esittämät, rajutkin mielipiteet ovat hänen tapansa ilmaista suuttumustaan. Edellä olleiden sitaattien kaltaisia ilmaisuja on hänen kirjeissään aina silloin, kun jokin asia on saanut hänet kiihdyksiin. Toisaalta kommenttien takaa on löydettävissä tietyissä tilanteissa myös pettymyksen tai harmin sävyjä. Mielestäni vihaiset ja toisia henkilöitä halventavat kommentit ovat yksi luonnollisimmista tavoista purkaa ärtymystään. Engelille ärtymys on ollut keino käsitellä negatiivisia asioita. Se, että hän on ilmaissut tunteensa Herrlichille kirjallisessa muodossa, osoittaa, että Engelin suuttumus on ollut suurta tai että hänellä on ollut todella tarve purkaa mielipahaansa. Koska hän on usein kertonut varsin vahvoin sanakääntein kohtaamistaan ikävyyksistä ja ikävistä ihmisistä kirjeissään, antaa se viitteitä myös siitä, että arkkitehdin perusrauhallisen luonteen vastapainona miehestä löytyi annos kiihkeyttä.

Engelin päättäväisestä ja jämäkästä luonteesta kertoo tapa, jolla hän sanoo käsittelevänsä rakennustyömailla työskenteleviä käsityöläisiä. Kirjoitussävystä voi huomata, että käsityöläiset ovat välillä hermostuttaneet arkkitehdin omilla ehdotuksillaan ja yritelmillään, ja hän on todella joutunut näyttämään, kuka on heidän johtajansa. Engel totesi tehneensä käsityöläisille heti selväksi, missä kaappi seisoo ja ettei heidän pidä tekemän mitään oman päänsä mukaan vaan vain hänen ohjeiden mukaan. Hän oli tehnyt tietäväksi, että ”*pienimmästäkin poikkeamasta nousee heidän päitensä päälle sellaiset ukkospilvet, että he harvoin uskaltavat toista kertaa poiketa ohjeista*”.¹⁷⁴

Kyseinen asia tukee käsitystä Engelistä tarkkana ja vaativana arkkitehtina ja ammattilaisena. Kuitenkin se paljastaa, että hän oli jämäkkä ja myös ankara luonne. Vaikka hän katsoi, että käsityöläisten kuriin saamiseksi se oli ainut keino, ei asiaa voi ohittaa vain piirteenä, joka kuului miehen työmoraaliin. Voinee olettaa, että Carl Ludvig on tarpeen vaatiessa kyennyt olemaan varsin päättäväinen ja järkähtämätön luonne. Pöykkö antaa ymmärtää niin August Mannerheimin tekemän aikalaispiirroksen perusteella, jossa on kuvattu virasto ja virkamiehiä. Päällikön pöydän takana istuva johtaja on nenä ylpeästi koholla tyytymätön ilme kasvoillaan ja hän on juuri lähettänyt

¹⁷⁴ Engel Herrlichille 23./25.8.1822.

alemman virkamiehen piirustuksineen pois luotaan. Virkamies näyttää loukatulta. Yleisesti on arveltu tilanteen kuvanneen Engeliä työssään.¹⁷⁵

Kun Engel kirjoitti monia tutkielmia teknisistä uudistuksista ja pyrki julkaisemaan niitä ”saksalaisissa” alansa lehdissä, hän teki niin voidakseen saada maamiehilleenkin tiedon rakennustekniikan eduista ja niiden suomista helpotuksista. Kertoessaan eräästä julkaisustaan siskonpojalleen arkkitehti toteaa, että sillä kertaa hän ei kerro Jacobille asiasta ollenkaan. Setä pohtii, onko hänen aina hyvä tehdä niin ”*laveita selvityksiä*” asioista. Hän viittaa tässä yhteydessä Gellertin eläinsatuun tanssivasta karhusta¹⁷⁶, ja korostaa, ettei halua hyvillä neuvoillaan ärsyttää ketään.¹⁷⁷ Kyseinen satu varoittaa sitä, ettei pidä mainostaa osaamistaan liikaa, sillä se kääntyy useimmiten itseään vastaan kateuden muodossa. Tämä luo mielestäni lisää ristiraitaisuutta Engelin luonnekuvaan, sillä yleensä arkkitehti oli ammattiasioissaan erittäin varma ja vaatimattomuutta karttava. Itsevarman ammattilaisen pinnan alla on kuitenkin häilynyt pelko, että hänet ymmärretään väärin ja että hän saa tuntea nahoissaan muiden pilkan tai jää vaille arvonantoa. Tämä antaisi ymmärtää, että Engelille oli erittäin tärkeää pysyä aikansa moraali- ja käytössääntöjen puitteissa. Näihin näyttäisi sadun opetuksen perusteella kuuluneen tietynlainen vaatimattomuus ja nöyryys, jotka osoitettiin toisten kunnioittamisena ja arvostamisena.

Osittain ärtymyksen voi nähdä oman arvon puolustamisena. Toisaalta useat Herrlichille puretut pahan mielen ilmaukset kertovat siitä, että berliiniläinen ystävä oli niitä harvoja, joille Engel pystyi näyttämään todelliset tunteensa puhtaimmillaan. Suomalaisille virkamiehille ja työyhteisönsä jäsenille arkkitehti ei voinut esittää asioita ja mielipiteitään avoimesti, vaan hänen oli kätkevä tunteensa kohteliaisuuksien alle. Tästä kertoo se, että mies keskusteli häntä vaivaamaan jääneestä vääryydestä esimiehensä kanssa vasta kun oli rauhoittunut tarpeeksi.¹⁷⁸ Samaa käsitystä tukee välikohtaus, joka Engelin ja Turun akatemian jäsenten välillä syntyi turkulaisten tehtyä omin päin muutoksia tähtitornin perustuksiin. Arkkitehti kiihtyi suunnattomasti kuultuaan tapauksesta ja katsoi muutoksen pilanneen koko tähtitornin. Hän ei jättänyt asiaa sikseen, vaan valitti siitä korkeimmille virkamiehille. Lisäksi hän ei voinut olla kertomatta turkulaisille, mitä hän heidän teostaan oikeasti

¹⁷⁵ Pöykkö 1990, 72.

¹⁷⁶ Gellert 1746/1966, 73 - 74. Tarinat ovat runomuotoisia eläinkertomuksia, joissa ensin kerrotaan tarina ja sen jälkeen lyhyesti seuraa sen opetus. Tanssiva karhu ”Der Tanzbär” kertoo rumpua soittavasta karhusta, joka esittelee muille taitojaan. Sadun opetuksessa kuitenkin varoitetaan, että pitää olla varovainen, sillä alun ihastelu muuttuu pian kateudeksi.

¹⁷⁷ Engel Jacobille 30.3.1833.

¹⁷⁸ Engel Herrlichille 19./20.9.1825.

ajatteli. ”[...] kirjeeseen vastasin erittäin kohteliaasti, mutta he varmaan hypähtivät kattoon lukiessaan sen, sillä varsinaisesti en sanonut heille mitään muuta kuin että he olivat lurjuksia.”¹⁷⁹

Pilkettä silmäkulmassa

Edellä oleva sitaatti vahvistaa näkemystä, että Carl Ludvig puolusti itseään ja asiaansa katsoessaan niin olevan väistämätöntä. Toisaalta hänen toteamuksensa kirjeensä tyylistä ja tarkoituksiperistä paljastaa, että hänellä oli pilkettä silmäkulmassaan ja uskallusta käyttää ironiaa virallisissakin tilanteissa. Teko osoittaa samalla, että mies oli veijarimainen ja huumorintajuinen. Myös Wickberg on todennut Engelin olleen huumorintajuinen.¹⁸⁰ ”*Olen hilpeä ja iloinen mieleltäni, oikeastaan nyt enemmänkin kuin nuorempana*”, arkkitehti kuvailee itse itseään 57-vuotiaana.¹⁸¹ Hänen kykynsä nähdä asioiden huvittavat puolet tulevat usein esiin hänen ironisten kommenttiansa kautta.

Engelin ja Herrlichin välisessä sananvaihdossa huumori on keskeisessä osassa. Arkkitehti on nauttinut suuresti, kun hänen ystävänsä on ollut ”*hyvässä vireessä*” eikä ole ”*säästellyt ruutia*” kertoessaan Berliinin kuulumisia. Helsingistä postitetuissa kirjeissäkin on havaittavissa hyväntahtoisen herjauksen sävyjä, kun Carl Ludvig on kertonut kuulemistaan tapahtumista oman mielipiteensä. Säätila ja sairastelu ovat, luonnollisestikin, vaikuttaneet hyväntuulisuudesta huolimatta hänen olotilaansa. Tämän ärtyisyyden on Herrlichkin joutunut välillä aistimaan saamistaan kirjeistä.¹⁸²

Kesällä 1824 Meyer oli ilmeisesti pyytänyt Helsingissä asunutta ystävänsä majoittamaan erään vuoriylioppilaan hetkeksi luokseen. Engel oli ottanut nuoren miehen vastaan, mutta piti häntä epäkypsänä niin ihmisenä kuin ammattialansa hallitsijanakin. Hän kuvaili miestä ”*surullisen hahmon ritariksi*”. Arkkitehdin käyttämien sanojen perusteella voi olettaa, että ironisesta sävystä huolimatta hän kuvaili nuorta miestä hyväntahtoisella huumorilla.¹⁸³ Vastaavanlaisia ihmiskuvauksia löytyy kirjeistä enemmänkin. Kun Herrlich on kertonut ilmeisesti heidän yhteisen opiskelukaverinsa tai tuttavansa päässeen Preussin valtion virkaan sala- ja yllirakennusneuvokseksi, saa uutinen vastaanottajan huvittuneeksi. ”*Varmasti hän osaa yhtä hyvin kuin muutkin käyttää*

¹⁷⁹ Engel Herrlichille 18./23.8.1818.

¹⁸⁰ Wickberg 1973.

¹⁸¹ Engel Herrlichille 11.12.1835.

¹⁸² Engel Herrlichille 19.5.1817, 19.12.1827.

¹⁸³ Engel Meyerille 12.7.1824.

punakynäänsä ja osaa panna oman puumerkkinsä kustannusarvioihin”, hän toteaa lähes pilkallisesti.¹⁸⁴

”Vai onko hän saanut viran invalidihuoltona, koska hän lienee osallistunut vuosien 1813–1815 sotaan ja ollut lisäksi Pariisissa kävelemässä?”¹⁸⁵ Näin arkkitehti jatkaa kommentointiaan opiskelututtavastaan. Sotaan viittaaminen voidaan nähdä selvänä ivansekaisena katkeruuden ilmaisuna siitä, että juuri kyseiseen sotaan osallistuneet asetettiin Engelin etusijalle Preussin virkoja jaettaessa. Kyseisissä kommenteissa on mielestäni kuitenkin häivähdys huumoria. Huumorin vinoutuneesta sävystä huolimatta lausunnot osoittavat, että vitsailu ja siihen vaadittava asioiden näkeminen huvittavistakin näkökulmista olivat osa miehen persoonaa.

Osoituksena Carl Ludvigin vilpittömästi huumorisista lausunnoista ovat hänen kommenttinsa vuoden 1827 joulukuulta, kun pimeät päivät olivat tehneet hänestä täysin alakuloisen. ”*Lumen ja sateen raskauttama taivas roikkuu aivan maassa asti ja nyt olisi maailman paras tilaisuus päästä sinne yhdellä hyppäyksellä.*” Huumori ei pettänyt miestä, vaikka ”*ympäröivä Egyptin pimeys*” saikin hänet huonotuuliseksi.¹⁸⁶

3.4 Klassismin kasvattama

Tutkittavan henkilön ajatusmaailmasta ja maailmankatsomuksesta voi saada vihjeitä tarkastelemalla henkilön toimintaa, suhtautumistapoja sekä kirjeaineiston kyseessä ollessa myös sitä, mistä ei puhuta tai keihin ja mihin asioihin puhuminen kohdistuu ja ketkä ja mitkä asiat jäävät lähes vaille huomiota. Engelin kirjeissä sisältöjen pääpaino on hänen omissa tekemisissään. Arkkitehtuuri hallitsee monia kirjeitä. Perheestä, ystävistä ja muista ajanviettotavoista on vain hajanaisia mainintoja. Näiden pienten mainintojen huomaaminen ja niiden keskinäisen esiintymistiheyden ja sisällöllisen vertaamisen kautta voi kuitenkin selvittää tärkeitä asioita tutkittavan ajattelutavoista. Arkkitehti teki kirjatilauksensa yleensä kirjeissä muiden asioiden kertomisen lomassa. Tämä koskee niin Herrlichin kuin Meyerinkin kanssa käytyä kirjeenvaihtoa. Lisäksi hän mainitsee usein muita lukemiaan teoksia ja lehtiä, joiden perusteella on mahdollista hahmottaa hänen tietopohjaansa ja maailmankatsomustaan.

¹⁸⁴ Engel Herrlichille 27.9.1825.

¹⁸⁵ Engel Herrlichille 27.9.1825.

¹⁸⁶ Engel Herrlichille 19.12.1827.

Engelin henkilökohtainen kirjakokoelma on kiinnostanut tutkijoita, mutta kuten Engel-tutkimuksessa yleensä, kirjoissakin tarkastelu on kohdistunut lähinnä arkkitehtuurikirjallisuuteen.¹⁸⁷ Ammattialansa teoksista Engel on tutustunut tai omistanut 1700-luvulla voimakkaasti vaikuttaneen uusklassismin kirjallisuutta. Näitä ovat olleet ainakin *Vitruviuksen*¹⁸⁸ ja *Winkelmannin*¹⁸⁹ teokset.¹⁹⁰ Kuitenkin omaan alaan perehtyminen painettujen teosten avulla on itsestään selvää eikä sinänsä paljasta hänen persoonastaan mitään uutta. Kirjeistä löytyy kuitenkin mainintoja muustakin kirjallisuudesta.

1800-luvun alkupuolen elämää ohjasi vielä pitkälti kirkon opit sekä seurakunnan valvomat normit. Tämä on nähtävissä arkkitehdin kirjeissä pieninä viittauksia kuten ”*Jumala suokoon*”, ”*ihminen päättää, Jumala säätää*”.¹⁹¹ Se, etteivät huudahdukset olleet vain yleistä rivien täytettä tai sanan helinää, vahvistaa viittaus vanhan testamentin kuningas Daavidiin tanssimassa liiton arkun edessä. Tämä tulee esiin yhteydessä, jossa Carl Ludvig vertaa erään soittajan taitoja kuningas Daavidin tanssitaitoihin.¹⁹² Kuitenkin viittaus kyseiseen yksityiskohtaan osoittaa, että Raamattu oli hänelle sisällöllisestikin tuttu. Sen voinee siten olettaa vaikuttaneen tavalla tai toisella hänen ajatustapoihinsa.

Edellä on jo mainittu arkkitehdin viittaukset hänen maamiehensä Gellertin tuotantoon, erityisesti eläinsatuihin. Nämä opetuksia sisältävät tarinat ovat kaiketi olleet miehelle tuttuja laajemminkin. Hänen siskonpojalleen kirjoittamansa kommentin perusteella voi olettaa, että hän piti Gellertin satujen viisauksia noudattamisen arvoisina. Vitruviuksen lisäksi antiikin mytologia on ollut Engelille tuttu.¹⁹³ Näiden tietojen valossa hänen ajatusmaailmansa näyttää klassiselta ja perinteiseltä. Viittaukset eri teoksiin eivät sinänsä anna oikeutta päätellä, että tutkittava olisi elämässään toiminut tai ajatellut kyseisten teosten tavalla. Esimerkiksi viittaukset Raamattuun jäävät tuohon yhteen konkreettiseen viittaukseen, mikäli lyhyitä lausahduksia, joissa esiintyy Jumala, ei oteta huomioon. Kuitenkin teosten maininnat voi ottaa vihjeinä siitä, millaisista asioista

¹⁸⁷ Viimeisin tutkimus Sinisalo 2006a.

¹⁸⁸ Vitruvius, Pollio oli antiikin roomalainen arkkitehti ja insinööri. Hänen kirjoittamansa teos ”Kymmenen kirjaa arkkitehtuurista” on ainoa antiikin Kreikan arkkitehtuuria käsittelevä antiikin aikana kirjoitettu teos.

¹⁸⁹ Winkelmann, Johan Joachim (1717 - 1768) saksalainen taiteentutkija ja arkeologi. Tunnetuin teos käsitteli antiikin Kreikan kuvanveisto- ja rakennustaidetta ja se vaikutti voimakkaasti kreikkalaista arkkitehtuuria ihailleen uusklassismin tyyliuunnan kehittymiseen 1700-luvulla.

¹⁹⁰ Engel Herrlichille 14.5.1821; Sinisalo 2006a, 74.

¹⁹¹ Engel Herrlichille 14./16./17.7.1820, Meyerille 12.5.1820.

¹⁹² Engel Meyrille 12.2.1824. Engel viitanee Samuelin 2. kirjan 5.lukuun ja 14. jakeeseen, jossa kuningas Daavid tanssii Herran edessä juhlien Hänen arkkuun. Raamattu 1992, 399.

¹⁹³ Engel Herrlichille 14./16./17.7.1820, Jacobille 30.3.1833.

Engel oli kiinnostunut ja mitä oppeja hän oli saanut. Esimerkiksi katekismuksen opit vaikuttivat arkielämässäänkin ja niiden osaamista vaati jo kirkon normitkin.¹⁹⁴

Taidehistorioitsijat ovat todenneet Engelin ottaneen paljon vaikutteita Vitruviuksesta ja renessanssin arkkitehti Palladion¹⁹⁵ klassisen arkkitehtuurin oppaista.¹⁹⁶ Täten voi olettaa, että teokset joita Engel mainitsee ilman suurempaa kritiikkiä tai vain ohimennen, ovat myös ohjanneet ja vaikuttaneet hänen maailmankatsomukseensa ja ajatustapaansa. Tähän viittaa myös kommentti ”saksalaisen” kirjailijan ja filosofin, *Friedrich Schillerin*, aforismiin:

*Schiller sanoo, että ihminen on puoliksi eläin, puoliksi enkeli. Tämä suhde pitää kuitenkin vain harvoin paikkansa, suurimmalla osalla muodostaa ensin mainittu ylivoimaisesti suuremman osan.*¹⁹⁷

Raamatun, antiikin klassismin teosten, Gellertin ja Schillerin viittausten lisäksi kirjeistä ei löydy kuin arkkitehtuurikirjallisuutta ja sanomalehtiä koskevia mainintoja. Perukirjassakaan ei ole mainittu kuin Raamattu, erilaisia sanakirjoja sekä mineralogiaa koskevaa kirjallisuutta ammattialan aineiston lisäksi. Carl Ludvigin tyyliin ei kuitenkaan kuuluneet maininnat muusta kuin ammattikirjallisuudesta. Täten puuttuvien mainintojen perusteella ei voi tehdä päätelmää, että hän ei lukenut mitään muuta kirjallisuutta. Miehen viittaukset eri asioihin ovat kirjeissä yleensäkin hyvin sattumanvaraisia ja tilanneyhteyteen liittyviä, eikä asioista kirjoittamattomuutta voi pitää todisteena niiden tuntemattomuudesta tai merkitemättömyydestä Engelille sinänsä. Sen sijaan voinee olla varma, että kirjeissä esiintyvät asiat ainakin vaikuttivat arkkitehdin persoonaan ja elämään.

On arveltu, että Engel ei ollut kiinnostunut kaunokirjallisuudesta eikä tuntenut aikansa suomalaista kirjallisuutta kuten Runebergiä, koska hänen kirjeissään ei ole minkäänlaisia viitteitä asiaan.¹⁹⁸ Mielestäni se ei kuitenkaan vielä kerro hänen kaunokirjallisen kiinnostuksen vähäisyydestä. Tunsihan hän jonkin verran antiikin mytologiaa ja lisäksi hänen suuri teatteri-innostuksensa viittaa kyllä siihen, että erilaiset näytelmät ovat varmasti olleet hänelle tuttuja. Hänen syntymänsä aikaan Preussissa ja muualla Keski-Euroopassa vaikutti vielä valistuksen aika. Sen edustajia olivat jo mainittujen Schillerin ja Gellertin lisäksi *Johan Wolfgang von Goethe*. Täten Engel näyttäisi tutustuneen uusimpiin kirjallisuus- ja runoteoksiin sekä aikansa filosofien ajatuksiin. Ei ole ihme, että arkkitehdin ajatusmaailma oli varsin klassinen. Valistuskirjallisuus kritisoi ajan malleja, mutta

¹⁹⁴ Häggman 1994, 142; Häggman 2007, 218; Markkola 2007, 255.

¹⁹⁵ Palladio Andrea (1508 – 1580) oli italialainen arkkitehti. Hänelle olivat tunnusomaista symmetrinen pohjakaava ja monumentaaliset julkisivut. Tunnetuin teos on *I quattro libri dell'architettura* vuodelta 1570.

¹⁹⁶ Lilius 2003, 595.

¹⁹⁷ Engel Herrlichille 14./16./17.7.1820.

¹⁹⁸ Pöykkö 1990, 83.

samalla hänen oma ammattialansa, rakennustaide, ihaili vielä 1700-luvun lopulla Winkelmannin innoittamana antiikin klassismia.

Näkemykset työnjaosta

Kuten Engelin tuntema kirjallisuus ja hänen arkkitehtuurinsa tyylikin osoittavat, hänen suhtautumisensa maailmaan oli hänen aikansa tapojen mukaisesti varsin perinteinen. Tämä selviää, kun tarkastellaan hänen suhtautumistaan miesten ja naisten rooleihin sekä ruumiilliseen ja henkiseen työhön. Carl Ludvig ei mainitse kertaakaan suoraan, mitä hän kyseisistä asioista ajattelee, mutta hänen käsityksensä ovat helposti luettavissa hänen asioita sivuavista maininnoistaan.

1800-luvulla oli valloillaan jako miesten ja naisten töihin. Perheen sisällä työnjako muotoutui siten, että mies hoiti kodinulkopuoliset asiat ja vaimo vastasi kodinhoidosta ja palvelusväestä.¹⁹⁹ Arkkitehdin perheessä näyttäisi vallinneen tällainen tilanne. Perheen muutettua Suomeen Engel totesi Herrlichille, että hänen tyttärensä puhuu ruotsia jo kuin saksaa ja vaimokin puhuu ruotsia paremmin kuin hän itse, mikä johtuu siitä, että vaimo joutuu puhumaan päivittäin paljon palvelusväen kanssa.²⁰⁰ Tämä antaa ymmärtää, että mies ei itse juurikaan puhunut palvelusväen kanssa ja täten hän on antanut perheen naisväen hoitaa kotityöt. Siitä, että hän ei myöhemmälläkään iällä muuttanut työnjakoa, kertoo hänen vaimonsa kuoleman jälkeinen tilanne. Tuolloin arkkitehti mainitsee tyttärensä ottaneen taloudenpidon hoitoonsa erään mamsellin avustuksella, mistä isä oli todella iloinen, sillä hän piti taloustöitä epämiellyttävinä eikä tiennyt niistä yhtään mitään.²⁰¹

Tapaukset osoittavat, että talous- ja kotityöt kuuluivat Engelin maailmankatsomuksen mukaisesti naisväelle. Niinpä se on ohjannut hänen toimiaan ja tekojaan koko hänen elämänsä ajan. Todennäköisesti jo lapsena niin Carl Ludvig kuin hänen vaimonsakin oli kasvatettu osaksi kyseisen kaltaista työnjakokulttuuria, joten on ollut itsestään selvää, että heidän omassa perheessään tapa on jatkunut. He ovat noudattaneet jakoa miesten ja naisten töihin myös omien lastensa kasvatuksessa. Siitä ovat osoituksena ensiksikin edellä mainittu Emilie-tyttären vastuunotto taloudenhoidosta äitinsä kuoleman jälkeen. Lisäksi näkemystä tukee se, että kautta linjan Engel puhuu kirjeissään vain poikiensa kouluttamisesta ammattiin. 1830-luvulla pojat olivat jo niin isoja, että kaikilla oli omat ammattitönsä. Tuolloin arkkitehti kirjoitti siskonpojalleen pitkän selostuksen lapsistaan ja heidän tulevaisuuden suunnitelmistaan. Kuvaus koskee ammatteja ja isä kertoo tässä yhteydessä

¹⁹⁹ Hunt 1990, 45; Kaartinen 2006, 59, 67–70.

²⁰⁰ Engel Herrlichille 25.12.1816.

²⁰¹ Engel Herrlichille 19.4.1835.

vain kolmesta pojastaan. Emilien tulevaisuutta hän ei käsittele.²⁰² Näin tulee viimeistään selväksi, että naisten kouluttautuminen oli miehelle vielä vieras ajatus.

Kuitenkin perustaitojen kuten kirjoitus- ja lukutaidon hallinta kuuluivat myös naisten taitoihin. Kyseiset taidot tuli vanhempien opettaa lapsilleen kotona.²⁰³ Niinpä sekä Engelin vaimo että hänen tyttärensäkin osasivat lukea ja kirjoittaa. Tämä selviää vaimo Charlotten kirjoittamasta post skriptum viestistä erääseen Herrlichille tarkoitettuun kirjeeseen sekä siitä, että tytär Emilie oli kirjeenvaihdossa Meyerin tytärten kanssa.²⁰⁴

1800-luvulla säätyläistön keskuudessa oli vallitsevana näkemyksenä, että ruumiillinen työ kuului alemmille yhteiskuntaluokille ja säätyläisille sopiva työ oli henkistä työtä.²⁰⁵ Engel näyttää olleen myös sitä mieltä. Ammattinsa puolesta hän oli rakennusalan johtoporrasta eli hänen työtehtäviinsä kuului juuri suunnittelua ja valvontaa, mutta ei käytännön rakennustyötä. Ammattinsa lisäksi arkkitehti noudatti tuota työnjakoa kotioloissakin. Tähän viittaa hänen kommenttinsa puutarhansa hoidosta. ”*Minusta on tullut intohimoinen puutarhuri, tartun välillä itsekin haravaan ja lapioon.*”²⁰⁶ Erillinen maininta hänen itsensäkin osallistumisesta käytännön työhön korostaa sitä, että tapa ei ollut hänelle jokapäiväinen vaan enemmänkin poikkeus. Tosin ajan myötä puutarhasta tuli Engelille erittäin tärkeä, ja hän todennäköisesti puuhasteli siellä paljon ihan omakätisesti. Mutta puutarhanhoito olikin hänen elämässään erityisasemassa, ja sen merkitys arkkitehdin myöhäisemmälle elämälle oli suuri ja tärkeä.

Käsityö ja ruumiillinen työ kuuluivat arkkitehdin katsontakannan mukaan häntä alemmille yhteiskuntaluokille senkin kommentin perusteella, mitä hän toteaa käsityöläisistä yleensä. Välillä hän puhuu heistä sävyyn, joka antaa ymmärtää, ettei hän pidä heitä suuressa arvossa. Toisaalta se voi johtua siitä, että käsityöläiset yrittivät olla arkkitehtia viisaampia omine mielipiteineen ja työtapoineen. Tällöin on ollut vaara, että he ovat pilanneet rakennukselle tarkoitetut suhteet tai muut olennaiset piirteet. Arkkitehdin perhetausta oli vahvasti käsityöläissäätynen, joten ei voida ilman muuta olettaa hänen pitäneen itseään heidän yläpuolellaan pelkkien ammatillisia asioita koskevien huomioiden perusteella. Koska Engelin talouteen kuului itsestään selvyytensä palvelijoita, kertoo se

²⁰² Engel Herrlichille 3.9.1839.

²⁰³ Häggman 1994, 113.

²⁰⁴ Engelin Herrlichille 27.–29.11.1813/4.1./24.4./1.8.1814; Engel Meyerille 30.4.1824, 17.5.1824, 12.7.1824.

²⁰⁵ Räsänen & Tuomi-Nikula 2000, 87; Wirilander 1974, 57.

²⁰⁶ Engel Herrlichille 16.6.1826.

siitä, että hän arki- ja kotielämässä kuitenkin katsoi olevansa henkisen työntekijä, joka erottui palvelijoista.

4 HUOLEHTIVA PERHEEN PÄÄ

Keski-Euroopasta Suomeen muuttaneena Engeleiltä puuttui Helsingissä tuon ajan ehkä tärkein tukiverkko eli sukulais- ja perhesuhteet. Ne olivat niin Carl Ludvigin kuin hänen vaimonsakin puolelta jääneet kaikki Preussiin. Täten heidän perheensä Suomessa koostui vain ydinperheestä. 1800-luvun alkupuolen Suomessa erilaisiin virkoihin pääsy ja virassa eteneminen tapahtuivat usein sukulaissuhteiden kautta.²⁰⁷ Koska lisäksi seurapiirit rakentuivat tällaisten suhteiden varaan, ovat Engelit olleet etenkin alkuaikoina varsin yksinäisessä asemassa. Toki arkkitehti vaimoineen ei ollut kyseisessä tilanteessa ensimmäistä kertaa, olivathan he jo Tallinnaan asettuessaan irtautuneet Preussin sukulaistensa turvaverkoista. Vaikka he eivät olleet ainoita vieraasta kulttuurista ja maasta Helsinkiin muuttaneita, on heidän elämänsä ollut tietyllä lailla paljon epävarmempaa niihin suomalaisperheisiin verrattuna, joilla oli suurin osa suvustaan ja sen maineesta tukenaan.

4.1 Rakkautta rahan sijaan

Engelit ovat avioituneet aikana, jolloin vuosisatoja hallinnut käsitys sopimusavioliitosta alkoi vähitellen saada rinnalleen rakkauden perusteella solmitun liiton.²⁰⁸ Valitsivatko Carl Ludvig ja Charlotte Sophie toisensa taloudellisin ja oman säätynsä mukaisin perusteiden, oliko mukana sarastavan romantiikan aikakauden ihanteen mukainen rakkausavioliitto vai mahdollisesti molempien yhdistelmä järkevän rakkauden liitto, on tietysti vaikea selvittää.²⁰⁹ Arkkitehti mainitsee vaimonsa yleensä vain lapsien syntymän, sairauksien ja kirjeiden loppufraaseissa, joissa hän kertoo parilla sanalla perheensä ja vaimonsa voinnin. Nämä viittaukset ovat niin yleisellä tasolla, ettei niistä ole suoraan mahdollista päätellä hänen suhtautumistaan avioliittoon. Kirjeistä selviää, että hän tiesi ilman muuta olevansa perheensä pää, jonka tuli huolehtia vaimonsa sekä lastensa taloudellisesta kuin muustakin hyvinvoinnista. Odottaessaan Pietarissa pääsyä takaisin Preussiin aviomies viittaa sukulaisten ja ystävien jälleennäkemisen riemuun, jolloin hän voisi ”näyttää *Teille rakastetun vaimoni*”.²¹⁰ Viittaus vaimoon rakastettuna henkilönä ei vielä sinänsä paljasta Carl Ludvigin käsitystä rakkaudesta, sillä viittaus oli yleistä ajan tapakieltä.

²⁰⁷ Savolainen 1994, 45, 47 – 49, 55 – 76.

²⁰⁸ Räsänen & Tuomi-Nikula 2000, 88; Trepp 2000, 32-34.

²⁰⁹ Häggman 1994, 136, 153; Markkola 2007, 263.

²¹⁰ Engel Herrlichille 20.11.1815.

Preussin sukujensa säätyasemien perusteella voi todeta, että Carl Ludvig ja Charlotte Sophie noudattivat aikansa kriteereitä ja tapoja, ja solmivat liiton samaa säätytasoa olevan kanssa. Puolisoiden ikäero oli neljä vuotta, mikä oli suhteellisen vähän säätyläisliitoissa. Todennäköistä on myös, ettei Carl Ludvigin taloudellinen asema ollut kovin turvattu, vaikka pariskunta olisi avioitunut vasta hänen jo ollessa Tallinnassa kaupunginarkkitehtina. Mikäli avioituminen on tapahtunut jo sitä ennen, on miehen talous ollut hyvin heikko ja epävarmalla pohjalla. Pariskunta on avioitunut viimeistään keväällä 1811, kun oletetaan perheen esikoisen saaneen alkunsa vasta avioliiton solmimisen jälkeen. Engelin kommenttien perusteella on todennäköisintä, että hän avioitui todella vasta Tallinnassa.²¹¹ Tuolloinkin hän oli toiminut vasta vajaat kolme vuotta virassaan ja oli tuskin ehtinyt vakiinnuttaa talouttaan niin vakaaksi, kuin ajan säätyläistoiveiden mukaista oli. Ainakin hänen myöhemmistä kommentteista saa kuvan, ettei taloutta voinut juuri vakauttaa niin epävarmoissa oloissa.²¹²

Engeleiden avioliitto poikkeaa siis ajan säätyläisnormeista puolisoiden ikäeron pienuudella ja aviomiehen taloudellisen aseman epävakaudella. Myöhemmistä kirjeistä käy kyllä ilmi, että Carl Ludvig piti tärkeänä toimia niin, että perhe ei kärsisi taloudellisesti ja että nimenomaan hän miehenä ja perheenpäänä oli vastuussa taloudellisesta hyvinvoinnista.²¹³ Näyttäisi kuitenkin siltä, että avioliiton solmimisessa miehen taloudellinen tilanne ei ole ollut este eikä edellytys liitolle. Täten on syytä olettaa, että Carl Ludvig ja Charlotte Sophie valitsivat toisensa tunnesyistä.

Engel ei koskaan puhu omasta avioliitostaan, mutta kerran hän kommentoi vanhan ystävänsä naimisiinmenoa. ”*Vanha Oehlschläger*” oli mennyt ilmeisesti suhteellisen vanhana naimisiin ja Engelillä on oma vahva mielipiteensä tapahtuneesta:

*Naimisiinmeno hänen olisi kuitenkin pitänyt jättää, sillä jos on omine omituisuuksineen ja tottumuksineen päässyt niin vanhaksi, on se jo suurta hupsuutta. Koko hänen huolellinen harkintansa ja hänen rauhallisuutensa näyttävät perin merkityksettömiltä; pidän häntä sitäkin sääliävämpänä, sillä sellaisessa liitossa sydän jää kokonaan paitsi, ja pelkkä järki ei riitä kestämaan kepeällä mielellä kaikkia niitä mahdollisia harmeja, joita perhe-elämässä ei voida välttää. Varsinkin kun tulot ovat niukat, työnteko vastenmielistä ja huvittelu mieluisaa.*²¹⁴

²¹¹ Kun Euroopan sotatilanne estää töiden jatkumisen Tallinnassa, Engel toteaa elämäntilanteestaan, että se on samanlainen kuin hänen Tallinnaan saapuessaan. Vuonna 1813 tilanne oli kuitenkin erilainen siltä osin, että tuolloin hänellä oli varsin hyvin järjestetty talous, vaimo ja kaksi lasta. Engel Herrlichille 27.–29.11.1813/4.1./24.4./1.8.1814.

²¹² Säätyläistön keskuudessa pidettiin hyvänä asiana, kun mies oli vaimoan reilusti vanhempi. Toisaalta mies saattoi solmia avioliiton vasta, kun hänen taloutensa oli vakaalla pohjalla. Tämäkin vaikutti siihen, että mies oli usein yli 30 avioituessaan. Häggman 1994, 59, 86–87; Markkola 2007, 264; Räsänen & Tuomi-Nikula 2000, 88.

²¹³ Engel Herrlichille 14./16./17.7.1820, 22.12.1822.

Kommenttien perusteella voinee päätellä, että Oehlschläger oli mennyt naimisiin enemmän taloudellisista ja järjellisistä syistä kuin mistään muusta. Engel ei pitänyt hyvänä liittoa, josta ”sydän jää kokonaan paitsi” eli hän ei tämän perusteella kannattanut vain järkisyistä solmittuja liittoja. Rakkaus tai ainakin syvä kiintymys ja sielujen sympatia, joita tuona aikana avioliiton solmimisessa rakkauden sijasta korostettiin, tuli arkkitehdinkin mielestä olla osana parisuhdetta. Hänen sanoistaan voi vielä päätellä, että arjen kovimmat ja synkimmät murheet jaksoi kestää vain, kun puolisoiden välillä vallitsivat oikeasti lämpimät tunteet. Tällainen aviopuoliso olikin erityisesti elämäkumppani. Tällä nimellä Carl Ludvig nimitti aviovaimoa juuri avioituneelle sisarenpojalleen. Onnittelujen yhteydessä perheenisä muisti sukulaispojalleenkin korostaa, että asiat eivät avioliitossakaan mene useinkaan niin kuin on toivonut, mutta se on elämässä tapana yleisestikin ja silloin ei vain saa menettää rohkeuttaan. Täten Engel näki avioliiton realistisesti, yhteisenä taipaleena iloineen ja suruineen. Kuitenkin viimeiset onnittelusanat sukulaispojalle ja hänen vaimolleen paljastavat, että puolison valinta nimenomaan rakkaustunteen ohjaamana oli tuttu käytäntö omasta tai muiden elämästä. Engel nimittäin rohkaisee nuortaparia sanoin:

*Tukekaa siis toisianne, rakkaat ihmiset, jotka kohtalo tänään toisiinsa liittää, joiden sydämet rakkaus jo ajat sitten on yhdistänyt. Tukeutukaa toisiinne ilossa ja surussa, älkääkään kadottako sydämistänne rakkautta ja rajatonta luottamusta.*²¹⁵

Kirjeiden harvat kommentit vaimosta ovat ymmärrettäviä, eihän kirjeissä muutenkaan käsitellä henkilöitä kovinkaan tarkasti. On kuitenkin mielenkiintoista huomata, että maininnat vaimosta tapahtuvat samaan tapaan kuin 1600-luvulla englantilais- ja ranskalaismiesten päiväkirjoissa. Niihin miehet tekivät vain harvoin merkintöjä aviovaimoistaan ja silloinkin merkinnät olivat hyvin yleisellä tasolla kuten Engelilläkin. Mutta vaimon kuoltua leskimies näytti surunsa ja paljasti syvimmit tunteensa ja ajatuksensa vaimostaan.²¹⁶ Näin Carl Ludvigkin teki kirjeissään. Samassa kirjeessä, jossa hän onnittelee sisarenpoikaansa avioitumisesta, hän on itse ollut vajaan kuukauden leskenä. Menetyks on ollut arkkitehdille suuri.

*Minun elämässäni, rakas Eduard, on alkanut uusi jakso. Ihmisen miellyttävien elämänjakso, jonka Sinä tänään aloitit, on minun osaltani päättynyt. Väistämätön kuolema on vienyt minulta rakkaan vaimoni. [...] Menetykseni on suuri, olihan edesmennyt ei vain mitä hellin puoliso ja huolehtivaisin ystävä, vaan myös viisas kotirouva ja huolehtiva äiti lapsilleen.*²¹⁷

Vielä vuotta myöhemmin Engel vahvistaa menetyksen suuruuden: ”*Vaikkakin elämästäni on vaimoni kuoltua kadonnut lähes kaikki viehätyks, minun on jaksettava lasteni tähden*

²¹⁴ Engel Herrlicille 23./25.8.1822.

²¹⁵ Engel Jacobille 10.11.1831.

²¹⁶ Foisil 1989, 343-344, 349.

²¹⁷ Engel Jacobille 10.11.1831.

mahdollisimman pitkään.”²¹⁸ Vaimo merkitsi siis paljon ja aviopuolisoiden välillä on vallinnut suuri kiintymys, jopa rakkaus. Sanoista mitä hellin puoliso ja huolehtivaisin ystävä voi pelkästään päätellä, että puoliset arvostivat liitossaan sekä järjen että tunteen yhdistämistä. Totuutta siitä, että liittoa ei solmittu romanttisesta rakkaudesta, ei silti ole meillä jälkipolvilla lupa olettaa. Sen tiesivät vain he, joita asia koski. Pelkkien Engelin kirjekommenttien perusteella voi harvoin todeta mitään täysin varmaa, ja tässä yhteydessä asian laita on ehdottomasti juuri niin.

Koska Engel katsoi vastuukseen perheestään huolehtimisen ajan ajatusmaailman mukaisesti, on hän vaimossaan arvostanut tämän kykyä hoitaa oma osansa taloudesta. Viisaan kotirouvan ja huolehtivan äidin voi olettaa kantaneen vastuunsa niistä osa-alueista perheen taloudessa, jotka 1800-luvun alussa katsottiin kuuluvan vaimolle. Täten Carl Ludvig ja Charlotte Sophie ovat arvostaneet hyvässä puoliossa kiintymyksen ohella näitä tärkeitä arkielämän taitoja, joita aikalaisten keskuudessa arvostettiin jopa rakkautta enemmän.²¹⁹

Aikalaisten mielipiteet leskimiehen uudelleenavioitumisesta korostivat aviovaimon roolia taloudenjohtajana, miehensä tukena ja lasten turvana. Etenkin jos lapset olivat äidin kuollessa pieniä, katsottiin tärkeäksi, että mies hankki itselleen uuden puolison ja näin lapsilleen huoltajan.²²⁰ Näyttäisi siltä, että Engelkin on harkinnut avioitumista vaimonsa kuoleman jälkeen. Tuolloin hänen motiivinaan on todella ollut vain huoli lapsista ja heidän tulevaisuudestaan:

*Mutta rakas Jumala ei vielä halunnut erottaa minua lapsiraukoistani, jotka tarvitsevat minua vielä niin kovin, sillä heidän tilansa on todella kriittinen, kun kerran suljen silmäni viimeisen kerran, koska heillä ei ole yhtään sukulaista koko tässä suuressa maassa. En halua edes ajatella sitä. Oikeastaan olisi tässä suhteessa ollut hyvä, jos olisin mennyt uudelleen naimisiin, jotta lapsillani olisi ollut tukea ja turvaa minun kuoltuani.*²²¹

Arkkitehti katsoi kuitenkin olevansa 58-vuotiaana liian vanha uuteen avioliittoon, sillä ”*asian alulle paneminen*” olisi vaatinut ”*kaikenlaista vaivaa*”. Hän epäili myös, etteivät lapset olisi pitäneet isänsä uudelleenavioitumisesta. Tämä miehen pohdinta on mielenkiintoista ja osoittaa, ettei hän näyttäisi ajatelleen itseään ja omia tunteitaan vaan vain jälkikasvunsa elämää uutta aviopuolisoa harkitessaan.²²²

²¹⁸ Engel Jacobille 10.11.1831, 29.12.1832.

²¹⁹ Häggman 1994, 136.

²²⁰ Häggman 1994, 41.

²²¹ Engel Herrlichille 7.9.1836.

²²² Engel Herrlichille 7.9.1836.

Kauniit naiset silmän ilona

Arkkitehdin ymmärrys naisista yleisesti on lempeän humoristinen. Kun hän vuonna 1820 pyytää Meyerilta, että tämä toimittaisi Turusta ystävälleen Helsinkiin mustaa puuvillasametia, jota ei saa Helsingistä, joutuu hän kirjoittamaan asiasta useampaankin kertaan.

*Tahtoisin nyt kysyä Teiltä nöyryimmästi, ettekö voisi lähettää sitä minulle paluupostissa postiljoonin mukana, jolle mielelläni annan ansaitun juomarahan. Naisväki on kovin rauhatonta, kun he odottavat sellaisia asioita, ja siksi toivon Teiden olevan ymmärtäväinen minua kohtaan, kun näin pommitan Teitä tällä asialla.*²²³

Oletettavasti naisväellä viitattiin vaimoon tai tyttäreeseen. Ilmeisesti miesten kesken sovitusta asiasta perääminen ei ollut täysin sopivaa, koska Engel joutuu pyytelemään Meyerilta hieman anteeksi. Samalla hän osoittaa kuitenkin, että on valmis tekemään naisväen puolesta uuden kyselyn, mutta pitää asiasta huolehtimista naisille kuuluvana ominaisuutena.

Edellä mainittu Oehlschläger oli Engelin mukaan harmillisen huono kirjoittamaan kirjeitä. Pienoista pilkettä silmäkulmassaan hän uskaltaa toivoa, että vanha tuttava parantaisi tapansa ”naisen komennossa”.²²⁴ Tämä voi kertoa siitä, että arkkitehdin mielestä ei ollut sopimatonta, että vaimo pyrki vaikuttamaan mieheensä. Tuohon aikaan ajateltiin yleisesti, että vaimolla oli lupa huolehtia, ettei hänen miehensä käytös ollut moitittavaa.²²⁵ Engel tuskin kuitenkaan tarkoitti sitä, vaan halusi vain huumorillisesti tuoda esiin mahdollisuuden siitä, että hän uskoi, että nainen ja avioliiton solmiminen rauhoittivat miestä ja saattoivat tehdä hänen luonteelleen hyvää.

”Nyt olen kuitenkin puhunut tänään jo niin paljon naisista ja kauniista naisista, että saatat helposti alkaa uskoa, että minusta on tullut suuri liehakoitsija. Ei, vanha ystävä!” Näin Carl Ludvig lopettaa vuonna 1835 kirjeessään kertomuksen, joka käsitteli tällinnalaisen kauppiaan kaunista vaimoa ja tytärtä sekä sitä, etteivät naiset millään meinanneet uskoa miehen olevan niin vanha kuin oli.²²⁶ Kirje on näiltä naisia koskevilta tarinoiltaan lähes ainutlaatuinen. Kommentit ovat tyyliltään avoimempia, lystikkäämpiä ja kirjeenvaihdon ainoita kohtia, joissa voi todella sanoa miehen puhuvan miehelle kahden kesken miesten asioita. Tämä tyyli antaa vihjeitä myös siitä, miten arkkitehti saattoi miesseurapiirikokoontumisissa keskustella muiden seurueen jäsenten kanssa kaupungin uusimmista juoruista ja uutisista kuten kihlajaisista tai häistä.

²²³ Engel Meyerille 12.5.1820, 24.5.1820.

²²⁴ Engel Herrlichille 23./25.8.1822.

²²⁵ Hall 1990, 59.

²²⁶ Engel Herrlichille 11.12.1835.

Kirjoittaessaan leppoisasti naisista Engel oli jo toipunut pahimmasta vaimon kuoleman aiheuttamasta surusta, ja pystyi suomaan itselleen sopivia nautintoja muun naiskauneuden keskellä. Nimittäin kuin pisteeksi i:n päälle hän lopettaa kirjoittamisensa naisista vakuutukseen, ettei ole muuttunut liehakoijaksi. ”*Katselemme ja ihailemme tosin kovin mielellämme kauniita naisia, kuten uskon olevan sopivaa taiteilijalle, jonka tehtävänä on aina luoda jotain kaunista, mutta muuten en ole heidän kanssaan paljoakaan tekemisissä.*”²²⁷ Arkkitehti viehättyi kauniista naisista, eikä paheksunut sellaista pintapuolista ihailua. Täten voidaan olettaa, että hän omassa vaimossaan on aikanaan kiinnittänyt jonkinlaista huomiota hänen ulkonäköönsä ja pitänyt kaunista vaimoa ymmärrettävänä valintana muiden kriteereiden ohella.²²⁸

4.2 Viisi suloista pikkuveijaria

Engeleille syntyi yhteensä viisi lasta. Esikoinen, tytär *Emilie Charlotte*, syntyi jo Tallinnassa, samoin vanhin poika *Carl Eduard*. Hän kuitenkin kuoli Pietarissa ennen perheen muuttoa Helsinkiin. Täten heidän perheensä oli kolmihenkinen, kun he saapuivat Helsinkiin. Kahden vuoden päästä perhe kasvoi pojalla, joka sai nimekseen *Carl Alexander*. Vuonna 1820 syntyi keskimäinen poika *Ludvig Albert*. Hän sai vielä pikkuveljen *Johan Wilhelmin* 1821. Engeleiden ydinperhe koostui suurimmillaan kuudesta hengestä. Lapsimäärä, neljä, oli säätyläisten keskimääräistä lapsilukua hieman alhaisempi. Mikäli mukaan lasketaan Pietarissa kuollut ensimmäinen poika Carl Eduard, on lapsien määrä viisi, joka oli jo lähempänä yleistä keskiarvoa, vaikka jäi siltikin vielä hieman sen alle. Vaikka 1800-luvulla lapsikuolleisuus oli suurta, menettivät Engelit vain yhden lapsistaan.²²⁹

Lasten nimistä voi nähdä, että perheessä noudatettiin tapaa, jonka mukaan jälkikasvu sai vanhempiensa tai sukulaisten perinteisiä nimiä.²³⁰ Tytär Emilie nimettiin toiselta nimeltään äitinsä kaimaksi, Charloteksi. Arkkitehti itse oli koko nimeltään Johan Carl Ludvig. Hän oli saanut etunimensä suoraan isältään Johann Philippiltä. Engel itse käytti vain kahta viimeistä nimeään Carl Ludvigia. Tämä näkyy myös siinä, että hän on nimennyt ensimmäiset poikansa itselleen tärkeimmän etunimen mukaan. Pienenä kuollut esikoispoika oli isän etunimi kaima Carl Eduard. Helsingissä syntynyt ensimmäinen henkiin jäänyt poika sai täten uudestaan isänsä etunimen Carl Aleksander. Keskimäinen poika peri samoin ensimmäisen etunimen isältään, nyt nimenä oli isän

²²⁷ Engel Herrlichille 11.12.1835.

²²⁸ Mäkeläinen 1972, 90. Säätyläisten keskuudessa kauneus ei ollut tärkeimpien puolison valintaan vaikuttaneiden kriteereiden joukossa.

²²⁹ Wirilander 1974, 145.

²³⁰ Corbin 1990, 457; Häggman 1994, 39; Mäkeläinen 1972, 86–87.

virallisesti kolmas nimi eli pojasta tuli Ludvig Albert. Nuorin poika sai etunimekseen isän virallisen ensimmäisen etunimen ja oli koko nimeltään Johan Wilhelm. Tämä nimien periytyminen osoittaa samalla, että Engel ei itse halunnut käyttää nimeään Johan, koska antoi pojilleenkin ensin virallisesti käyttämiensä etunimien mukaiset nimet.

Mielenkiintoista on myös se, että kuten Carl Ludvig ei itsekään käyttänyt ensimmäistä etunimeään edes allekirjoituksissaan²³¹, puhutteli hän poikiaankin vasta näiden toisilla nimillä. Kirjeessään sisarenpojalleen arkkitehti viittaa poikiinsa nimin ”*vanhin, Alexander*”, ”*toiseksi vanhin, Albert*” ja ”*nuorin, Wilhelm*”. Kuitenkin pojat itse näyttävät käyttäneen virallisissa allekirjoituksissa kaikkia etunimiään toisin kuin isänsä.²³² Toisaalta ilmoittaessaan sukulaisille Preussiin isänsä kuolemasta Carl Alexander on kirjannut nimensä vain ”*Alex. Engel*”.²³³ Täten näyttää siltä, että Carl Ludvigin ja hänen poikiensa tavat käyttää nimiään ovat eronneet toisistaan. Pojat ovat saattaneet tuttavallisemmissa piireissä antaa itseään puhuteltavan toisen etunimen mukaan, mutta virallisissa yhteyksissä he ovat käyttäneet koko nimeään. Toisaalta on mahdollista, että Engel kutsui poikiaan heidän toisillaan nimillään, koska poikien ensimmäiset nimet olisivat olleet kaimoja isän etunimien kanssa. Vaikka nimet periytyivät vanhemmilta lapsille, näyttää siltä, että pojille annettiin suoraan etunimiksi isän etunimi, mutta tytär sai ensimmäiseksi nimekseen jo varsinaisen kutsumanimensä ja vasta toisessa nimessä näkyi suvun perintö. Tähän viittaa tyttären nimi Emilie Charlotte ja se, että arkkitehti kutsui tyttärtään aina Emilieksi.

1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla oli vielä yleistä, että poikien ja tyttärien koulutus eriytyi noin kymmenen vuoden iässä. Tuolloin pojat jatkoivat koulunkäyntiä joko koulussa tai kotiopissa ja tyttäret jatkoivat kotona oman äitinsä opissa. Jo koulutuksen eriytymisvaiheessa lapset kasvatettiin heidän sukupuolen mukaisiin rooleihin yhteiskunnassa. Eli pojat saivat oppeja, joita tarvittiin opiskelussa ja ammatinharjoituksessa, tyttäret oppivat äidiltään taloudenhoitoa, käsitöitä ja seuraelämän taitoja.²³⁴ Näin näyttäisi tapahtuneen Engeleilläkin. Carl Ludvig ei koskaan mainitse Emilien koulutuksesta, mikä osoittanee sen, että Engelin ja Herrlichin kesken oli selvää, etteivät tytöt käyneet koulua. Poikiensa koulunkäynnistä ja uravalinnoista arkkitehti kertoo tarkasti niin ystävälleen kuin siskonpojalleenkin.²³⁵

²³¹ Engelin allekirjoitukset ovat niin ystäväkirjeissä kuin virallisissa asiakirjoissakin aina muotoa C.L. Engel.

²³² Carl Alexander on allekirjoittanut näin isänsä perunkirjoituksen ja Johan Wilhelm on käyttänyt samanlaista tyyliä veljensä perukirjan allekirjoituksessa. Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17 ja Carl Alexander Engelin perukirja nro 2103, Ec:19, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA.

²³³ Alex. Engel Jacobille 8.8.1840.

²³⁴ Häggman 1994, 113–114; Kaartinen 2006, 26, 50, 78, 81.

²³⁵ Engel Herrlichille 19.4.1835, Jacobille 3.9.1839.

Pojista kaksi jatkoi kotiopetuksen jälkeen lyseossa, koska niin Carl Alexander kuin Johan Wilhelm suorittivat ylioppilastutkinnon.²³⁶ Alexander halusi suuntautua isänsä jalanjalkia seuraten arkkitehdiksi ja Engel ottikin hänet intendentinkonttoriin oppilaakseen. Wilhelm oli jo nuorena halunnut lääkäriksi ja suuntautuikin sille uralle. Sen sijaan pojista keskimäinen, Albert, valitsi sotilasuran. Hän opiskeli ensin Haminan kadettikoulussa neljä vuotta, jonka jälkeen hän siirtyi upseerikokelaaksi rintamarykmenttiin. Vuonna 1839 hänen palveluspaikkanaan oli isälle mieluisan läheinen paikka, Viapori. Täten Ludvig Albert saattoi valmistua upseeriksi jo loppuvuodesta 1840, kun se kadettikoulussa olisi vienyt lähes kaksinkertaisen ajan. Opiskeluajan lyhentäminen oli mahdollista, koska Engelin asemassa olevalle henkilölle kuului oikeus turvata lastensa kouluttautuminen parhaalla mahdollisella tavalla.²³⁷

Näyttää siltä, että kaikki arkkitehdin pojat saivat valita itse oman ammattinsa, mikä ei ollut aivan tavallista 1800-luvun alkupuolella.²³⁸ Vaikka on mahdollista, että isä on vaikuttanut vanhimman poikansa uravalintaan, ei hän näyttäisi erityisesti sitä pojiltaan vaatineen. Toki Alexanderin uravalinta on varmasti helpottanut Engelin mieltä ja mahdollistanut paremmin muiden poikien omavalintaiset ammatit. Carl Ludvig ei erityisesti ole vastustellut poikiensa valintoja, vaikkei aina olisi niitä parhaina pitänytkään. Albertin sotilasurasta isä-Engel totesi: ”[Hän] on siis tietyllä uralla, jonka hän aivan itse on valinnut ja josta hän ei halua luopua, vaikka kuinka olen kertonut venäläisen sotaväen vaivoista ja kovista oloista.” Isänä hän toivoi pojillensa parasta mahdollista tulevaisuutta, mutta vaikka hän pelkäsi Albertinsa joutuvan heti Kaukasukselle ja tulilinjoille, ei hän siltikään asettunut vastustamaan lapsensa valintaa, kun se ammattina oli kunnioitettava.²³⁹

Carl Ludvigin kuollessa hänen lapsistaan oli elossa enää kolme, sillä Emilie kuoli neljä kuukautta ennen isäänsä riisitautiin. Hän ei ehtinyt naimisiin. Naimattomina kuolivat myös Carl Alexander ja Johan Wilhelm. Alexander jatkoi arkkitehtiopintojaan, mutta kuoli vain kolme vuotta isänsä jälkeen keuhkotautiin kesällä 1843. Wilhelm valmistui lääkäriksi. Helsinkiläiset pitivät häntä mukavana ammattinsa harjoittajana. Hänkin kuoli varsin nuorena ja naimattomana hermokuumeeseen joulukuussa 1849.²⁴⁰ Keskimäinen poika Albert valmistui upseeriksi ja, kuten isänsä arveli, joutui

²³⁶ Kaarninen 2007, 242 – 243; Ruuth 1951, 452 – 454. Helsingissä aloitti 1830-luvun alussa lyseo, jota Engelin pojat ikänsä perusteella olisivat ehtineet käydä.

²³⁷ Engel Herrlichille 19.4.1835, Jacobille 3.9.1839.

²³⁸ Häggman 1994, 117. Engelin mainitsema helsinkiläisen kauppiaan G.O. Waseniuksen poikien odotettiin/vaadittiin kouluttautuvan isän ammattiin tai jatkavan hänen yritystään.

²³⁹ Engel Herrlichille 19.4.1835, Jacobille 3.9.1839.

²⁴⁰ Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, kuolleet 1827-1842, kuolleet 1843 - 1860, mf KK 20, KA.

kauaksi Venäjälle. Albert eli kuitenkin lapsista pisimpään, hän kuoli vasta 1897 Venäjällä. Hän oli naimisissa ja liitosta syntyi tytär Antonina 1852.²⁴¹

Ymmärtävä ja arvostava isä

Emilie oli esikoinen ja toi vanhempiensa arkeen paljon iloa. ”*Tämä lapsi tekee meidät hyvin onnellisiksi ja saa minut unohtamaan melkein kaikki hankaluudet, joita olen kokenut monissa työasioissa, tai osittain ajan tapahtumien vuoksi*”, isä toteaa vaikeiksi muuttuneina Tallinnan aikoinaan.²⁴² Myöhemmissä Helsingissä kirjoitetuissa kirjeissä maininnat Emiliestä loppuvat lähes täysin ja korvautuvat vain maininnoilla pojista. Siksi tarkasteltaessa arkkitehdin suhtautumista lapsiinsa on hyvä muistaa, mitä hän esikoisensa, tyttärensä, olemassaolosta on jo aiemmin ajatellut.

Mikäli kirjeet voisi nähdä heijastavan koko Engelin suhtautumistapaa lapsiinsa ja tyttärien ja poikien mahdolliseen merkityseroon, olisi loppupäätelmä varsin yksipuolinen. Nimittäin kun lapset vanhenevat, isä mainitsee kirjeissä vain poikansa. Poikien tärkeyttä korostaa Carl Ludvigin kommentti elämänsä iloista neljä vuotta vaimon kuoleman jälkeen, jolloin hän toteaa: ”*Pojistani minulla on siis paljon iloa ja he ovatkin puutarhani ja pienen kasvihuoneen ohella, jonka tein huvimajasta, ainoa ilo, mitä minulla nyt on.*”²⁴³ Kun tarkastelee kyseistä lausuntoa yhdessä sen huomion kanssa, että Emilietä ei juuri poikien alettua varttua mainita kirjeissä, voisi todeta, ettei arkkitehti pitänyt tytärtään yhtä tärkeänä kuin poikiaan. Tai oikeastaan kyseinen kommentti antaa suorastaan kuvan, ettei Emilie merkitse isälleen ilontuojaa kuten pienenä. On kuitenkin erittäin vaikea uskoa tai sitä ei haluaisi uskoa, että Emilie ei olisi merkinnyt isälleen iloa omalla tavallaan.

Ensinnäkin on muistettava, että kyseisessä sitaatissa ilo jää määrittämättä. Sen asiayhteys ei täysin selviä. Täten ehdottomien päätelmien tekeminen yhden lausunnon perusteella olisi epäoikeudenmukaista. Toisekseen vaimon kuoltua Emilie on ottanut äitinsä roolin taloudessa. Ehkä Engel on myös kokenut asian niin, huolehtihan tytär isänsä terveydentilastakin.²⁴⁴ Jollain tapaa tytär on olemassaolollaan korvannut taloudessa käsitteen ”huolehtivainen vaimo”. Täten isän on ehkä ollut mahdotonta myös nähdä tyttärensä sellaisena ilontuojana kuin poikansa, joiden rooli perheessä pysyi mahdollisesti melko samanlaisena kuin ennen heidän äitinsä kuolemaa.

²⁴¹ Piljavski & Wickberg 1978, 42.

²⁴² Engel Herrlichille 27.-29.11.1813/4.1./24.4./1.8.1814.

²⁴³ Engel Herrlichille 19.4.1835.

²⁴⁴ Engel Jacobille 10.8.1835.

Toisaalta kirjeistä on aistittavissa, että pojat merkitsivät niin Carl Ludvigille kuin hänen ystävilleenkin paljon. Heitä jopa odotettiin syntyvän, jotta perheeseen saataisiin virallinen perijä.²⁴⁵ Kertoessaan Pietarissa kuolleen poikansa kohtalosta Herrlichille Engel viittaa itsekin pojan menettämisen tuskan suuruuteen. Toki ei ole mitenkään varmaa, että tuskan suuruus johtui vain siitä, että menehtynyt lapsi oli nimenomaan poika. Kun Emilie oli aivan pienenä ollut vähällä kuolla hinkuuskään, isä kuvaili tyttärensä sairastamisaikaa aikaa elämänsä kauheimmaksi ajanjaksoksi siihen mennessä.²⁴⁶ Yleisesti juuri perheenjäsenten tai läheisten sairastuminen sai arkkitehdin hyvin murheelliseksi ja lohduttomaksi, oli kyseessä sitten tytär, pojat tai vaimo.²⁴⁷ Täten eri perheenjäsenten merkitystä tuon ajan ihmisten elämässä tulee laajemmaltikin tarkastella erityisesti niissä tilanteissa, joissa on pelko, että heidät voidaan menettää.

Emilie sairastui Helsingissä ”*englantilaiseen sairauteen*”²⁴⁸, joka ilmeni heikkoutena selkärangassa ja kaulanikamissa ja vammautti ja vei lopulta jopa esikoisen liikuntakyvyn vuosiksi. Tyttären sairaus koski kovasti isään myöhempinäkin vuosina. Kun Emilie hartaiden toiveiden jälkeen parani, oli isänkin ilo suuri.²⁴⁹ Tosin lievän vamman sairaus ilmeisesti jätti Emilien olemukseen koko loppuelämäksi. Samalla tavoin tyttären sairastaminen sai isän huolestumaan yli 20 vuotta myöhemmin, jolloin Engel kertoi perheensä kuulumisista. Hän joutui toteamaan, että oman sairastelunsa lisäksi ”*myös tyttö-rukkan*” oli sairaana eikä meinannut parantua millään.²⁵⁰ Kun kaikkien perheenjäsenten, niin lasten kuin vaimonkin, sairastamisesta aiheutuva huoli on arkkitehdille yhtä suuri, näyttäytyvät kaikki lapset yhtä merkityksellisinä isänsä silmissä.

Isän suhtautumisessa lapsiinsa heidän sukupuolensa mukaan, näkyvät ajan yleiset käsitykset miehen ja naisen rooleista. Pojista oli oikeus olla ylpeä, kun he olivat saavuttaneet suosiota seurapiireissä ja kun he menestyvät opintourallaan ja osoittivat siten ahkeruutta ja kunnioitettavaa käytöstä. Tytär ansaitsi isänsä ihailun hoitamalla talouden ja olemalla ”*ahkera kuin muurahainen*” sekä hoitamalla muutoinkin suhteita seurapiirien nuoriin naisiin.²⁵¹ Aikanaan tiedettiin myös kertoa, että toisin kuin pelkät kirjeet antavat ymmärtää, Emilie olisi ollut jopa isänsä suosikki. Isän ja

²⁴⁵ Engel Meyerille 24.5.1820; Häggman 1994, 108.

²⁴⁶ Engel Herrlichille 27.–29.11.1813/4.1./24.4./1.8.1814, 20.11.1815.

²⁴⁷ Esimerkiksi Engel Herrlichille 20.3.1822, 4.6.1822.

²⁴⁸ Riisitaudista on vielä tuohon aikaan käytetty yleisesti nimitystä englannintauti. Markkola 2007, 253.

²⁴⁹ Engel Herrlichille ?5./15.6.1818, 18./23.8.1818, 5.7.1819.

²⁵⁰ Engel Jacobille 3.9.1839.

²⁵¹ Engel Herrlichille 19.4.1835, Jacobille 7.5.1831, 3.9.1839.

tyttären yhdessäoloon kuuluivat tiedon mukaan rauhalliset hetket arkkitehdin työhuoneessa, jossa isä piirsi töitään ja tytär luki hänelle ääneen romaaneja.²⁵²

Engelin tapa kuvata ja kertoa lapsistaan heijastelee samanlaista hyväntahtoisuutta ja ymmärrystä, jolla hän näyttäisi suhtautuneen toisiin ihmisiin yleisestikin. Lisäksi lapset herättivät isässään erityistä kiinnostusta. Ensimmäisestä, pienenä kuolleesta pojastaan, Carl Ludvig kertoi ystävälleen: ”[...]*Minusta on tullut ihanan pienen pojan isä. [...] Hän huutaa lujaa ja kiusaa parhaansa mukaan vaimoraukkaani[...].*” Puolisen vuotta myöhemmin hän lopettaa kirjeensä ihastuksen sanoihin: ”*Miten suloiset lapset minulla onkaan!*”²⁵³ Myöhemmin Helsingissä hän toteaa kolmesta siellä syntyneestä pojastaan, jotka olivat tuolloin noin viiden, kolmen ja yhden vuoden ikäisiä:

*Mutta siinä metelissä, jota poikani ympärilläni pitävät, ei ole mahdollista ajatella kymmenen sanan vertaa. Villejä pikkupaholaisia he ovat! Kääntävät pian talon ylösalaisin, mikään ei ole heiltä turvassa. Sinua he varmaan huvittaisivat, jos vain näkisit heidät.*²⁵⁴

Kun Engel sai puutarhapalstalle valmiiksi puutarhansa, hän kuvaili kesäistä iltapäivää sellaiseksi, että perhe oli puutarhassa ja hänen kolme poikaansa nelistäivät puutarhassa tultuaan koulusta.²⁵⁵

Nuo kuvaukset ja tuntemukset lapsista vahvistavat käsitystä, jonka mukaan Engel suhtautui lapsiinsa lämmöllä ja hellyydellä. Täten ei tiedetä, miten arkkitehti-isä mahdollisesti toteutti hänelle kuuluneita kasvattajan ja kurinpitäjän velvollisuuksiaan.²⁵⁶ Vaikka onkin huomioitava, ettei hän olisi kirjeissään puhunut lapsistaan pahasti tai tuonut esiin mahdollista ankaran kasvattajan rooliaan, ei siltikään voi vältyä saamasta kuvaa, että lapset olivat todella hänelle ilo ja onni. Silloinkin kun isän askareiden hoito oli lähes mahdotonta pienten vilkkaiden poikien ympäröimänä, yritti hän suhtautua heihin huumorilla ja ymmärryksellä.

4.3 Palvelijoita ja apulaisia Helsingistä ja ulkomailta

Engel totesi Herrlichille Preussiin muuttoa suunnitellessaan, että hän tarvitsisi vähintään kolme naispuolista palvelijaa. Tämän hän mainitsee aikana, jolloin perhe oli jo lopullisen kokoinen eli kuusihenkinen. Täten pienimmilläänkin talouteen on kuulunut yhdeksän henkeä.²⁵⁷ Henkikirjojen mukaan Engeleillä on ollut ensimmäisten kymmenen Helsingin vuoden aikana keskimäärin viisi palvelijaa. Poikien kasvettua isommiksi ja tytär Emilien ollessa jo yli 15 ja kykeneväinen hoitamaan

²⁵² Gripenberg 1908, 204.

²⁵³ Engel Herrlichille 27.-29.11.1813/4.1./24.4./1.8.1814.

²⁵⁴ Engel Herrlichille 21.5.1823.

²⁵⁵ Engel Herrlichille 16.6.1826.

²⁵⁶ Häggman 1994, 121, 143.

²⁵⁷ Engel Herrlichille 22.12.1822.

taloutta, on piikojen määrä vähentynyt kolmeen vuoteen 1830 mennessä. Kun vaimo kuoli 1831, tämä näkyvä vaikuttaneen siten, että naispalvelijoita on lisätty yksi eli niitä oli loppuvuosina perheessä neljä. Henkikirjojen perusteella arkkitehdilla on ollut miespalvelija vasta vuodesta 1830 lähtien.²⁵⁸ Tämä ei kuitenkaan pidä täysin paikkaansa.

Koska henkikirjoja pidettiin viiden vuoden välein, ovat tilanteet talouksissa saattaneet vaihtua hyvinkin paljon näiden vuosien aikana. Esimerkiksi Carl Ludvig mainitsee 1822, että hänellä on yksi miespuolinen palvelija. Myöhemmin vuosina annetuista kommentteista voi myös päätellä, että talouteen on kuulunut pysyvämmiin miespalvelijoihin jo aikaisemmin kuin vuodesta 1830. Nimittäin syksyllä 1824 isäntä puhuu Meyerille vahtimestaristaan ja neljä vuotta myöhemmin hän kertoo Herrlichille ajuristaan. On mahdollista, että maininnat tarkoittaisivat arkkitehdin virkapaikan palvelijoita, mutta asiayhteyden perusteella se on epätodennäköistä. Nimittäin Engel mainitsee ajurinsa yhteydessä, jossa hän päättää pysyä kotonaan sen sijaan, että lähtisi ulos uudenvuoden käynneille.²⁵⁹ Mikäli oletetaan, että taloudessa on suurimman osan aikaa ollut naispalvelijoiden ohella myös yksi renki, saadaan talouden palvelijoiden keskimääräiseksi luvuksi viisi.

Mielenkiintoinen asia on se, että Engeleillä asui kesästä 1817 kevääseen 1821 Charlotte Sophian äiti ja nuorempi sisar. Heidät on merkitty vuoden 1820 henkikirjoihinkin nimillä *rouva Barht* ja *Johanna mamselli*. Talous oli ensimmäisinä Helsingin vuosina varsin suuri. Vaimo Charlotte oli ollut erityisen hyvillään äitinsä heille tulosta, sillä he eivät olleet nähneet toisiaan 14 vuoteen. Aviomies itse koki tilanteen aluksi hankalana taloudellisesti. Hänellä oli jäänyt Tallinnasta lähdön jälkeen velkaa, eikä talous olisi sallinut ylimääräisiä menoja kuten sukulaisia ”Saksasta”. Arkkitehti oli kuitenkin ainut vaihtoehto, koska Charlotten veljet eivät vielä pystyneet elättämään äitiään ja toista siskoaan. Tällaiset sukulaisten tilapäiset, pitkäaikaisetkin, majoittamiset olivat tavallisia 1800-luvun perheissä. Engeleillä tilanne on näyttäytynyt hyvin tavanomaisena, miespuoliselta suvunjäseneltä on odotettu taloudellista apua. Erikoisen tästä tapauksesta tekee kuitenkin se, että majoitetut sukulaiset sijaitsivat Itämeren toisella rannalla, toisessa maassa.²⁶⁰

Asetelma on mielenkiintoinen. Engelit olivat juuri asettuneet Helsinkiin, ja sitten heidän luokseen tuli sukulaisia. Carl Ludvig ei todennäköisesti ollut itse tavannut ketään vaimonsa sukulaisia aiemmin. Mutta hädän hetkellä hänen tuli lunastaa avioliiton myötä solmittu liitto myös sukujen

²⁵⁸ Helsingin kaupungin henkikirjat vuosilta 1820, 1825, 1830, 1835, 1840, mf:t ES 2398, ES 2399, ES 2400, ES 2402, KA.

²⁵⁹ Engel Herrlichille 21.1.1828, Meyerille 12.11.1824.

välillä, ja siksi hänen mahdollisuudekseen ei jäänyt muuta kuin ottaa sukulaisnaiset vastaan Helsinkiin.²⁶¹ Näin Emilie pääsi tutustumaan äidinäitiinsä ja tätiinsä. Samoin isoäiti ehti nähdä kaikki tyttärensä lapset ennen kotimaahan paluutaan. Engeleiden asettumisessa Helsinkiin sukulaisten läsnäolo on varmasti ollut suureksi avuksi, vaikka se taloudellisesti olisi laittanutkin perheen tiukalle. Talouteen kuului toisenkin kerran pidemmän aikaa lisävahvistusta. Arkkitehdista muotokuvankin maalannut Senff oli kesästä 1828 kevääseen 1829 Helsingissä. Hän oli Engelin oppilaana ja majoittui myös oppi-isänsä taloudessa.²⁶²

Kun Charlotte Sophie kuoli 1831, oli jo nuorinkin poika Johan Wilhelm 10-vuotias. Kuten Carl Ludvig itse myöhemmin muistelee tapahtunutta Herrlichille:

*Jumalalle kiitos, että lapseni olivat jo niin isoja, että tulivat toimeen ilman jatkuvaa huolenpitoa. [...] He olivat jo siirtyneet kotiopettajan hoivista opettajan huomaan.*²⁶³

Tytär Emilie otti taloudenpidon hoitaakseen erään mamsellin avustuksella. Täten yhden palvelijan työmäärää ei enää tarvittu, koska lapsia ei tarvinnut neuvoa opastaa kuten aivan pieninä ja tytär Emilie korvasi talouden pidossa yhden piian. Kuten jo Engelin ajatusmaailmaa koskeneessa osuudessa todettiin, näyttää Engeleillä vallinneen ajan säätyläistölle perinteinen työnjako. Engel hoiti virkatehtävät kodin ulkopuolella ja hänen vaimonsa oli talouden ja kodin ”johtaja”. Kun vaimo kuoli, tämän ”johtajuuden” taloudessa peri tytär.

Vaikka vaimo oli kotitalouden johtaja, oli hän vielä 1800-luvulla vallalla olleen patriarkaalisen valtamallin mukaisesti miehensä alamainen. Vaimo Charlotta piti palvelijat ohjauksessaan, mutta niin vaimo, lapset kuin palvelijatkin kuuluivat talon isännän käskyvallan alle. Tämä ei tarkoittanut, että isäntä olisi pitänyt tiukkaa kuria talossaan, vaan erityisesti sitä että isäntänä Engel oli vastuussa kaikesta talouteensa kuuluvasta.²⁶⁴ Ylin vastuu oli miehellä, vaikka talon arjen sujumisesta vastasi vaimo ja myöhemmin tytär Emilie.

5 KOTONA BULEVARDILLA

1800-luvun tiukka hierarkia ja säädynmukaisen elämän vaatimus yhteiskunnan taholta sitoivat yksilöt tiukasti muiden katseiden alaisuuteen. Täten kaikki näkyvä, materiaallinen ja ulkoinen olivat

²⁶⁰ Häggman 1994, 40–41, 56.

²⁶¹ Engel Herrlichille 25.12.1816, 21.7.1817, 14.5.1821; Helsingin kaupungin henkikirja vuodelta 1820, mf ES 2398, KA.

²⁶² Engel Herrlichille 6.4.1829.

²⁶³ Engel Herrlichille 19.4.1835.

²⁶⁴ Kaartinen 2006, 48, 52; Wirilander 1974, 27.

merkkejä henkilön hierarkkisesta asemasta. Tähän kuuluivat siten myös oman kotitalon julkisivu ja kaikki muut pihapiiristä ohikulkijoille näkyvät elementit. Oman kodin sisustus ja muu interiööri olivat myös olennainen osa henkilökohtaisen ja perheen arvoasemaa, nimittäin osa kodista joutui vääjäämättä ulkopuolisten nähtäväksi aina seurapiiri-illallisten yhteydessä. Julkista oli siis kaikki, jonka muut näkivät ja kaikki, jonka perusteella yksilö joutui ja pystyi osoittamaan asemansa ja arvonsa muiden silmissä. Täten nykyihmisen ehkä kaikkein pyhin, oma koti, ei sekään ollut 1800-luvun alussa vain yksityinen ja perheelle omistettu tila.²⁶⁵ Tällaisessa katseille alati alttiina olleille yhteiskunnan jäsenille yksityisyys ei voinut olla sidottua tiettyyn tilaan tai aikaan. Päinvastoin yksityisyytenä näyttäisivät korostuneen nimenomaan yksilön omat ajatukset, omat henkilökohtaiset ja salaisimmat tunteet ja kaikki se, mitä muut eivät voineet suoraan nähdä. Tällaiset näkemykset ohjasivat voimakkaasti ihmisten arkea ja erityisesti asumista. Asuintalojen tuli sekä julkisivujensa, tilajakonsa että sisustuksen kautta viestiä omistajastaan yleisten vaatimusten mukaisesti.

5.1 Puutalo ja suuri piha – esimerkillinen helsinkiläisasunto

Engel muutti perheineen Helsinkiin maaliskuun alussa vuonna 1816. He asettuivat asumaan URK:n johtajan J.A. Ehrenströmin heille järjestämään asuntoon.²⁶⁶ Huoneisto oli arkkitehdille ilmainen.²⁶⁷ Oliko tämä se sama asunto, jossa hän kertoi asuvansa kesällä 1822, ei ole varmaa. Carl Ludvig lähetti kesällä 1822 ystävälleen kartan, johon hän oli merkinnyt silloisen asuinpaikkansa kuten myös sen talon, johon hän tiesi saman vuoden syksyllä muuttavansa. Kartasta selviää, että tuolloin perhe asui lähellä meren rantaa, silloisen Helsingin kaupungin alueen pohjoisosassa, nykyisessä Pohjoisrannassa. Engel toteaa Herrlichille, että Pohjoisrannan seutu oli vielä melko maalaismaista ja juuri sen takia hän oli jäänyt sinne. Tämä voisi viitata siihen, että kyseessä oli sama asunto, jonne perhe muutti tullessaan Helsinkiin. Lokakuussa Engelit muuttivat aivan kaupungin vastakkaiselle puolelle, etelään, arkkitehdin itsensä suunnitteleminen kasarmien viereen, Kasarmitorin eteläkulmassa sijaitsevaan huoneistoon.²⁶⁸

Vuonna 1825 Carl Ludvig osti itselleen oman puutarhapalstan Bulevardin varrelta, osoitteesta 18 (tontti numero 8). Hän kertoi palstan sijaitsevan saman kadun varrella, jossa hän silloin asui, mistä selviää, että perhe oli vaihtanut asuinsijaansa sitten vuoden 1822 lokakuun ja muuttanut Bulevardille.²⁶⁹ Vuoden 1826 keväällä arkkitehti rakensi puutarhapalstalleen huvimajan ja

²⁶⁵ Junkala 2000, 99, 102–104; Kaartinen 2006, 70.

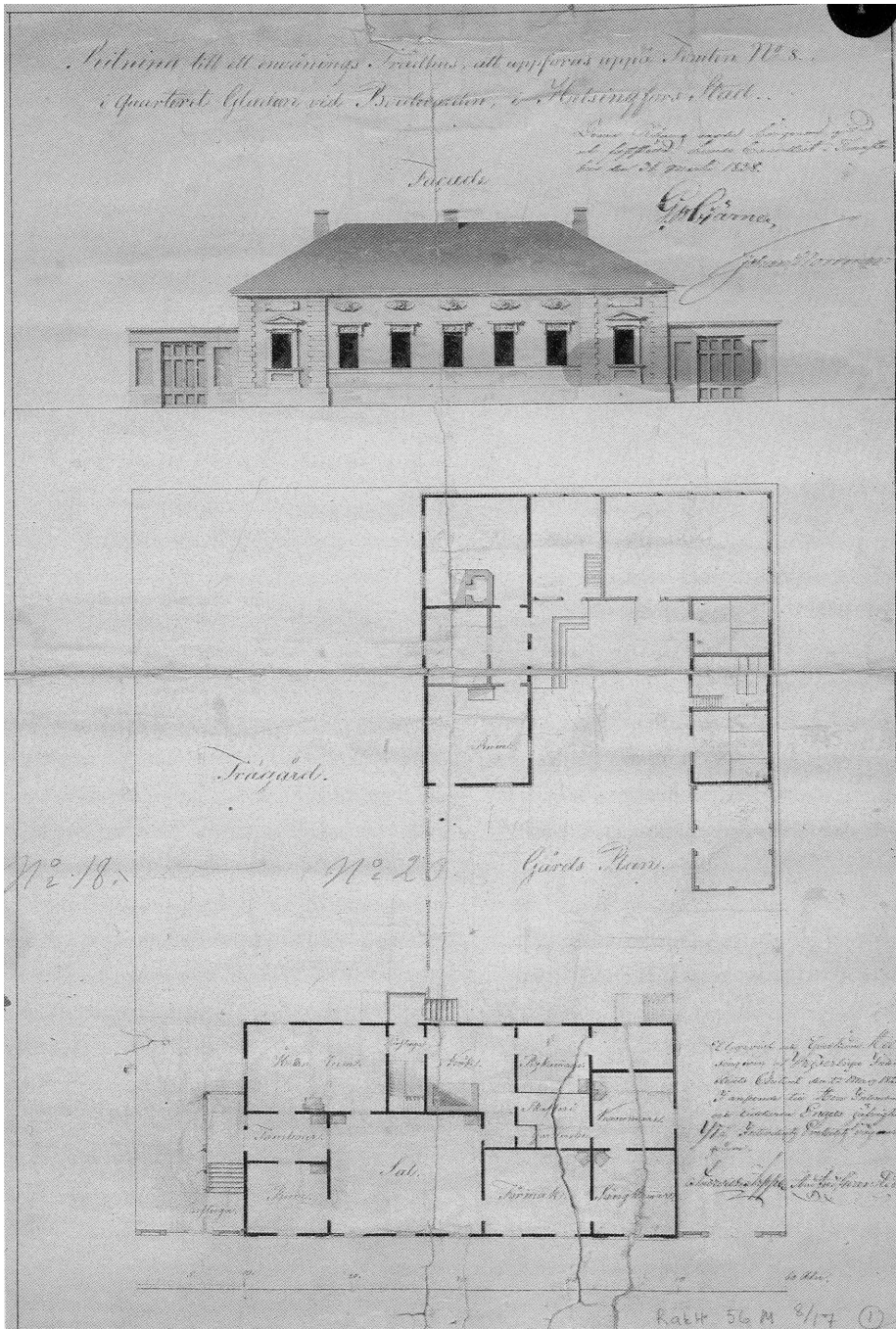
²⁶⁶ Lounatvuori 1990a, 43.

²⁶⁷ Engel vanhemmilleen 1.5.1816.

²⁶⁸ Engel Herrlichille 4.6.1822, kartta sivulla 157.

²⁶⁹ Engel Herrlichille 19./20.9.1825.

muokkasi tontilleen puutarhan.²⁷⁰ 1828 hän osti puutarhapalstan viereisen tontin, osoitteesta Bulevardi 20 (tontti numero 9) myös itselleen ja rakensi sille oman talonsa, jonne hän perheineen saattoi muuttaa saman vuoden lokakuussa.²⁷¹ Tässä talossa Engel vietti loppuelämänsä. Hän asui Helsingissä kaikkiaan 24 vuotta, joista lopulta vain vähemmistön, 11 vuotta omassa talossa.

Kuva 3. Engelin oman talon julkisivu sekä asuin- ja piharakennuksien pohjapiirustukset. Kuvassa pohjoinen on alalaidassa. Lähde: Liljus 1990a, 245.

²⁷⁰ Engel Herrlichille 16.6.1826.

²⁷¹ Engel Herrlichille 6.4.1829.

Arkkitehti oli luonnollisesti suunnitellut talonsa itse ja siten sen tilaratkaisuja tarkastelemalla saa parhaimmat kuvan siitä, mitä hän itse katsoi olevan välttämätöntä ja tarpeellista olla omassa asuinrakennuksessaan. Talo oli aumakattoinen, yksikerroksinen ja puinen, ja se rajautui pohjoiselta sivultaan Bulevardiin (ks. kuva 3). Talon molemmissa päissä oli korkeahkot sisääntuloportit. Niissä oli iso kaksiovinen portti ja sen molemmilla puolilla ”yksioviset” sisäänkäynnit. Ulkonäöltään talo oli varsin symmetrinen, molemmat portit mukaan lukien. Rakennuksen molemmissa porttien puoleisissa päissä oli kivirakentamisesta mallia ottaen tehty puusta risaliittilistat rajaamaan reunimmaisat ikkunat. Reunaikkunat olivat koristeluiltaan samanlaiset, niiden yläpuolella oli kolmikoriste, mikä sai ne muistuttamaan antiikin temppelien päätyjä. Näiden ikkunoiden välissä oli viisi ikkunaa, joiden korostukset ja yläpuolella olevat koristelut olivat keskenään samanlaiset.²⁷²

Ulkoisesti talo oli samankaltainen muiden 1800-luvun alkupuolen Helsingin säätyläistalojen kanssa. Helsingin kaupungin rakennusjärjestys vuodelta 1825 oli ehtinyt juuri astua voimaan ennen kuin Engel suunnitteli oman talonsa. Järjestys kielsi kaksikerroksisten puutalojen rakentamisen, määräsi katoksi aumakaton sekä edellytti, että talon julkisivu tuli sijoittaa katuviivaan. Arkkitehti on noudattanut järjestyksen ohjeita, sillä kun hänen talonsa julkisivu ei täyttänyt koko katurajaa, on hän sijoittanut talonsa molempiin päihin vähintään kolme metriä korkean puuaidan, jossa sisääntuloportit sijaitsivat. Rakennusjärjestyksen mukaan talojen seinät tuli maalata harmaalla tai vaalean keltaisella maalilla ja katot saivat olla väriltään joko punaisia tai mustia.²⁷³ Talo on ollut siis joko mustakattoinen ja harmaa- tai keltaseinäinen tai punaisella katolla maalattu keltaisen tai harmaan sävyttämien seinien. Punaisen katon ja keltaisten seinien yhdistelmä olisi antanut talolla jo varsin värikkään ilmeen. Tarkkaa väritystä ei kuitenkaan tiedetä, sillä palovakuutusasiakirjassakin mainitaan vain seinien olevan maalatut. Schumanin mukaan suurin osa Helsingin taloista oli keltaisiksi maalattuja. Engelille oli tärkeää julkisivujen sopeutuminen ympäristöönsä, joten hänen voisi olettaa hänen maalanneen oma talonsa muiden tavoin keltaiseksi.²⁷⁴ Voi kuitenkin sanoa, että hänen oman talonsa suunnittelua ovat ohjanneet tarkat rakennusmääräykset sekä ajan yleiset tapakoodistot.

Tilajako eristäjänä ja yhdistäjänä

Kun yksilön oma aika ja tekeminen erottautuivat yhä merkittävämmäksi osaksi elämää, alkoi perheestä muodostua henkilökohtaisen elämänalueen tärkein osa. Perheestä muodostui suoja

²⁷² Engelin talon rakennuspiirustukset, mk Iid 12:1, RakH II, KA.

²⁷³ Lindberg & Rein 1950, 137–138.

ulkopuolisia vastaan, pakopaikka yhteisöstä. 1800-luvulla korostui perheen rooli yhteisön ja yksilön henkilökohtaisen elämän välissä. Kuitenkin fyysisen kodin sisällä yksilön oma tila ja mahdollisuudet harjoittaa henkilökohtaisia asioitaan vaihtelivat suuresti ollen yleisesti melko rajalliset. Erityisesti jos perheeseen kuului useampia sukupolvia, omaa tilaa oli vaikeaa järjestää edes avioparille. Yksityisyys rinnastetaan tuolloin intiimiyteen, jolla näytetään tarkoittavan lähinnä avioparin tai rakastavaisten keskinäisestä kanssakäymisestä. Toisaalta kahden samaa sukupuoltakin olevan henkilön salaiset tai muille kuulumattomat asiat katsottiin intiimeiksi, sillä niistä puhuminen vaati tilanteen tai paikan, jossa muut eivät kuulleet tai nähneet heitä. Avioparille sai riittää ahtaassa taloudessa asunnon syrjäisemmässä kohdassa tai seinän vieressä eristetty paikka, jossa saattoi viettää aikaa kahdestaan ja keskustella muille kuulumattomista asioista. 1800-luvun säätyläistöllä kuului jo olla asunto, jossa oli useampia huoneita ja siten ainakin perheen isäntä ja emäntä saivat oman makuuhuoneen. Toisaalta ahtaissa huoneissa tai tiloissa henkilökohtainen, muille kuulumaton asia saatettiin osoittaa vaikkapa laatikolla, jossa säilytettiin intiimeinä tai muille kuulumattomina pidettyjä tavaroita. Tällöin esineeseen sitoutui merkitys henkilökohtaisesta, yksilökohtaisesta tilasta.²⁷⁵

Engeleiden talossa oli keittiö, kaksi eteistä ja kymmenen huonetta. Suunnittelija totesi itsekin talon olevan tilavan. Ehrenströmin hankkimassa ensimmäisessä asunnossa oli ollut neljä huonetta ja sali sekä muita arkkitehdille ja hänen aikalaisilleen itsestään selviä huoneita, jotka hän on kuitannut ilmaisulla ”*ynnä muuta*”.²⁷⁶ Suunnitellessaan muuttoa takaisin Preussiin Engel listasi Herrlichille vähittäisvaatimuksensa huonetarpeestaan. Tähän kuuluivat hänen oma huoneensa, ruokasali, vieraiden vastaanottohuone, makuuhuone, lasten huone, lasten opettajan huone ja keittiö sekä jälleen muita ilmeisesti olennaisia huoneita, jotka ohitetaan jälleen ilmaisulla ”*ja niin edelleen*”.²⁷⁷ Kun jätetään keittiö pois laskuista, arkkitehti katsoi tarvitsevansa kuusi huonetta, mikä on yksi enemmän kuin Ehrenströmin hänelle järjestämässä asunnossa (neljä huonetta ja sali). Hänen omassa talossaan oli keittiö ja vaatehuone vähennettynä kahdeksan huonetta eli sali ja palvelustyttöjen huone ovat lisänä siihen, mitä hän on katsonut vähimmäistarpeekseen.

Arkkitehdin omassa talossa niin sanotun edustusjulkisivun eli Bulevardin puoleisella sivulla sijaitsivat ensimmäinen eteinen, etuhuone, lasten opettajan huone, sali, vieraiden vastaanottohuone

²⁷⁴ Engel Herrlichille ?5./15.6.1818, 3.8.1821, 2.11.1829; Engelin talon palovakuutus vuodelta 1834, Helsinki, vakuutusnro 746, kansio 23, Tarmon arkisto, KA; Schauman 1967, 56.

²⁷⁵ Ariès 1989, 8; Corbin 1990, 480; Junkala 2000, 106.

²⁷⁶ Engel vanhemmilleen 1.5.1816.

²⁷⁷ Engel Herrlichille 22.12.1822.

ja makuuhuone (ks. kuva 3). Pihanpuoleiselle sivulle mies oli sijoittanut oman huoneensa, toisen eteisen, keittiön, piikojen kammarin sekä lastenhuoneen. Lisäksi taloon kuuluivat ruokasali ja vaatehuone.²⁷⁸ Keskenään huoneet asemoituivat siten, että isännän huone sijaitsi etuhuoneen takana huone. Tämän huoneen kolmesta ikkunasta yksi näytti suoraan puutarhaan. Salin seinän takana sijaitsivat toinen eteinen ja keittiö. Vieraiden vastaanottohuoneen ja piikojen kammarin välissä sijaitsivat vaatehuone ja keittiö. Makuuhuoneen seinän takana oli lastenhuone.²⁷⁹ Talossa oli yhdeksän kaakeliuunia, joista kaksi sijaitsi salissa ja muut oli sijoitettu etuhuoneeseen, lasten opettajan huoneeseen, vieraiden vastaanottohuoneeseen, makuuhuoneeseen, Engelin omaan huoneeseen, piikojen kammariin sekä lasten huoneeseen. Käytännössä vain ruokasali ja vaatehuone olivat ilman lämmitysuunia. Keittiössä oli paistin- ja leivinuuni, hella ja keittopata.²⁸⁰

Talon huoneiden sijoittelu vastasi ajan käytäntöjä melkein pilkulleen. Se oli jaettu yhden sydänseinän avulla julkisivuun ja pihanpuoleiseen osaan, joihin huoneet tuli sijoittaa juuri siten kuin Engel oli omassa talossaan tehnytkin. Makuuhuoneen sijoitus samaiselle julkisivupuolelle kuului ajan tapoihin.²⁸¹ Tässä berliiniläisen voi nähdä noudattaneen paikallista tapaa, sillä yhdestä hänen kirjeestään Herrlichille voi päätellä, ettei makuuhuoneella ollut hänen synnyinmaassaan samanlaista käyttötapaa kuin Helsingissä. Engel teki ehdotuksia Herrlichin oman talon suunnitelmiksi ja tässä yhteydessä hän on joutunut perustelemaan ystävälleen makuuhuoneen sijoittamistaan ilmeisesti Herrlichille outoon yhteyteen. Hänen mukaansa Suomessa myös makuuhuoneet oli tapana sisustaa edustavasti, koska niissä otettiin välillä myös vastaan vieraita tai vietettiin aikaa seurustellen. Usein kauniisti sisustetusta makuuhuoneesta tuli miehen tekemien havaintojen mukaan talon rouvan ja hänen läheisimpien ystäviensä huone.²⁸²

Lähempi tilanjaon tarkastelu osoittaa, että sydänseinän avulla talo on jaettu ajan mallien mukaisesti edustustiloihin ja arkisiin työtiloihin kuten keittiöön. Samalla seinän ja huoneiden sijoittamisen avulla on muodostettu sellaiset kulkureitit, että vieraat voivat tulla, oleskella ja poistua talosta sydänseinän Bulevardin puoleisella alueella. Pihanpuolella sijainneet Engelin huone, lasten huone sekä palvelijoiden tila ja keittiö on näin voitu eristää omaksi, vieraiden katseilta rauhoitetuksi

²⁷⁸ Engel Herrlichille 2.11.1829. Kyseisessä kirjeessä on Engelin tekemä luonnos talonsa pohjapiirustuksesta, johon hän on lisännyt selvitykset kunkin huoneen funktiosta. Täten kyseinen selvitys on luotettavampi kuin alkuperäinen Rakennushallituksen arkistossa oleva rakennuspiirustus, sillä Engelin luonnos esittää talon siten, kuin se lopulta toteutui. Vrt. Kuva 4.

²⁷⁹ Engel Herrlichille 2.11.1829; Engelin talon rakennuspiirustukset mk Iid 12:1, RakH II, KA.

²⁸⁰ Engel Herrlichille 2.11.1829; Engelin talon palovakuutus vuodelta 1834, Helsinki, vakuutusnro 746, kansio 23, Tarmon arkisto, KA.

²⁸¹ Lindberg & Rein 1950, 140-141; Niiranen 1981, 66.

²⁸² Engel Herrlichille 30.10.1817.

alueeksi. Vaimon huone, makuuhuone, on sijoitettu lastenhuoneen viereen. Myös palvelijoiden tilasta on lyhyt kulkuyhteys lasten luo. Näin talon länsikulmaan on luotu lasten, palvelijoiden ja vaimon alue. Talon isännän tila on vastakkaisessa itäkulmassa. Mikäli taloutta halutaan analysoida tilajaottelun ja kulkureittien kautta, voidaan siinä nähdä ainakin pienimuotoista ryhmittelyä miesten, naisten, lasten ja palvelijoiden alueeseen. Nämä itäisen ja läntisen kulman kulkureitit kohtasivat toisensa ruokasalissa, jonne pääsi niin palvelijoiden tilasta kuin itä- ja länsipuolelta taloa. Perheen yhteisenä tilana hahmottuivat edustushuoneet, joihin niihinkin pääsi niin vaimon kuin isännänkin huoneista. Mielenkiintoista on se, että ajan tapojen mukaisesti vaimon huone kuului vieraidenkin oleskelualueeseen, mutta talon isännän, Engelin huone, oli eristetty tästä tilasta sydänseinän taakse.²⁸³

Engelin omaksumien arkkitehtuurisääntöjen mukaisesti talon tärkeimpien huoneiden sijainti tuli näkyä rakennuksen julkisivusta. Näin hän oli itse tehnyt monissa paraatirakennuksissaan. Kuitenkin omassa talossaan hän on korostanut koristelullisesti reunaikkunoita, jotka kuuluivat lasten opettajan huoneelle ja makuuhuoneelle. Salin ja vieraiden vastaanottohuoneen julkisivussa ei ole mitään vihjeitä runsaamman koristelun muodossa. Ilmeisesti tässäkin oli enemmän kyse yleisestä tavasta tuon ajan Helsingissä eikä siitä, miten arkkitehtuurin muotokieli opetti. Helsingissä talon päätyosien korostaminen puupilasterein tai risaliitein oli tyypillistä säätyläistaloissa.²⁸⁴

Talotontilla sijaitsivat taloa vastapäätä ulko- ja talousrakennukset. Ne oli sijoitettu ylösalaisin käännetyn u:n muotoisesti siten, että ne rajautuivat tontin länsi ja eteläreunoihin sekä itäpuolella tonttia puutarhaan. Täten talon ja ulkorakennuksien väliin jäi talouspiha. Tontin länsirajalla sijaitsivat vaunuliiteri, halkoliiteri, talli ja käymälä. Etelä- ja itäsivuille jakautunut rakennus toimi leivontatupana, jossa sijaitsi myös eteinen ja kaksi todennäköisesti palvelijoiden kammaria. Koko tonttia rajasi öljyvärein maalattu lauta-aita.²⁸⁵ Tämäkin järjestely oli tavanmukainen. Koska 1800-luvun alussa kaupungeissakin elettiin peruselintarvikkeiden suhteen omavaraistaloudessa, ulkorakennusten määrä nousi joka talossa suureksi, samoin talouspuutarha oli olennainen osa kutakin taloutta. Engelin asuinalueella myös puutarhat ja vehreyttä antaneet puut olivat tyypillinen näky, sillä Bulevardilla sijainneet tontit olivat varsin suuria ja siten niille pystyi istuttamaan myös puita ja pensaita.²⁸⁶

²⁸³ Häggman 1994, 49; Junkala 2000, 104.

²⁸⁴ Lindberg & Rein 1950, 143–144.

²⁸⁵ Engelin talon rakennuspiirustukset, mk Iid 12:1, RakH II, KA; Engelin talon palovakuutus vuodelta 1834, Helsinki, vakuutusnro 746, kansio 23, Tarmon arkisto, KA.

²⁸⁶ Lindberg & Rein 1950, 138–139; Niiranen 1981, 18, 24.

5.2 Puutarha – iloksi kaikille aisteille

Asuinrakennustontin vieressä, tontin itäpuolella sijaitsi puutarhapalsta, jonne Engel oli jo aiemmin rakennuttanut huvimajan ja perustanut puutarhan. Vuonna 1825 istutetut puut ja pensaasivat vajaassa kymmenessä vuodessa kasvaneet sen verran, että puutarhaan oli syntynyt lehvämajoja ja varjoisia paikkoja. Niinpä mies katsoi huvimajan olevan tarpeeton ja muutti sen 1834 kasvihuoneeksi.²⁸⁷ Huvimaja oli alun perin sijainnut puutarhapalstatontin eteläreunalla, jolloin se toimi raja-aitana tontin takareunalle. Kun huvimaja muutettiin kasvihuoneeksi, rakennusta lyhennettiin ja se siirrettiin siten, että se rajautui kuten asuinrakennuskin pohjoiselta sivultaan Bulevardiin. Ilmeisesti itäpuolelta rajaa kasvihuone ulottui myös tontin rajalle asti, jolloin takaseinä toimi raja-aitana. Samalla takaseinään tehtiin ikkunat, jolloin kasvit saivat enemmän valoa, mutta näkyivät komeasti myös naapuritontin puolelle.²⁸⁸

Alun perin huvimaja oli puinen rakennus, jonka molemmin puolin oli rakennettu aita. Aita oli rytmitykseltään symmetrinen ja sen molemmissa päissä oli sisääntuloportit. Myös huvimaja oli julkisivultaan symmetrinen. Sen keskiosa oli sivuja korkeampi ja sitä hallitsi suuri kaari-ikkuna. Sivuosissa oli molemmissa kaksi kuusiruutuista ikkunaa. Koko rakennuksen halkaisi kattolistan korkeudella kulkenut koristelistä, jossa oli ruusukkeita. Kun Engel muutti huvimajan kasvihuoneeksi, hän lyhensi rakennusta. Kasvihuoneessa oli kolme huonetta, joista keskimmaisessä kaakeliuuni.²⁸⁹ Sen avulla innokas puutarhuri pystyi pitämään kasveilla talvellaikin niin lämpimät olot, että hän saattoi nauttia kukistaan myös pakkasilla.²⁹⁰

Arkkitehti oli sisustanut kasvihuoneensa siten, että koko etupuoli oli varustettu ikkunoilla, joiden eteen hän oli rakentanut kukkatelineitä, joille hän sai mahtumaan yli 200 ruukkua. Lisäksi hän oli sijoittanut vielä oven yläpuolelle telineen, johon mahtui 50 ruukkua. Sivuseinät oli peitetty köynnöskasveilla. Kasvihuoneen ensimmäisen osan sivuilla säilytettiin lajeja, jotka olivat pakkasenkestäviä. Koska Engel mainitsee alkaneensa kerätä kasveja ja pistokkaita 1834 ja saaneensa silti jo 400–500 kasvia kesään 1835 mennessä, täytyi pakkasenkestäviä lajeja olla noin 200. Rakennuksen toisessa osassa, siis ilmeisesti siinä, jossa uuni sijaitsi, kasvoi 25 hedelmäpuuta ruukuissa tai saaveissa, joiden käyttö oli ajan talvipuutarhoissa välttämätöntä. Suurin osa näistä oli kirsikkapuita.²⁹¹ Arkkitehdin tekemien lämmitysjärjestelmien ansiosta hän pystyi kasvattamaan

²⁸⁷ Engel Jacobille 10.8.1835.

²⁸⁸ Ruoff 2001, 149.

²⁸⁹ Ruoff 2001, 146-147, 149.

²⁹⁰ Engel Herrlichille 11.12.1835.

²⁹¹ Engel Jacobille 10.8.1835; Ruoff 2001, 199.

kasvihuoneessaan satoja vieraita kasveja. Kukkiem määrä oli ilmeisesti lähemmäs tuhat. Ellei hänen sanoissaan sitten ollut runsaasti liioittelua hänen todetessaan Herrlichille, että vuoden 1834 kuiva kesä teetti hänellä paljon töitä, koska hänen ”*piti pitää muutama tuhat kukkaa hengissä*”.²⁹² Kukkiem tuli olla sellaisia, että ne selvisivät hieman yli 10 asteen lämmössä. Täten kasvihuoneessa kukkiivat erilaiset pelargoniat, oleanterit, alppiruusut, neilikat, hortensiat, sinisarjat ja enkelinpasuunat, jotka olivat tyypillisiä 1800-luvun talvipuutarhakasveja.²⁹³

Alun perin kasvihuone oli ollut huvimaja ja siten ainoa puutarha ulkona taivaan alla. Silti voinee olettaa, että tehtyjen muutoksien jälkeenkin Engel säilytti myös ulkopuutarhansa, jonka hän 1826 oli tontilleen suunnitellut ja toteuttanut. Kyseisen puutarhan hän oli suunnitellut symmetriseksi, mutta symmetriaa hän oli pyrkinyt hälventämään istuttamallaan puilla ja pensailia. Käytävät olivat kuusi jalkaa leveitä ja niitä reunustivat ruusut. Lisäksi puutarhassa oli paljon kukkalavoja.²⁹⁴ Olennaisena osana puutarhaa säilyi hyötypuutarha eli ryytimaa. Suunnitellessaan puutarhapalstansa ostoa arkkitehti mainitsi, että puutarha tulisi hyödyttämään myös keittiötä ja ruokapöytää.²⁹⁵ Kertoessaan vuosia myöhemmin kasvihuoneestaan ja kukistaan mies toteaa jättäneensä normaalit puutarhatyöt palvelusväen hoidettavaksi.²⁹⁶ Tuolla hän viitanee hyötypuutarhaan, sillä kukat ja niiden hoito olivat hänen oma kiintymyksen kohteensa ja nautintonsa.

5.3 Tyypillinen säätyläiskoti

Ei sinänsä ole oikein ruveta arvailemaan, miltä Engeleiden talon eri huoneissa näytti, koska mitään varmaa tietoa eri huoneiden sisustuksesta ei ole. Kuitenkin jäämistön, palovakuutusasiakirjan ja talon pohjapiirustuksen perusteella sekä 1800-lukua käsittelevän tutkimuskirjallisuuden avulla on mahdollista saada jonkinlainen käsitys siitä, miten perhe oli talonsa sisustanut. Tällä tavoin voi saada selville arkkitehdin kotioloja ja –ympäristöä. Koska kyseinen tieto on myös tärkeä osa tutkittaessa Engelin persoonaa ja sitä elämäneluetta, johon työ ei varsinaisesti kuulunut, katson näistä asioista tehtävien päätelmien olevan tässä yhteydessä perusteltuja.

Kaikissa asuinrakennuksen huoneissa oli maalatut, ajalleen tyypilliset jalkapaneelit. Salissa ja kahdessa kamarissa oli maalatut, todennäköisesti koko seinäpinnan peittäneet kangastapetit ja kuudessa muussa huoneessa paperitapetit. Tämä voisi tarkoittaa sitä, että kaikissa muissa huoneissa

²⁹² Engel Herrlichille 11.12.1835.

²⁹³ Engel Jacobille 10.8.1835; Ruoff 2001, 198-200.

²⁹⁴ Engel Herrlichille 16.6.1826.

²⁹⁵ Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA; Engel Herrlichille 19./20.9.1825.

²⁹⁶ Engel Herrlichille 11.12.1835.

paitsi kahdessa eteisessä ja keittiössä oli koristellut seinät, ainakin keittiön jättäminen ilman tapetointia olisi luonnollisempaa kuin vaatehuoneen tapetoimattomuus. Voisi olettaa, että ajalle tyypillisen hierarkkisuuden mukaisen tärkeysjärjestyksen perusteella huoneillakin oli omat painoarvotuksensa. Sali ja vieraidenvastaanottohuone olivat talon omistajan statuksen kannalta tärkeimmät tilat, joiden tuli siten viestiä asujan arvokkuudesta. Täten voisi olettaa, että niissä olisi ollut arvokkaimmat ja hienoimmat eli kangastapetit. Mikäli Engelit käyttivät makuuhuonettaan, kuten arkkitehti oli aikanaan ystävälleen todennut sitä Pohjolassa käytettävän eli vaimon läheisimpien ystävien kokoontumistilana, olisi huone täten merkitykseltään tärkeä ja statuksesta kertova. Niinpä voisi olettaa, että sen sisustaminen hienoimmilla tapeteilla katsottiin tärkeäksi. Kaikki yhdeksän kaakeliuunia olivat maalattuja ja siten hienostuneisuudesta kertovia.²⁹⁷

Engeleillä oli kolme sohvaa ja niiden kanssa samasta materiaalista tehtyjä ja kankaalla päällystettyjä tuoleja 34 kappaletta. Toki taloudesta löytyi enemmänkin tuoleja, mutta edellä mainitut lienee olleet laadukkaimpia ja sohvaryhmiin suunniteltuja. Arvoltaan kallein sohva oli mahonkia ja päällystetty sinisellä damastikankaalla. Samaa tyyliä olevia tuoleja kuului talouteen 16. Toiseksi arvokkain sohva oli myös mahonkia ja siinä oli musta satiinipäällyste. Samankaltaisia tuoleja oli 10 kappaletta. Kolmas sohva oli muita huomattavasti vähäarvoisempi. Se oli koivusta ja päällystetty. Sohvan kanssa samanlaisia tuoleja oli kahdeksan. Yksittäisiä tuoleja oli muutoin epämääräisiä kappalemääriä paitsi 28 kappaleen erä rottinkituoleja. Kapplearvoltaan ne olivat myös arvokkaampia kuin koivupetsatut tuolit. Pöydistä seitsemän oli selvästi perukirjassa lueteltuja muita pöytiä arvokkaampia. Muita kuutta paljon arvokkaampi oli graniittiliuskekivistä tehty pöytä. Keskenään lähes samanarvoisia olivat salipöytä, mahonkinen divaanipöytä, kolme mahonkista pelipöytää sekä kirjoituspöytä sekin mahongista.²⁹⁸

Biedermeier-kauden muotityylit näkyivät Engeleiden sisustuksessa, sillä juuri mahonki oli tuon 1820-luvulta alkaneen taidesuuntauksen perusmateriaaleja. Rottinkituolien suuri määrä osoittaa, että perhe oli varsin perillä ajan sisustusvirtauksista, sillä materiaalina rottinki alkoi yleistyä tuoleissa vasta lähempänä 1850-lukua. Koska pöydistä niin moni oli samaa materiaalia, mahonkia, kuin kaksi sohvakalustoa, kuuluivat ne todennäköisesti samaan kalusteryhmään näiden sohvien kanssa. Näin taloudessa oli näkyvissä ajan kehitys, jossa oli alettu korostaa yhtenäisiä huonekaluryhmiä.²⁹⁹

²⁹⁷Engelin talon palovakuutus vuodelta 1834, Helsinki, vakuutusnro 746, kansio 23, Tarmon arkisto, KA; Niiranen 1981, 116, 236.

²⁹⁸Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA.

Talon huoneista sali oli suurin, siten sinne mahtui parhaiten sohva ja 16 tuolia. Koska sohva ja tuolit olivat samaa damastikangasta kuin yksi jakkara, on tämä istuin varmasti kuulunut myös salin kalustukseen. Yksi Engeleillä olleista peileistä oli mahonkiraaminen ja siten se olisi sopinut yhteen mahonkisen sohvakalustuksen kanssa. Sali toimi todennäköisesti sekä kotiväen oleskelupaikkana että vieraiden seurusteluhuoneena. Koska erilaiset pöytäpelit olivat säätyläisten ajanvietettä, oli ainakin osa pelipöydistä ja pelimerkeistä laatikoineen sijoitettu saliin. Pelien ohella pianonsoitto ja muut musisointituokiot olivat tärkeä osa seurapiiritapahtumia. Engeleillä ei kuitenkaan näytä ainakaan enää perukirjan tekovuonna olleen minkäänlaista soitinta.³⁰⁰ Täten voisi olettaa, että kaikilla ei tarvinnut olla soitinta omasta takaa, vaikka soittotaito ja sitä myötä oman soittimen tarve oli olennainen osa säätyläisnaisten kasvatusta.³⁰¹

Voi kuvitella, että saliin mahtui joku jäljelle jäävistä kolmesta pöydästä ja kenties osa yksittäisistä tuoleista, joille kotiväki ja vieraat saattoivat istua keskustelemaan tai seuraamaan muiden pelaamista. Ehkä osa mainituista kolmesta klaffipöydästä tai muista vähempiarvoisista pöydistä oli sijoitettu saliin, jotta vieraista nekin, jotka eivät osallistuneet peleihin, saattoivat istua juomakuppinsa tai –lasinsa kanssa sivupöytiin seurustelemaan. Koska sali oli huoneista ehdottomasti suurin, tarvittiin siellä paljon valoa. Päivittäin sitä antoivat kolme Bulevardille avautuvaa ikkunaa, mutta iltaisin parhaiten valoa luulisi antaneen iso kynttiläkruunu, joka myös arvoltaan oli talon kallein kynttiläteline.³⁰²

Vieraiden vastaanottohuone, jonka arkkitehti on rakennuspiirustuksessa nimennyt sanalla förmak³⁰³ ja jonka hän itse Herrlichille kertoo olevan vieraita varten, vaikuttaisi olevan talon tärkein huone. Se on kuitenkin reilusti salia pienempi, joten sinne sopisi satiinipäällysteinen sohva 10 tuolin kera. Todennäköisesti pöydistä arvokkain, salipöytä (förmaksbord) oli sijoitettuna sinne. Saman päättelymallin perusteella myös kelloista kallein, toinen heilurikello, olisi täten sijoitettu vieraiden vastaanottohuoneeseen.³⁰⁴

Engeleillä oli jäämistössään kolme kelloa, yksi seinäkello ja kaksi heilurillista pöytäkelloa, pendyyliä, joista toinen oli mahonkinen. Mikäli sisustus oli suunniteltu materiaalien mukaan, kuten tässä kohdassa oletetaan, olisi mahonkinen heilurikello näyttänyt aikaa salissa. Kelloista

²⁹⁹ Niiranen 1981, 176–177, 184.

³⁰⁰ Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA; Ollila 2002, 170.

³⁰¹ Ollila 2002, 171.

³⁰² Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA; Niiranen 1981, 184, 202, 204.

³⁰³ Tarkoittaa salia, parasta huonetta.

vähempiarvoisin, seinäkello, lienee sijoitettu jonnekin talouspihan puoleisista huoneista, sillä täten kellot olisi sijoitettu tasaisemmin talon eri osiin.³⁰⁵

Tauluja seinien koristuksena

Jäämistön perusteella perheellä oli 17 taulua, joista kahdessa oli mahonkiset ja 15:ssä kullatut raamit. Taulujen aiheet eivät ole tiedossa, mutta arvoltaan taulut eivät yhteensäkään (46,50 ruplaa) olleet yhtä arvokkaita kuin kallein heiluripöytäkello (75 ruplaa). Tuon ajan perunkirjoitus näyttäytyy esimerkiksi juuri taulujen ja kirjojen merkintätavoiltaan nurinkuriselta, koska ainakaan Engelin perukirjassa ei kumpienkaan aiheita ole kerrottu ja molemmista on lähinnä mainittu vain lukumäärä ja niiden yhteisarvo. Kuitenkin esimerkiksi lusikat ja jopa tavalliset pullonkorokit on listattu jäämistöön hyvinkin tarkasti. Ollee kuitenkin selvää, että vaikkei taulujen arvo sinällään olisi ollut suuri, niiden tunnearvo oli omistajalle merkittävä. Samoin kirjoissa olevan tiedon tarve ja saannin merkitys on ollut ainakin Carl Ludvigille itselleen arvokkaampi kuin monet pikku esineet, jotka perukirjaan on listattu.

Koska taulumerkinnöissä ei ole eritelty edes sitä, olivatko ne esimerkiksi akvarelleja tai öljyväritöitä, voi vain arvailla, millaisia ne olivat ja mitä esittivät. Vähäistä lisätietoa tauluista antaa huutokauppakamarin asiakirja, joka tehtiin, kun talouden tavarat myytiin yleisellä huutokaupalla.³⁰⁶ Siitä selviää, että tauluista yhdeksän myytiin huutokaupassa. Niiden joukossa olivat perukirjassa jo mainitut kaksi mahonkiraamista taulua. Lisäksi myytiin kolme pientä taulua, yksi kivitalu ilman lasia sekä neljä taulua, joissa oli lasi. Tämä kertoo jo enemmän taulukokoelmasta, vaikka taulujen tekotapa ja aiheet jäävät yhä epäselviksi. 1800-luvulla suosittiin sisustuksessa käytetyissä maalauksissa paitsi muotokuvia myös maisemia ja asetelmia. Ehkä arkkitehdin salin seinää on koristanut jokin hänen pietarilaisten taidemaalariystävien maisematauluista.³⁰⁷

Ei tiedetä, oliko noiden 17 taulun joukossa ne viisi akvarellia, jotka arkkitehti maalasi Helsingin kaupungista Suomen alkuvuosinaan.³⁰⁸ Todennäköisesti Senffin maalama Carl Ludvigin muotokuvan kopio, on ollut taulujen joukossa.³⁰⁹ Suomessakin yleistyi 1830-luvulla perhemuotokuvien ja perheenjäsenistä teetettävien muotokuvien tilaaminen. Yksi syy tähän saattoi

³⁰⁴ Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA.

³⁰⁵ Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA; Niiranen 1981, 194, 196.

³⁰⁶ Engelin irtaimiston huutokauppa 30.6./1.7./3.-4.7.1840 Helsinki, Huutokauppakamarin arkisto, pöytäkirjat Ca:36, HKA. Asiakirjassa on listattu ja joissakin tapauksissa kuvailtu myytävä esine sekä merkitty ostosumma ja ostaja.

³⁰⁷ Niiranen 1981, 236.

³⁰⁸ Pakarinen 1990, 62–65.

olla johtavan muotokuvamaalari Lindhin edulliset hinnat.³¹⁰ Koska Lindh maalasi Engelistäkin virallisen muotokuvan, taiteilija oli Engelille tuttu. Täten voisi kuvitella, että arkkitehti olisi saattanut tilata muotokuvamaalarilta myös perheenjäsentensä muotokuvat, jotka sitten olisivat ajan tavan mukaan koristaneet salin seiniä. Kirjeissä ei mitään mainintoja mahdollisista perhemuotokuvista, eikä myöskään sellaisista ole jäänyt tietoa jälkipolville. Mikäli Engelit noudattivat sisustuksessaan aikansa käytänteitä, on suurin osa heidän tauluistaan ollut salin ja vieraiden vastaanottohuoneen seinällä. Kaikki 17 taulua olisivat vieneet melko paljon tilaa kahdessa huoneessa, joten varmasti osa tauluista on koristanut makuuhuonetta sekä mahdollisesti perheen pään omaa huonetta. Ripustuksessa on saatettu suosia ryhmittelyä.³¹¹

Henkilökohtaisia huonejärjestelyjä

Carl Ludvigin ja Charlotte Sophien makuuhuone sijaitsi Bulevardin puoleisella sivulla, vieraiden vastaanottohuoneen vieressä. Tämä antaisi ymmärtää, että mies oli suunnitellut huoneen vaimonsa ja tämän läheisimpien ystävien seurusteluhuoneeksi, jollaisena hän Herrlichille aikanaan kyseisen huoneen käyttötarkoitusta Suomessa kuvasi. Tällaisena käytettynä makuukamari oli paraatihuone, joka ”*täällä pohjoisessa*” sisustettiin suurella ja hienostuneella maulla. Aikalaiskuvaus vahvistaa näkemyksen makuuhuoneesta naisten seurusteluhuoneena. Erityisillä naistenkutsuillakin sinne kokoontuivat seurueen nuoremmat tai he, ”*jotka halusivat lukeutua nuorempiin*”.³¹² Makuuhuone ei kuitenkaan ollut kovinkaan suuri, vain noin puolet vieraiden vastaanottohuoneesta ja esimerkiksi isännän omasta huoneesta.

Paitsi kangastapetit makuuhuoneessa täytyi olla muutakin arvokasta ja hienostunutta. Mikäli aviopuolisot nukkuivat yhdessä, oli tähän makuuhuoneessaan sijoitettu kaksi mahonkista muita paljon arvokkaampaa sänkyä. Huoneen sisustuksen hienoutta on voitu korostaa kauniilla ja arvokkaalla sängynpäällisellä sekä verhoilla. Naisten toalettipöytänä toiminut satullipeili kuului makuuhuoneeseen. Samoin sieltä löytyivät myös aviomiehelle kuuluneet parranajovälineet, saippuatarjotin ja parranajopeili.³¹³

³⁰⁹ Engel Herrlichille 30.7.1830. Engel kehottaa Herrlichiiä pyytämään Senffiltä muistoksi kivipiirroksen, jonka maalari oli tehnyt alkuperäisestä muotokuvasta.

³¹⁰ Salonen 2001, 67.

³¹¹ Niiranen 1981, 240.

³¹² Engel Herrlichille 30.10.1817; Schauman 1967, 66–67.

³¹³ Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA; Niiranen 1981, 197–198, 217, 220.

Carl Ludvigin itselleen tarkoittama huone sijaitsi talouspihan puolella, asuinrakennuksen itäkulmassa. Se oli vähintään kaksinkertainen kooltaan makuuhuoneeseen verrattuna ja siitä oli alun perin ollut tarkoitus tehdä kaksi erillistä huonetta. Huoneessa oli kolme ikkunaa, kaksi talouspihan puolella ja yksi itäsivulla, joka oli suoraan vastapäätä viereisellä tontilla sijainnutta puutarhaa ja kasvihuonetta.³¹⁴ Tämän Engel lienee suunnitellut tarkoituksella, jotta hän saattoi omasta huoneestaan aina katsella kukkasiaan. 1600-luvulla yleistyi Euroopassa tapa, jonka mukaan miehet sisustivat itselleen oman huoneen, usein kirjaston. Siellä he saattoivat rauhassa, omissa oloissaan syventyä mielipuuhiinsa kuten lukemiseen.³¹⁵

Arkkitehdille hänen oma huoneensa toimi todennäköisesti työhuoneen ja hengähdyspaikan yhdistelmänä. Hengähdyspaikan puolesta puhuu jo läheinen sijoitus puutarhaan nähden sekä se, että huone sijaitsi pihan puolella. Kuitenkin eteisestä oli etuhuoneen läpi suora kulkuyhteys huoneeseen, jossa isäntä saattoi täten ottaa vastaan virka-asioihin liittyviä vieraita tai hoitaa muita virallisempia asioita. Oletettavasti jäämistössä oleva piirustuspöytä kuului tähän huoneeseen. Se osoittaa myös, että Engel teki suunnitelmia ja piirustuksia kotonaankin. Täten huone saattoi hyvinkin toimia virka-asioihin liittyvien asioiden hoitopaikkana, mikäli sellaiselle oli tarvetta. Koska suurin osa perheen kirjoista koostui Carl Ludvigille läheisistä aiheista kuten arkkitehtuurista ja mineralogiasta, kuuluivat ne todennäköisesti hänen omaan huoneeseensa. Hyödynsihän hän usein kirjoista saamaansa tietoa omiin töihinsä.³¹⁶

Kukkien hoidon lisäksi kivien kerääminen oli arkkitehdille tärkeä huvi. Jo 1823 hän oli kerännyt itselleen kivikokoelman, josta ei halunnut luopua.³¹⁷ Miehen kiinnostusta kivilajeihin vahvistaa perukirjasta löytyvä yhteensä yhdeksän niteen kokoelma mineralogisia kirjoja. Lisäksi jäämistöön kuului kaksi pientä kaappia, joissa oli mineraaleja. Koska Engel oli jo sijoittanut itsensä mahdollisimman lähelle suurta nautintoaan puutarhansa kukkia, voinee olettaa, että myös toinen suuri nautinto, kivikokoelma, oli sijoitettu hänen omaan huoneeseensa. Täten Engel saattoi omassa huoneessaan keskittyä rauhassa työhönsä sekä kirjeiden kirjoittamiseen ja hiljentyä tarvittaessa suurimpien nautintojensa kukkien, kivien ja kirjojen ääreen.

³¹⁴ Engel Herrlichille 2.11.1829; Engelin talon rakennuspiirustukset, mk Iid 12:1, RakH II, KA.

³¹⁵ Chartier 1989e, 134, 140; Perrot 1990, 173.

³¹⁶ Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA.

Oletettavasti vähempiarvoiset tuolit, pöydät ja kaapit kuuluivat keittiöön, piikojen kammariin sekä lasten opettajan huoneeseen. Aviomiehen ja hänen vaimonsa sänkyjen lisäksi jäämistöön kuului seitsemän sänkyä, joista yksi oli vetosänky. Täten oman väen lisäksi sängyistä ainakin osa oli palvelusväen käytössä, ellei sänkyjä sitten ollut tarkoitettu vierasvaraksi. Patjoja oli sänkyihin nähden lähes kaksinkertainen määrä, kolmetoista. Taloudesta löytyi viisi höyhenpatjaa, joista kolmessa oli sinivalkoinen päällyys. Lopuista kahdeksasta patjasta suurin osa oli jouhipatjoja. Mahdollisesti osa palvelijoista nukkui pelkän patjan päällä, tai sitten osaa patjoista käytettiin peittoina.³¹⁸ Todennäköisesti jonkin verran oli hankittu myös vieraita varten. Ylimääräisiä patjoja tarvittiin useamman kerran vuodessa, sillä kirjeiden perusteella läpikulkumatalla olevia matkustavia kestittiin ja otettiin vastaan usein heidänkin taloudestaan.³¹⁹

Ruokasalissa täytyi ilman muuta olla pöytä ja vähintään seitsemän tuolia, että koko perhe pystyi ruokailemaan siellä. Tähän tarkoitukseen saattoi olla petsattu koivupöytä kahdeksine tuoleineen, sillä erillistä ruokailupöytää ei jäämistössä ole mainittu. Samoin lautasille tarkoitettu kaappi, ruokailuvälineet, juoma-, viini- ja samppanjalasit, kupit ja arvokkaammat keittiötarvikkeet sekä ruokailuliinat kuten servietit voisi olettaa kuuluneen ruokasalin sisustukseen. Keittiöön ja ulkorakennuksessa sijainneeseen leivontatupaan sijoitettiin luultavimmin ruuanlaittoastiat, erilaiset leivontamuotit, padat, vohvelirauta, munkki- ja pannukakkupannut, leivontamitat ja erilaiset tiinit. Koska jäämistöön kuului myös kynttilämuotteja, tehtiin Engeleiden taloudesta itse myös kynttilät. Sen voisi kuvitella tapahtuneen piharakennuksessa, siinä samassa missä oli kaakeliuuni ja kaksi kamaria palvelusväelle.³²⁰

5.4 Tee, kirsikat ja leivonnaiset säätyläisen merkinä

Engeleiden jäämistön perusteella on mahdollista saada yleiskuva siitä, mitä ja miten taloudesta syötiin ja juotiin. 1800-luvun alkupuolella säätyläisillä oli rahvaaseen ja köyhempään väestöön verrattuna täysin erilainen ruoka- ja tapakulttuuri.³²¹ Jo uuden ajan alussa pöytätaivoilla ja ruokalajeilla ylempi väestönosa halusi alkaa erottautua vähävaraisemmista. Ruokakulttuuri oli yksi

³¹⁷ Engel Herrlicille 6.12.1823. Engel mainitsee kivikokoelmansa niiden tavaroiden joukossa, joita hän ei myisi Helsingissä vaan ottaisi mukaansa, mikäli hän palaisi takaisin Berliiniin.

³¹⁸ Niiranen 1981, 262–263.

³¹⁹ Engel Herrlichille 21.7.1817, 2.11.1829, Jacobille 7.5.1831.

³²⁰ Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA; Niiranen 1981, 225–226; Schauman 1967, 58–59.

³²¹ Mäkelä 2002, 190.

keino osoittaa asemansa säätyasteikossa ja siten sitä tarkastelemalla voi päätellä ainakin osittain henkilön statuksen.³²²

Suomessa säätyläistalouden tunnisti siitä, että ruokapöytä koostui monipuolisista aineksista ja ulkomailta levinneistä tuotteista. Perunan lisäksi säätyläiset viljelivät puutarhoissaan porkkanaa, musta-, pipar- ja punajuurta, retiisejä, marjoja ja hedelmiä. Tuoreen lihan ja kalan saanti tuskin oli aina säätyläisillekään mahdollista, mutta varakkaimpien pidoissa niitä ainakin oli tarjolla. Helsingiläisten virkamiesten talouksissa syötiin yleensä itsekuivattua lihaa ja kalaa kuten maaseudullakin. Appelsiinit ja suklaa, samoin kuin erilaiset muotein valmistetut leivonnaiset, vanukkaat, hyytelöt ja konvehdit kuuluivat vielä 1800-luvun alussa vain säätyläistön juhlapöytiin. Tämä johtui siitä, että ostotavarat kuten sokeri ja vehnäjauho olivat aluksi vain säätyläisten saatavissa. Kaupunki- ja kartanoruokakulttuurin osa olivat myös erilaiset rasvassa paistetut leivonnaiset kuten munkit sekä vohvelit, joita tehtiin vohvelirautoilla, ja jotka kuuluivat vain varakkaiden perheiden talouksiin. Samoin kahvi ja usein myös tee olivat varakkaimpien ja kaupunkilaisten herkkua. Säätyläistön juomiin kuuluivat myös viini ja viina.³²³

Säätyläiset söivät myös ostokakkuja ja -leipiä. Erilaiset tortut kuuluivat ruokakulttuuriin ja niitä saattoi nauttia niin oluen, viinin kuin punssinkin kanssa. Rinkeleitä oli myynnissä erityisesti Helsingissä pidetyillä markkinoilla, mutta niitä löytyi kaupoista muunakin aikana. Reikäleipä oli yhä arkiruokaa, mutta toisin kuin rahvaalla, säätyläisillä voi näyttää olleen osa arkipäivän ateriointia ainakin leivän päällä.³²⁴ Myös meetvurstia saattoi löytyä säätyläisten kotoa. Konveheteja ja karamelleja ostettiin kaupasta, makeisiin herkkuihin kuului myös lakritsi.³²⁵

Edellä mainitun tiedon valossa Engelin ruokakulttuuri oli säätyläistasa. Taloudesta löytyi useita leivontamuotteja, munkkipannu, kaksi pannukakkupannua sekä kaksi vohvelirautaa. Lisäksi makeista jälkiruuista kertovat neljä vanukasmuottia sekä useat konvehtilautaset. Jälkiruokien kuulumisesta perheen ruokakulttuuriin todistavat myös jäämistön yli 30 jälkiruokalautasta. Jo tämä osoittaa, että heillä todennäköisesti pidettiin säätyläiskutsuja, joissa tuli tarjota säädynmukaisia herkkuja, ja että he siis olivat itsekin tällaista säätyläistöä. Taloudessa oli useita tee- ja

³²² Kaartinen 2006, 113; Flandrin 1989, 267, 269–270.

³²³ Mäkelä 2002, 189–195; Schauman 1967, 57.

³²⁴ Mäkelä 2002, 193.

³²⁵ Zacharias Topeliuksen nuoruuden päiväkirjoissa vuosilta 1832–1840 esiintyy usein erilaisia ruokia ja juomia. Niistä on mahdollista saada lisävalaistusta ajan ruokakulttuuriin, vaikkeivät merkinnät aina täsmällisiä ja yksityiskohtaisia olisikaan. Päiväkirjat on painettu ja julkaistu Paul Nybergin toimittamina vuosien 1918–1922. Topelius 1918, 5, 11, 18, 37, 40, 136, 149, 150, 155, 159, 160, 163–164.

kahvipannuja, niille tarkoitettuja kuppipareja molemmille juomille tusinan verran sekä 54 viinilasia ja 11 samppanjalasia. Juomakulttuurikin näyttää tämän tiedon perusteella olleen kaupunkilaissäätyläistön mukainen.³²⁶

Engelit nauttivat appelsiineista erityisesti alkuvuodesta, jolloin niitä oli tarjolla runsaasti.³²⁷ 1800-luvun alkupuolen Helsingissä oli mahdollista ostaa myös päärynöitä, viikunoita ja omenoita.³²⁸ Omasta puutarhastaan he saivat kirsikoita. Muita hedelmäpuitaan puutarhuri ei mainitse, mutta se tiedetään, etteivät kaikki olleet kirsikkapuita.³²⁹ Ehkä hänellä oli itsellään omenapuita tai päärynöitä, joita säätyläiskartanoissa oli yritetty lämpimissä olosuhteissa itse kasvattaa jo 1500-luvulla. Tai sitten kirsikkapuiden seurana kasvoi ananaksia, viinirypäleitä, viikunoita, pomeransseja tai sitruunoita kuten muissakin tuon ajan säätyläisten kasvihuoneissa. Appelsiineja kasvihuoneessa ei ilmeisesti ollut, koska niitä perhe osti.³³⁰ Engel ei myöskään mainitse laisinkaan marjapensaita, mitä ei tietenkään ole lupa tulkita niin, ettei hänellä olisi niitä ollut. Ne saattoivat olla osa hyötypuutarhaa, jolle kukkien ystävä ei kirjeissään anna paljoa tilaa. Mikäli puutarhassa oli marjapensaita, niiden joukossa saattoi olla ainakin karviaisia, viinimarjoja ja vadelmia.³³¹

Kirjeistä ei selviä, mitä ja miten taloudessa syötiin, sillä kirjeistä löytyy vain muutama viittaus juhliin tai ruokaan. Peruna kuului 1800-luvun alussa jo helsinkiläisten ruokapöytään, sillä maapalsta jonka Engel osti omaa puutarhaansa ja huvimajaansa varten, toimi vielä syksyllä 1825 perunamaana.³³² Täten voi olettaa arkkitehdinkin ruokapöydässä olleen perunoita. Lisäksi he varmaankin kasvattivat hyötypuutarhassaan säätyläisille jo tutuiksi tulleita porkkanoita ja punajuuria, muita juureksia sekä salaattia ja retiisejä. Herneitä hyötypuutarhasta saattoi myös olla. Ne hyödyttivät ruokapöytää tai sitten herneenpalkoja syötiin herkuttelumielessä. Todennäköisesti ryytimaalla viljeltiin itse myös mausteita, joita säilytettiin maustepurkissa.³³³

Astiastoista voi päätellä, että perheen ruokapöytään silloin tällöin tai pysyvästi kuuluivat kastikkeet ja liemet, salaatti sekä erilaiset keittämällä, paistamalla ja uunissa kypsentämällä valmistetut ruuat.

³²⁶ Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA.

³²⁷ Engel Jacobille 30.3.1833.

³²⁸ Topelius 1918, 2, 5, 9-11, 150, 154.

³²⁹ Engel Jacobille 10.8.1835.

³³⁰ Arkio 1985, 18; Ruoff 2001, 198; Tamminen 2007, 198.

³³¹ Tamminen 2007, 198; Topelius 1918, 104, 111, 116. Topelius mainitsee vanhempiensa luona kesää viettäessään syöneensä erityisesti karviaisia ja viinimarjoja sekä metsämansikoita.

³³² Engel Herrlichille 19./20.9.1825.

³³³ Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA; Tamminen 2007, 197; Topelius 1918, 104, 116.

Näitä varten taloudessa nimittäin oli kaksi kastikepannua, kaksi salaattikulhoa, useampia pieniä ja suuria kattiloita, patoja sekä liemikulhoja. Maito, liha ja kananmunat kuuluivat Engeleiden raaka-aineisiin, sillä heillä oli yksi lypsylehmä, yksi sika ja viisi kanaa. Paitsi makeita leivonnaisia syötiin myös itse tehtyä leipää. Joskus apuna olivat leipämuotit, joita taloudessa oli kaksin kappalein. Pehmeä ruokaleipä ja vehnäset kuuluivatkin herrasväen ruokapöytään. Tärkeää 1800-luvun säätyläiskunnialle kuitenkin oli, että mahdollisimman monet leipomukset tehtiin itse.³³⁴

Ruokia on maustettu muullakin kuin suolalla ja sokerilla, siitä kertoo jo mausteille varattu oma säilytysastia. Suolakkoja ja sokeripurkkeja taloudesta löytyi useita, joten paitsi leivonta-aineena, sokeri käytettiin lisäksi kahvin ja teen mausteena. Sinappikin kuului Engeleiden käyttämiin mausteisiin, sillä sille oli oma lasikulhonsa. Taloudessa oli monta kermakkoa, mikä osoittaa, että kahvikerma oli olennainen osa kahvi- ja teepöydän tarjoilua. Tuore maito ja kerma olivat osa säätyläisruokailua. Venäläisvaikutteista taloudessa kertoo teekeittiö eli samovaari, joka on mahdollisesti ollut koristamassa salin pöytää. Teen ohella kahvi on ollut osa Engeleiden arkea. Tästä kertovat useat kahvi- ja teepannut. Lisäksi heillä on juotu viiniä, samppanjaa sekä limonadia. Mikäli lasien lukumäärän perusteella voi päätellä eri juomien yleisyydestä jotain, oli viini ja limonadi yleisimmät juomat. 54 viinilasin lisäksi taloudessa oli 36 kappaletta limonadilaseja.³³⁵

Aikalaiskuvauksista saa vahvistusta siihen, millaisia ajan ruokatavat olivat.³³⁶ Kertomuksien perusteella voi sanoa, että teenjuonti oli jokapäiväisempi tapa kuin kahvinjuonti. Tee oli yleinen seurustelu- ja nautintojuoma. Engelkin mainitsee kerran, että kun hänellä on hyviä ystäviä luonaan, he istuvat verannalla ja juovat teetä. Tällaiseen ajanviettoon kuului myös tupakanpolto.³³⁷ Arkkitehdin ja hänen ystäviensä tapojen tavallisuuden vahvistavat Topeliuksen merkinnät, joiden perusteella voi sanoa, että niin teenjuonti kuin erityisesti piipunpolto olivat jokapäiväinen ajanviete miesten keskuudessa.³³⁸ Viiniä, punssia, likööriä ja toteja juotiin harvemmin, mutta ne näyttävät olleen yhtä lailla tärkeitä seurustelujuomia.³³⁹ Tee ja viini näyttäisivät olleen olutta yleisempiä juomia, ja limonadia Topelius mainitsee nauttineensa vain kesällä vanhempiensa luona, puutarhan

³³⁴ Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA; Schauman 1967, 57–58; Tamminen 2007, 197.

³³⁵ Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA; Tamminen 2007, 197, 205, 207.

³³⁶ Topeliuksen painetut päiväkirjat vuosilta 1832 – 1840 antavat jonkinlaisen yleiskuvan aiheesta. Topelius on kirjannut tarkkaan erityisesti juomatapansa. Välillä on kuittaa teehuoneessa tai kahvilassa käyntinsä vain maininnalla med théjungfrun, mutta usein hän myös mainitsee juomiensa kupillisten määrän sekä sen että oliko se teetä vain kahvia. Täten päiväkirjamerkinnöistä on mahdollista muodostaa yleiskuva ajan juomakulttuurista. Topelius 1918, s.a., 1921, 1922.

³³⁷ Engel Herrlichille 7.9.1836.

³³⁸ Esimerkiksi Topelius 1918.

³³⁹ Topelius 1918, esimerkiksi 11, 22, 29, 70, 98, 124.

keskellä.³⁴⁰ Engeleillä limonadia juotiin todennäköisesti usein, koska laseja oli runsaasti. Ehkäpä heilläkin kesät olivat limonadin suurinta kulutusaikaa, olihan silloin mahdollista istuskella puutarhassa juomista ja seurasta nautiskellen. Limonadilaseista saatettiin nauttia myös simaa, joka oli jo 1800-luvulla yleinen vappujuoma. Sitä saatettiin nauttia myöhemminkin kesällä.³⁴¹

Kupariastioita, muttei haarukoita

Tutkijoiden keskuudessa näyttää olevan erilaisia näkemyksiä siitä, oliko arkkitehdin varallisuus ja erityisesti astiasto osoitus varallisuudesta vai vähävaraisuudesta. *Anu Seppälän* mielestä 12 kappaletta kullattuja posliinisia teekuppeja lautasineen sekä 11 kappaletta³⁴² kahvikuppeja on pieni määrä eikä kerro muusta kuin tarjoilun vaatimattomuudesta.³⁴³ Pöykön mielestä kyseinen kuppimäärä yhdessä 11 samppanjalasin ja suuren teelusikkamäärän ohessa mahdollisti jo suhteellisen runsaiden päivällisten pidon.³⁴⁴ Tätä näkemystä tukee myös jälkiruokalautasten suuri määrä, 30 kappaletta, sekä aiemmin mainitut erilaiset erityisesti makeiden tarjoilulajien valmistus- ja tarjoiluvälineet. Lisäksi tulee huomioida, että Engeleillä pidetyissä seurapiiritilaisuuksissa saatettiin tarjoilla enemmän muita juomia kuin kahvia ja teetä, mistä vihjaavat suuri viini- ja limonadilasien määrä.³⁴⁵

Engel mainitsee itse muutamasta luonaan pidetystä seurapiiritapahtumasta vasta 1830-luvulla. Tuolloin hän kertoi lapsiansa järjestävän keskimmäisen poikansa, kadetiksi opiskelevan Albertin kotiloman kunniaksi juhlia. Kaikki lapset, tytär Emilietä myöten ottivat osaa järjestelyihin. Ennen juhlia isäntä oli nähnyt listan, jossa oli ainakin 50 nimeä. Erityisesti Emilien oli onnistunut saada monta nuorta naistakin osallistumaan. Niinpä isä katsoi olevansa velvollinen kutsumaan itsekin ”*tusinan verran hyviä ystäviä*”.³⁴⁶ Noiden tietojen perusteella taloudessa kestettiin yli kuusi kymmentä ihmistä. Carl Ludvig puhuu usein avoimesti Herrlichille taloutensa tiukkuudesta, mikä ei tietenkään anna lupaa uskoa, että hän olisi tehnyt niin systemaattisesti jokaisen tiukan paikan yhteydessä. Silti katson todenmukaisimmaksi uskoa, ettei arkkitehti olisi suostunut eivätkä lapsetkaan³⁴⁷ olisi ryhtyneet kyseisen suuruisen juhlan järjestämiseen, elleivät he olisi tienneet

³⁴⁰ Topelius 1918, 5, 93, 96.

³⁴¹ Topelius 1918, 74.

³⁴² Perukirjassa mainitaan 11 ½ paria eli alun perin molempia lajeja kuppeja on ollut tusinan verran.

³⁴³ Seppälä 1988, 127.

³⁴⁴ Pöykkö 1990, 140–141.

³⁴⁵ Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA.

³⁴⁶ Engel Herrlichille 7.9.1836.

³⁴⁷ Pojista nuorinkin oli tuohon aikaan jo 14-vuotias ja Emilie 24, joten lapsien ymmärtämättömyydestä ja innokkuudesta johtuva ylilyönti tuskin oli millään tavalla mahdollinen.

perheen resurssien puolesta pystyvän siihen. Täten voinee todeta, että Engeleiden omistamien vierasastioiden lukumäärä oli ajan tilanteet ja tarpeet ottaen riittävä ja kunnioitettava.

On myös huomioitava, että kupariastiat alkoivat ilmestyä Suomen varakkaimpiin talouksiin 1700-luvun jälkimmäisellä puoliskolla. 1800-luvun alussa niitä oli yhä vain säätyläistön käytössä. Engeleillä oli useita kuparikattiloita sekä kahvi- ja teepannuja. Tämä osoittaa, että talous oli varustukseltaan tyypillinen ajan säätyläistalo.³⁴⁸

Kuitenkin yksi säätyläistön ylellisyysesine näyttäisi perukirjan perusteella intendentinkonttorin johtajalta puuttuneen. Nimittäin haarukoita ei ole merkitty perukirjaan ainuttakaan. Koska perukirjaan on merkitty varsin yksityiskohtaisesti kaikki pienet ja arvoltaan vähäisetkin esineet, haarukoiden puuttumista perukirjasta tuskin voidaan laskea perunkirjoituksen toimittajan virheeksi. Etenkin kun hopeiden joukossa on mainittu kaksi tusinaa ruokalusikoita ja 32 kappaletta teelusikoita sekä taloustavaroissa yhteensä kolme tusinaa pöytäveitsiä.³⁴⁹

Haarukat olivat ylempien yhteiskuntaluokkien ylellisyyttä ja ensimmäiset oli hankittu kartanoihin 1700-luvulla.³⁵⁰ Mikäli haarukoiden puuttumisesta voi päätellä jotain arkkitehdin elämästä, kertonee se siitä, että kaupunkilaissäätyläistön keskuudessa ne eivät vielä 1800-luvun alussa olleet itsestään selvyys tai sitten se kertoo siitä, että perhe kuului varallisuutensa puolesta alempaan säätyläisjoukkoon. Jälkimmäinen oletus voisi pitää paikkaansa jäämistöstä tehtyjen arvioiden perusteella.³⁵¹ Mutta otettaessa huomioon että Engel oli keskusviraston päällikkö ja siten velvollinen pitämään säätyläiskutsuja, olisi haarukoiden puuttuminen ollut kohtalokasta hänen virka-arvon tasoisen henkilön maineelle. Täten jäljelle jää se vaihtoehto, että haarukat eivät vielä 1800-luvun ensimmäisellä puoliskolla olleet välttämätön statussymboli eikä itsestäänselvyys kaupunkilaissäätyläistönkään piirissä.

6 SÄÄDYNMUKAISTA SEURAA

1800-luvun Helsingissä säätyrajoista pidettiin tiukasti kiinni ja ne määrittivät sen, kenen kanssa oli soveliasta seurustella. Tämä koski paitsi viranhoitoon liittyviä seurapiirivelvollisuuksia kuin niin sanotun henkilökohtaisemman joutoajan seuralaisia, joilla tarkoitetaan tässä yhteydessä ystäviä. Sanaa ystävä on historiassa saatettu käyttää hyvinkin erilaisissa yhteyksissä kuin nykyään.

³⁴⁸ Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA; Tamminen 2007, 202.

³⁴⁹ Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA.

³⁵⁰ Mäkelä 2002, 193.

Kuitenkin kirjeissä termi ystävä näyttäisi jo esiintyvän vain niissä yhteyksissä, joissa viittauksella todella tarkoitetaan henkilöä, jonka seuraan on hakeuduttu omavalintaisesti ja jonka seura miellyttää oikeasti. Tämä käytäntö alkoi yleistyä juuri 1700-luvun lopussa.³⁵² Carl Ludvig käyttää käsitteitä ystävä ja tuttava, mutta niillä on selvä merkitysero. Ystäväksi hän kutsuu Herrlichin ohella kaikkia niitä, jotka merkitsevät hänelle paljon nautinnollisena seurana. Tuttavat ovat henkilöitä, joiden kanssa arkkitehti on eri yhteyksissä tutustunut, muttei ole heidän kanssaan välttämättä tekemisissä joutohetkinään. Jotta voidaan tarkastella keiden kanssa Engelin oli soveliasta seurustella, on selvitettävä, millainen hänen yhteiskunnallinen asemansa Suomessa oli. 1800-luvun virkakirjeenvaihto on tässä hyvänä apuna, sillä virkamiehet asemoivat itsensä toisiinsa nähden juuri kirjallisten puhuttelujen kautta.

6.1 Ylimmän ja alimman säädyn välissä

Turusta syksyllä 1814 Ehrenströmille lähettämässään kirjeessään Engel aloittaa puhuttelun sanoilla: *Hochwohlgebohrner Herr (Korkeajalopsyntyinen Herra)*.³⁵³ Koska vastaanottajan titteli on ensimmäisenä kirjeen alussa, tarkoittaa se, että berliiniläinen katsoi itsensä sama- tai alempisäätyiseksi kuin Ehrenströmin.³⁵⁴ Alempisäätyisyyttä tukee se, että omaksi tittelikseen hän on laittanut vain ”arkkitehti”.

Professori *Gustaf Gabriel Hällströmin* (1775 – 1844) ja Engelin kirjeenvaihto käsittelee Turkuun rakenteilla ollutta tähtitornia, jonka berliiniläinen suunnitteli. Rakennusvuosien aikana kirjeenvaihto on ollut vilkasta. Hällström aloittaa kirjeensä sanoilla *Högtarade Herr Architect* (Korkeastikunnioitettu Herra Arkkitehti). Kyseinen titulointi viittaa aatelittoman virkamiesluokan edustajaan. Koska puhuttelusanat ovat kirjeen alussa, on se ymmärrettävä niin, että herrat katsoivat olevansa keskenään melko samanarvoisia. Kun Engel sai keisarilta ritarikunnan arvomerkin, lisää Hällström titulointiinsa sanan ritari: *Högtarade Herr Architect och Riddare*. Tämä osoittaa, että titulointisäännöt olivat todella merkityksellisiä tuohon aikaan, ja että niistä todella voi päätellä jotain henkilön arvoasemasta.³⁵⁵

Arkkitehdin kirjeissä Hällströmille on yksi erikoinen piirre. Ne ovat saksaksi, vaikka Hällström kirjoitti hänelle ruotsiksi. Se voi kertoa siitä, että Carl Ludvig ei oppinut ruotsia kovin nopeasti ja

³⁵¹ Meissner 1937, 98; Seppälä 1988, 126.

³⁵² Räsänen & Tuomi-Nikula 2000, 95.

³⁵³ Engel Ehrenströmille 1.10.1814, J.A. Ehrenströmin kirjekokoelma, kansio III, KA.

³⁵⁴ Wirilander 1974, 172.

³⁵⁵ Hällströmin kirjeet Engelille 1816-1821, RH, kansio Hc 4:1, KA.

käytti aina tilaisuuden tullen saksaa asioimiseensa. Berliiniläisen tottumattomuudesta paitsi kieleen myös tapoihin viittaavat hänen käyttämänsä tituloinnit. Välillä niitä ei nimittäin ole laisinkaan. Kirje on vain osoitettu professori Hällströmille ja allekirjoitettu Engelin pelkällä nimikirjoituksella ilman titteleitä. Niissä kirjeissä, joissa hän tituloi Hällströmiä, hän käyttää tästä puhuttelua ”korkeastikunnioitettu Herra” ja aloittaa sen kirjepaperin ylälaidasta. Hällströmiä ei ollut vielä tuolloin aateloitu, joten Engelinkin tituloinnit osoittavat hänen katsoneen heidän olevan samalla aatelittomien virkamiesten tasolla. Tämä ei nyt kuitenkaan ole varmaa, koska arkkitehdin puhuttelutavat Hällströmille osoitetuissa kirjeissä ovat sen verran vajavaisia.³⁵⁶

Valtiosihteeri Robert Rehbinderin kanssa Engel asioi paljon työnsä puolesta.³⁵⁷ Rehbinder oli valtion korkeimpia virkamiehiä. Siksi on mielenkiintoista tarkastella, miten arkkitehti puhuttelee tätä miestä. Rakennusasioita yksityiskohtaisesti käsittelevässä kirjeessä hän aloittaa tekstin sanoin: *Högvälborne Herr Grefve* (Korkeastijalosyntyinen Herra Kreivi). Varsinainen teksti alkaa vasta paperin alaosasta. Kirjeen lopussa on vain päiväys ja Engelin oma nimikirjoitus ilman minkäänlaisia titteleitä.³⁵⁸ Puhuttelu on osoitettu sääntöjen mukaan tulkiten säätyjaon korkeimmalle edustajalle ja sanoin, millä kreivejä ja vapaaherroja tuohon aikaan tituloitiin. Koska vastaanottajan arvonimet ovat ensimmäisinä kirjeessä ja koska varsinaisen kirjetekstin ja puhuttelun välissä on paljon tilaa, se osoittaa, että kyseessä oli Engeliä ylempiarvoinen henkilö.³⁵⁹ Samasta kertoo se suuri väli, mikä on jätetty puhuttelun ja kirjeen aloitustekstin väliin.³⁶⁰ Tästä voi päätellä, että berliiniläinen ei Suomessakaan kuulunut korkeimpaan ylimystöön eikä virkamieskuntaan. Hänen asemansa lienee tavallisen käsityöläissäätyläistön ja ylimmän virkakunnan välissä.

Toisaalta tieto on ristiriitainen. Vaikka se tukee sitä käsitystä, minkä Engelin yhteiskunnallisesta asemasta saa hänen sukutaustojen perusteella, on sitä vaikea sopeuttaa niihin olosuhteisiin, joissa hän Suomessa oli. Hän oli alansa johtava edustaja Suomessa intendentin virkansa perusteella. Venäjän valtion rankijärjestyksessä Engelin virka intendenttinä oli kuudentena kaikista 14 rangista. Tämä vahvistaa näkemystä, että Carl Ludvig ei kuulunut ylimpiin säätyläisiin, vaan oli järjestyksessä heistä seuraavana ennen alempia virkamiehiä kuten esimerkiksi oman virastonsa

³⁵⁶ Engelin kirjeet Hällströmille 1816-1821, RH, kansio Hc 4:1, KA; Leikola 1995, 174. Vaikka Hällström aateloitiin 1830, se ei todennäköisesti vaikuttanut hänestä käytettäviin puhutteluihin. Hän ei nimittäin itse voinut käyttää etuliitettä af nimensä edessä, koska hän oli saanut pappisvihkimyksen. Aatelointi koski vain Hällströmin lapsia.

³⁵⁷ Engel Herrlichille 18./23.8.1818, 12.5.1820, 21.1.1828, 7.9.1836, Jacobille 30.3.1833.

³⁵⁸ Engel Rehbinderille 10.6.1830, Rehbinderin yksityisarkisto, mikrokortti nro VAY 1017, KA.

³⁵⁹ Wirilander 1974, 172, 174.

³⁶⁰ Hansson 1988, 48.

konduktöörejä.³⁶¹ Arkkitehti oli usein tekemisissä virkansa puolesta korkeimpien suomalaisten ja venäläisten virkamiesten kanssa. Nauttihan hän jopa keisarin avointa suosiota ja kävi hallitsijan kanssa lähes kahdenkeskisiä neuvotteluja töistään.³⁶² Tämä koski niin keisari Aleksanteri I:stä kuin hänen seuraajaansa Nikolai I:stä. Keisarien ihailu Engeliä kohtaan perustui kuitenkin lähinnä hänen töihinsä, eikä keisarin suosion muutoinkaan voine laskea vaikuttavan suoraan siihen, millaisessa asemassa henkilö yhteiskunnassa oli.

Millaisena keisarit näkivät Engelin yhteiskunnallisen arvon, voidaan päätellä niistä kunniamerkeistä, jotka hän sai keisareilta. Aleksanteri I myönsi hänelle Vladimirin ritarikunnan IV:n luokan ritarin arvon. Samassa yhteydessä arkkitehdin esimies, ilmeisesti Ehrenström, palkittiin Pyhän Annan ritarikunnan ensimmäisen luokan arvolla. Keisari Nikolai I myönsi Engelille 14 vuotta myöhemmin Pyhän Annan II:n luokan kunniamerkin keisarillisella kruunulla, joka hänellä oli ennestään ilman kruunua.³⁶³ Raimo Savolaisen mukaan Venäjän keisarin jakamista kunniamerkeistä suurin osa annettiin henkilökohtaisten ansioiden perusteella ja vain ylimmät merkit osoituksena oman viran kunniakkaasta hoidosta. Ylemmät kunniamerkit olivat Pyhän Vladimirin IV:ttä luokkaa ylempiä. Täten berliiniläisen saamista merkeistä kumpikaan ei täyttänyt tätä kriteeriä, sillä Pyhän Annan II:n luokan merkki oli hierarkkisessa järjestyksessä Vladimirin IV:ttä alempana. Sen sijaan Ehrenströmin saama Pyhän Annan I:n luokan kunniamerkki oli kuudenneksi korkein ja osoitti jo tärkeää yhteiskunnallista asemaa.³⁶⁴

Tämä osoittaa, että Engel ei kunniamerkkienkään perusteella kuulunut ylimpään eliittiin Helsingissä, vaikka kunniamerkkien perusteella ei aina ole mahdollista päätellä suoraan saajan yhteiskunnallista asemaa. Korkeimpien kunniamerkkien saaminen pelkällä tavanomaisella virkapalvelulla ei ollut Venäjällä mahdollista. Carl Ludvigin saama Pyhän Vladimirin IV:n luokan kunniamerkkejä taas jaettiin yleisesti juuri tiettyjen virkavuosien täytyttyä tai muilla vähäisemmilläkin ansioilla.³⁶⁵ Kuitenkin kunniamerkit osoittavat, että arkkitehti nautti, kuten hän itsekin asian ilmaisi, keisarin henkilökohtaista suosiota, sillä Pyhän Annan II:n luokan kunniamerkkiin annetut briljantit olivat juuri hallitsijan suosionosoituksen tunnus. Kyseisestä suosiosta kertoivat myös keisarin lahjoittamat sormukset ja nuuskarasiat. Tällaiset keisarin

³⁶¹ Gripenberg 1969, 87–90. Kyseessä on vuoden 1860 rankijärjestys, mutta siitä saanee yleiskuvan aiheesta.

³⁶² Engel Herrlichille 12.5.1820, 3.7.1824, 19.4.1835, Jacobille 11.12.1833.

³⁶³ Engel Herrlichille 3.8.1818, 19.4.1835, Jacobille 29.12.1832.

³⁶⁴ Savolainen 1994, 115-116.

³⁶⁵ Savolainen 1994, 120.

myöntävät lahjat olivat melko harvinaisia.³⁶⁶ Engel kuitenkin sai keisarilta sormuksen ja Turun akatemia lahjoitti hänelle kullatun nuuskarasian. Täten voidaan todeta, että mies oli oikeassa todetessaan, että keisari ja virkamiehet olivat mieltyneitä häneen ja hänen töihinsä.³⁶⁷

6.2 ”Muutamien hyvien ystävien seurassa”

Päälähteen, kirjeiden, perusteella on vaikea hahmottaa arkkitehdin ystäväpiiriä. Sanalla ystävä viitataan kirjeissä moniin henkilöihin, mutta maininnat ovat usein erittäin hajanaisia ja epävarmoja, niin että niistä voisi luoda varmaa kokonaisnäkemyksiä asiasta. Miestä koskevista aikalaiskuvauksista löytyy kuitenkin mainintoja hänen lähipiiristään. August Schauman on pienenä usein viettänyt aikaa ystäviensä seurassa samassa taloudessa, jossa arkkitehti on myös ollut vieraana. Tämä talous oli valtioneuvos *Ernst Bernhard von Witten* (1787–1842), myöhemmin *von Weissenberg*, joka asui 1830-luvulla saman kadun varrella kuin Engel eli Bulevardilla vanhan kirkon tonttia vastapäätä. Hänen luonaan Schauman oli useat kerrat nähnyt neljän hengen ystäväpiirin, johon von Weissenbergin ohella kuuluivat Engel, vuori-intendentti *Nils Gustav Nordenskiöld* (1792–1866) sekä koskenperkausviraston johtaja *von Rosemkampff*. Yhdessä tuo lähipiiri on istunut juomassa teetä ja keskustelemassa luottamuksellisesti.³⁶⁸ On hyvin mahdollista, että Carl Ludvig on tarkoittanut juuri kyseistä ystäväpiiriään, kun hän kertoi iltapäivisin nauttivansa teetä ”*muutamien hyvien ystäväni seurassa*”.

Topeliuksen muistelmista selviää, että Engel ja Rosenkampff kuuluivat toistensa lähipiiriin. Päiväkirjamerkinnöissä hän mainitsee kaksi kertaa arkkitehdin erikseen muiden miesvieraiden joukossa Rosenkampffeilla. Toisella kerralla mainitaan paikalla olleen intendentinkonttorin johtajan ohella kolme miestä.³⁶⁹ Ehkä kyseessä oli juuri Schaumanin mainitsema ystävänelikko. Ilman kyseisiä aikalaiskuvauksia olisi ollut vaikea tietää, olivatko mainitut herrat Engelin ystäviä. Nimittäin kunkin herran hän mainitsee, kaikki kolme kirjeenvaihtoa mukaan lukien, nimeltä vain kerran. Vain Nordenskiöldistä hän käyttää sanaa ”*ystäväni*”. Rosenkampffin arkkitehti mainitsee virka-asianhoitoon liittyvän asian kertomisessa, jolloin hänet oli nimitetty tutkimaan asiaa yhdessä ”*koskenperkauslaitoksen johtajan paroni Rosenkampffin kanssa*”. Von Weissenberg on Engelin pienoiseksi yllätykseksi toimittanut yhden hänen sisarenpojalle kirjoittamistaan kirjeistä perille Preussiin. Tuolloin Carl Ludvig käyttää ystävästään sanoja ”*valtioneuvos von Weissenberg*”. Kuitenkin tapa, jolla hän valtioneuvoksesta puhuu, antaa viitteitä siitä, että kyseessä saattoi olla

³⁶⁶ Savolainen 1994, 115,123.

³⁶⁷ Engel Herrlichille 28.11.1817, 19./20.9.1825.

³⁶⁸ Schauman 1967, 144–145.

ystävä. Kun muistetaan, että Engel kuitenkin kirjoitti usein hyvin lentäviä ja humoristisia kuvauksia eri henkilöistä, ei hänen pelkästä ilmaustyylistään voi esittää mitään varmaa oletusta hänen ja mainitun henkilön suhteista.³⁷⁰

Yliopiston siirron myötä Helsinkiin muuttaneen F.A. Meyerin ja arkkitehdin ystävyys tulee selville jo heidän välisestä kirjeenvaihdostaan. Ystävyys jatkumisesta Meyerin kuolemaan asti kertoo se, että kirjakauppiaan perunkirjoitustilaisuudessa laillisesti valittuna edunvalvojana oli Engel. Meyereiden perhe on todennäköisesti pysynyt Engeleiden perhetuttuina Meyerin itsensä kuoltuakin. Tähän viittaa myös se, että yksi arkkitehdin pojista on valittu 1839 syntyneen Meyerin tyttären lapsen kummiksi.³⁷¹

Koska Carl Ludvig kertoo useampaankin kertaan vierailleensa kreivi *Alexander Steven-Steinheilin* (1783–1842) luona tämän Viipurin huvilassaan ja koska aika on vierailuilla kulunut vain elämästä ja seurasta nautiskellessa, ei liene epäselvää, etteikö Stewen-Steinheil olisi ollut hänen hyvä ystävänsä. Tähän ystävänsä Engel viittaa kirjeissään muulloinkin kuin Viipurin vierailujen yhteydessä ja jokaisessa yhteydessä hän käyttää nimen edessä aina sanoja ”ystäväni” tai ”hyvä ystäväni”.³⁷²

Engelin tullessa Suomeen silloinen kenraalikuvernööri Fabian Steinheil oli Ehrenströmin ohella toinen hänen tärkeistä suojelijoistaan. Ilmeisesti Steinheil merkitsi arkkitehdille myös läheisempää ystävää. Kertoessaan Helsinkiin perustetusta teatteriosakeyhtiöstä ja sen johtokunnan järjestelyistä Engel antaa ymmärtää, että hän oli ”*kovin hyvissä väleissä*” niin nuoremman kuin vanhemmankin Steinheilin perheiden kanssa.³⁷³ Tämä on kuitenkin ainoa kerta, kun hän Fabian Steinheilin mainitessaan viittaa heidän mahdolliseen ystävyhteensä. Mutta kuten jo aiemmin on todettu, Engelin kirjeiden kyseessä ollessa tiettyjen asioiden tai henkilöiden maininta tai mainitseminen, eivät anna perusteita olettaa asioiden todellista laitaa. Steinheil oli intendentinkonttorin johtajan tavoin kiinnostunut teatterista ja mineralogiasta. Samoin Steinheil ja

³⁶⁹ Topelius 1921, 253.

³⁷⁰ Engel Herrlichille 27.9.1825, 16.6.1826, Jacobille 3.9.1839.

³⁷¹ Kirkonkirjoissa lukee Stud. Engel, joten sillä voidaan tarkoittaa joko Alexaneria tai Wilhelmiä, jotka tuohon aikaan opiskelivat. Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, Syntyneet 1837–1844, mf KK 17, KA.

³⁷² Engel Herrlichille 7.9.1836, Jacobille 29.12.1832, 10.8.1835; Pöykkö 1990, 142. Myös Kalevi Pöykkö on kyseisten Engelin Viipurin vierailuja koskeneiden kommenttien perusteella pitänyt Stewen-Steinheil ja Engeliä ystävyksinä. Alexander Stewen-Steinheil oli kenraalikuvernöörinä vuosina 1810-1824 toimineen Fabian Steinheilin vävy. Koska Fabianilla ei ollut omaa miespuolista perillistä, hän adoptoi vävynsä.

³⁷³ Engel Herrlichille 16.6.1826.

arkkitehtia yhdisti se, että Steinheil oli niin Engelin kuin hänen läheisimpien ystäviensä Nordenskiöldin, Rosenkampffin ja von Weissenbergin suosija.³⁷⁴

Kirjeistä löytyy mainintoja vielä yhdestä henkilöstä, jonka kuulumista berliiniläisen suomalaisiin ystäviin ei tarvitse epäillä. Kyseessä on Viaporissa tuolloin toimineen tykistön päällikkö, eversti *Petter Johan Wilhelm von Schwenson* (1775-n.1836). Vaikka hän toimi Viaporissa, hän kuului Helsingin seurapiireihin. Kuten jo aiemmassa yhteydessä on todettu, von Schwenson kuului Engelin toisen suosijan Ehrenströmin kanssa samaan seurapiiriin. Koska arkkitehti mainitsee von Schwensonin jo Helsingin alkuvuosinaan, osoittaa se, että hän oli tutustunut everstiin todennäköisesti Ehrenströmin suhteiden kautta. Samalla se kertoo siitä, että Engel kiinnittyi heti alusta alkaen tiiviiksi osaksi seurapiirejä.

Vuonna 1820 Engel on antanut eversti von Schwensonin toimittaa kirjeensä Turkuun Meyerille. Muutamaa kuukautta myöhemmin hän mainitsee everstin kertoneen hänelle uutisia suuriruhtinaan vierailun ajalta, jossa eversti oli ollut mukana ja arkkitehti oli ollut yhtenä puheenaiheena. Engelin ja Meyerin kirjeenvaihto eroaa Preussiin lähetetyistä kirjeistä erityisesti juuri tässä ystäväasiassa. Meyerille on lienee ollut selvää, keitä Engelin ystäväpiiriin on kuulunut, eikä hänelle ole tarvinnut erikseen korostaa heidän merkitystään. Sen sijaan Herrlichille ja sisarenpojalle kirjoitetuissa kirjeissään arkkitehti ottaa itsekin huomioon sen, etteivät kaukaisemmat ystävät voi tietää, millaisesta henkilöstä kulloinkin on kyse. Täten mainituille henkilöille annetaan aina joku titteli, ja mikäli he ovat ystäviä, se kerrotaan erikseen. Näin tehdään eversti von Schwensonistakin. Hänet mainitaan ensimmäistä kertaa 1822, jolloin Engel on näyttänyt hänelle kirjeen, jossa arkkitehdille tarjottiin töitä Tartosta.

*Kun sain tämän kirjeen, oli luonani eräs hyvä ystäväni, nimittäin eversti von Schwenson, suomalaisen tykistön päällikkö. Annoin kirjeen hänen luettavakseen, ja me kuvittelimme huviksemme mielessämme, mitä seurauksia tällä tapauksella saattaisikaan olla.*³⁷⁵

Kerronnasta selviää, että eversti ja hän olivat hyviä ystäviä, joiden keskusteluissa huumorilla oli oma vahva sijansa.

Lasten kummeiksi ystäviä ja suosijoita

Vaikuttaa siltä, että Engelin ystävä- ja tuttavapiiriin kuului Helsingin alkuaikoina muitakin sotilashenkilöitä. Tämä selviää, kun tarkastellaan hänen kolmen Helsingissä syntyneen pojan kummeja. 1800-luvulla kummien nimeämiseen liittyi ajatus lapsen tulevaisuuden turvaamisesta,

³⁷⁴ Lounatvuori 1990b, 28; Schauman 1967, 147.

³⁷⁵ Engel Meyerille 17.3.1820, 19.6.1820, Herrlichille 22.12.1822.

mikäli vanhemmat eivät kyenneet itse täysin vastaamaan vaikkapa taloudellisesti lapsen tulevaisuudesta. Lisäksi kummien valinnassa haluttiin kiinnittää huomiota sukutunteen lujittamiseen, perheen seurusteluseiteiden ja tärkeiden kontaktien luomiseen ja vahvistamiseen. Täten vanhempien tekemät kummivalinnat kertovat perheen jo olemassa olevista ja toivottavista seurapiirisuhteista.³⁷⁶ Engeleiden valinnat ovat erityisen mielenkiintoisia, sillä perheen pojat syntyivät melko pian heidän Helsinkiin muuttonsa jälkeen ja täten kummeista on mahdollista nähdä, millaisissa piireissä he tuolloin seurustelivat.

Koska Carl Ludvig ja Charlotte Sophie asuivat kaukana sukulaisistaan, oli kaikki kummit valittava uuden kotimaan asukkaista. Vuonna 1818 syntyneen Carl Alexanderin kummeina olivat amiraali, *kreivi von Heyden*, *herra Thulman*, *Ehreströmin vaimo* sekä *neiti Westberg*. Kummien suhteellisen pieni määrä, neljä, saattaa viitata siihen, ettei Engeleillä vielä aivan alkuaikoina ollut monia seurapiirituttuja.³⁷⁷ Ludvig Albert sai vuonna 1820 kummeikseen URK:n johtajan *Ehrenströmin*, *ritari Elfvingin*, *pastori G.E. Zettermanin*, *asessori R. Brandtin* ja naispuolisiksi kummeikseen *kreivitär Stevingin* (tarkoitettiin todennäköisesti Alexander Stewen-Steinheilin puolisoa), *everstinna von Schwensonin*, *pastorinna Zettermannin* ja *neljännen naishenkilön*. Täten kummien määrä on jo noussut vanhimman pojan kummimäärästä ja oli nyt kahdeksan samoin kuin nuorimmaisen pojan. Johan Wilhelmin miespuolisina kummeina olivat eversti von Schwenson, *eversti von Qlentz*, asessori von Witte (todennäköisesti von Weissenberg, joka vielä tuolloin on ollut nimeltään von Witte), kapteeni G.W. Sundman. Naiskummeina olivat *Ehrenströmin vaimo*, *everstinna von Heyden*, *pastorinna Paulin* sekä *rouva A.S. Idendorft*.³⁷⁸

Yhteensä 20 kummin joukossa on 15 eri perhekuntaan kuuluvaa, kun mies ja vaimo lasketaan samaksi yksiköksi. Engelin esimies, Ehrenström vaimoineen esiintyi usein kummina, samoin everstit von Schwenson ja von Heyden vaimoineen. *Lodewijk Sigismund Gustavus von Heyden* (1772–1850) oli kontra-amiraali ja sotilaskuvernööri Viaporissa. Arkkitehti suunnitteli alkuaikoinaan monia sotilasarakennuksia myös Viaporiin ja tämä on varmasti edesauttanut hänen tutustumistaan linnoituksen upseereihin. Todennäköisesti myös eversti Qlentz ja kapteeni Sundmankin ovat täten viaporilaisia. Ylemmän upseeriston ohella lasten kummit koostuivat ylemmistä virkamiehistä (R. Brandt ja von Witte) ja pappissäädyn edustajista eli hieman ylemmistä säätyläisistä kuin Engel itse, mikä lienee ollut tarkoituksenakin ajan kummiperinteessä.

³⁷⁶ Häggman 1994, 108–109.

³⁷⁷ Häggman 1994, 108. Yleensä kummeja oli enemmän kuin neljä. Esimerkiksi kauppias G.O. Waseniuksen kaikilla lapsilla oli kahdeksan kummiä ja aatellisilla saattoi olla yli kymmenenkin.

On vaikea päätellä, kuuluivatko kaikki kummit myös Engeleiden seurapiiriystäviin. Mielenkiintoista on kuitenkin huomata, että varsinaisista ystäväistä kummeina esiintyvät von Schwensonin lisäksi jo tuolloin kreivi Stewen-Steinheilin perheenjäsen sekä von Weissenberg. Todennäköisesti heidän ystäväpiirinsä on ollut olemassa jo tuolloin. Vaikka kaikki kummit olisivat kuuluneet Engelin säädynmukaiseen seurapiiriin, läheinen hän ei heidän kaikkien kanssa ollut. Tästä parhaana esimerkkinä lienee berliiniläisen suosija ja esimies URK:ssa, valtioneuvos Ehrenström. Engel suhtautuu jopa kirjeissään häneen etäisesti ja käyttää hänestä samanlaista kieltä kuin muistakin ylemmistä virkamiehistä ja hallitsijoista, kuten kenraalikuvernööristä, suuriruhtinaasta ja keisarista. Arkkitehti mainitsee alkuvuosina käyneensä useastikin keskusteluja Ehrenströmin kanssa, mutta ne kaikki ovat liittyneet tavalla tai toisella virkatehtäviin tai palkkaukseen. Engel viittaa Ehrenströmiin paitsi tämän nimellä niin sanoilla ”päällikköni”, ”valtioneuvos Ehrenström”, ”vanhalle valtioneuvokselleni”, ”esimiehelleni”, ”uudelleenrakennustoimikunnan johtaja”, ”vanha herra”.³⁷⁹ Jo virkansa ja asemansa puolesta Helsingin suunnittelijan on kuitenkin täytynyt tavata esimiästään ja suosijaansa seurapiiritapaamisissa, mutta niin sanottuna henkilökohtaisena joutoaikanaan hän on etsiytynyt muiden seuraan. Koska berliiniläisen Helsinkiin tulo ja korkealaatuiset tehtävät Suomessa olivat eittämättä Ehrenströmin ansiota, on hänen tullut osoittaa valtioneuvosta kohtaan kunnioitusta. Yksi tällainen suosionosoitus on varmasti ollut juuri Ehrenströmien valinnat Engeleiden lasten kummeiksi.

6.3 Ystäviä yli valtiorajojen

On arveltu, ettei Carl Ludvigin lähin ystäväpiiri ollut koskaan kovin laaja.³⁸⁰ Se on hyvin todennäköistä, sillä jo edellä mainittujen ystävien jälkeen loput hänen elämänsä liittyneet henkilöt olivat enemmän tuttavavia kuin niitä ystäviä, joiden kanssa istuttiin juomassa teetä, keskustelemassa ja syömässä kirsikoita. Koska 1800-luvun tiukka sääty-yhteiskunta edellytti kaikkien kuuluvan johonkin säätyyn, oli ilmeistä, että minne tahansa Engel menikin, hän väistämättä alkoi kuulua johonkin seurapiiriin. Täten hän sai ystäviä ja ainakin tuttuja niin Turussa ollessaan 1814 kuin jo Tallinnan vuosinaan ja Pietarissa 1815 asuessaan. Monia tällaisia henkilöitä esiintyy kirjeenvaihdossa, mikä osoittaa, että kerran luodut suhteet yleensä pysyivät. Esimerkiksi Turun ajoilta Engelille jäi tuttavaksi mies, josta hän itse käyttää sanoja ”*herra kirjakauppias Leiste, vanha*

³⁷⁸ Helsingin ruotsalais-suomalainen seurakunta, syntyneet 1816–1823, mf KK 16, KA.

³⁷⁹ Engel Herrlichille 3.8.1818, 18./23.8.1818, 4.7.1819, 12.5.1820, 17.7.1820, 14.5.1821, 22.12.1822, 21.5.1823, 23.8.1823, 3.7.1824, 19./20.9.1825.

rakastettu, aina hyväntuulinen ystäväni”. Vaikka Leiste oli Riiasta, hän on todennäköisesti toimittanut kauppoojaan myös Turussa, sillä Engel mainitsee, että nimenomaan siellä hän vietti Leisten kanssa melkein vuoden. Herrat olivat seurustelleet keskenään lähes päivittäin ja arkkitehti muisteli tuota aikaa suurella mielihyvällä.³⁸¹

Engel oli luonut suhteita myös Pietariin. Näihin tuttavuuksiin kuului sekä raha-asioiden hoitajia että taiteilijoita. Tällaisina kirjeissä tulevat esille venäläinen *maisemamaalari Kügelgen* sekä pietarilainen *arkkitehti Czernay*, joiden molempien kanssa hän on ollut yhä Helsingistäkin yhteyksissä. Czernayn kanssa arkkitehti oli ilmeisesti jo Pietarin aikoinaan suunnitellut julkaisevansa kaupungin huomattavimmat rakennukset piirrettyinä. Loppuvuodesta 1816 pietarilaisystävä oli ilmoittanut berliiniläiselle, että heidän teoksensa ensimmäisen osan oli määrä ilmestyä seuraavan vuoden tammikuussa.³⁸² Kügelgenistä arkkitehti käyttää nimitystä ”*kuuluisa maisemamaalari*” kertoessaan Herrlichille, miten taidemaalarin on tienattava elättääkseen perheensä. Käy ilmi, että Engel on saanut tiedot Kügelgeniltä itseltään, sillä tämä on kirjoittanut Carl Ludvigille.³⁸³ Koska Helsinki oli 1800-luvun alussa vielä melko pieni paikka, oli esimerkiksi ulkomaille tarkoitettujen rahalähetysten toimittaminen vaikeaa Helsingin yhteyksien avulla. Niinpä Engel näyttää käyttäneen paljon pietarilaisia näihin tarkoituksiin. Osa alan toimijoista oli tullut hänelle läheisimmiksi kuin tavallista, sillä välillä hän kutsuu heitä ystävikseen.³⁸⁴

Todennäköisesti arkkitehti oli tavannut hänen raha-asioitaan hoitaneet liikemiehet alun perin kasvokkain Pietarissa ja jatkanut sitten yhteydenpitoa heidän kanssaan Helsingistä. Tuttavallinen sävy liiketutuista puhuttaessa selittyy sillä, että 1800-luvun liiketoimintaan ja –suhteiden hoitoon kuului suhteiden luominen henkilökohtaisten tapaamisten ja vuorovaikutuksen avulla. Vain siten osapuolten välille syntyi luottamus, jonka turvin asioita oli helppo hoitaa molemmin puolin. Oli myös mahdollista, että erittäin hyviin väleihin yltäneistä liikesuhteista muodostui syvempiä ystävyysuhteita ainakin kirjeenvaihdon tasolla. Tämä voisi selittää sen, että Engelkin käyttää jostain liiketuttavistaan nimitystä ystävä.³⁸⁵

³⁸⁰ Pöykö 1990, 142.

³⁸¹ Engel Herrlichille 21.3.1817. Myöhemmin Engel huomaa, että juuri tuolla päiväyksellä kirjattu kirje, joka Leisten oli määrä viedä perille Herrlichille, ei ollut koskaan vastaanottajaansa saavuttanut. Tuolloinkin Engel käyttää vielä Leistestä nimeä eräs ystävä, mutta lisää kuitenkin, ettei enää tiedä, ”*mitä minun on tuosta narrimaisesta miehestä ajateltava*”. Tämän jälkeen Leistää ei enää esiinny Engelin kirjeissä. Engel Herrlichille 30.10.1817.

³⁸² Engel Herrlichille 25.12.1816.

³⁸³ Engel Herrlichille 14./16./17.7.1820.

³⁸⁴ Engel Herrlichille 5.9.1820, 1.11.1820.

³⁸⁵ Kallioinen 2002, 173, 179-181, 184.

Liikesuhteissa henkilökohtaisen tuntemisen tärkeyttä osoittaa eräs maininta lyypekkiläisestä kauppiasta, jonka välityksellä Engelin lähetykset oli tarkoitus toimittaa Herrlichille asti.

Ystäväni, kauppias herra Christian Grammann lähettää sen Sinulle Lyypekistä, kuten olen pyytänyt. Jos sinulla olisi tilaisuus tehdä sinne liikematka, suosittelisin sinulle tätä taloa. Hän on vakavarainen ja luotettava mies, jonka tunnen henkilökohtaisesti samoin kuin hänen perheensä.³⁸⁶

Nuo suositussanat osoittavat, että liikesuhteiden hoidossa osapuolinen keskinäinen tuttavuus oli tärkeää, samoin kauppiaan vakavaraisuus.³⁸⁷ Lisäksi se osoittaa myös sen, että arkkitehti oli jo Preussin aikanaan luonut suhteita eri alan toimijoihin ja jatkoi niiden ylläpitoa Helsingin aikoinaan. Tuolloin Preussissa ja muualla Itämeren alueella solmitut liikesuhteet osoittautuivat miehelle varmasti erittäin tärkeiksi omien asioidensa hoidon kannalta. Engelin myönteinen lausunto kauppias Grammanista vahvistaa sitä käsitystä, jonka mukaan 1800-luvulla suositukset ja suosijat olivat tärkeä osa henkilökohtaisten suhteiden luomisessa oli kyse sitten liiketoimista tai viranhoidosta ja seurapiirilämästä.

On todennäköistä, että 24 Helsingin vuotensa aikana berliiniläinen ja kaupungin eri kauppiat ja muut toimijat kuten apteekkarit tulivat toisilleen tutuiksi. Täten ei ole syytä listata erikseen niiden kaikkien henkilöiden nimiä, joiden kanssa hän oli tekemisissä, sillä eri ihmisten kohtaaminen ja heidän kohtelias sananvaihto heidän kanssaan kuului ajan arkipäivään. Erikseen kirjeissä mainitaan kaksi helsinkiläistä kauppiasta, joiden kanssa arkkitehti ei ilmeisestikään ole ollut läheinen ystävä, vaan tuttava. Kirjakauppias *Georg Otto Wasenius* (1789–1852) on toimittanut Engelin kirjeen perille Herrlichille, ja tässä yhteydessä Engel esittelee hänet ”hyväksi tuttavakseen”. Myös herra Weckmann on toiminut Carl Ludvigin kirjeiden toimittajana, ja ilmeisesti kyseessä on sama mies, jonka kanssa hän kuului teatteritalon johtokuntaan. Tuolloin Engel kuvailee häntä sanoin ”hyvä ja toimelias ystävä, kauppias Weckmann”.³⁸⁸

Henrik Johan Weckmannin (1778–1843) ja Waseniuksen lisäksi arkkitehdin on todennäköisesti ollut kohteliasta sananvaihtoa tuttavallisemmissa väleissä muidenkin teatteritalon johtokunnan jäsenten sekä myös seurahuoneen (societetshus) johtokunnan jäsenten kanssa. Nimittäin ainakin seurahuoneen perustamisen alkuaikoina Engel on kuulunut myös sen johtokuntaan. Teatteritalon johtajistoon kuuluivat hänen ja Weckmannin ohella ystävät Stewen-Steinheil ja von Weissenberg sekä maaherra *Otto Wilhelm Klinkowström* (1778–1850) ja lakimies *Jacob Snellman* (1784–

³⁸⁶ Engel Herrlichille 19.5.1817.

³⁸⁷ Kallioinen 2002, 177.

³⁸⁸ Engel Herrlichille 5.9.1820, 16.6.1826.

1832).³⁸⁹ Seurahuoneen johtokunnassa intendentinkonttorin johtaja ei ollut puheenjohtajana vaan sitä tehtävää toimitti Helsingin seurapiirien yksi tärkeimmistä miehistä, *Carl Johan Walleen* (1781–1867) varamiehenään teatterijohtokunnasta tuttu Snellman. Lisäksi asioita hoitivat niin ikään teatterijohtokunnassakin ollut kauppias Weckmann, apteekkari *Aschan* sekä luutnantti *Ramstedt*.³⁹⁰ Molempien johtokuntien jäsenistössä näyttäisi olleen sekä ylemmän virkamiehistön että kauppiassäätyläistön jäseniä. Tämä on varsin mielenkiintoinen asia, sillä Engelin oma seura- ja ystäväpiirit koostuivat kahden eri seurapiiritason henkilöistä. Vaikka Helsingissä oli tiukat säätyrajat ja omista säätyjaoista tuli pitää tiukasti kiinni, osoittaa johtokuntienkin koostumus sen, että Helsingin seurapiirikermä koostui lopulta sekä ylemmistä että alemmista säätyläisistä tai että säätyrajat eivät aina merkinneetkään arjessa ylivoimaista estettä seurustelulle ja toiminnalle.

Carl Ludvig toteaa kerran ylpeänä pojistaan: ”*Kunnollisen, vaatimattoman ja nöyrän käytöksensä ansiosta he ovat saaneet paljon ystäviä, ja koska he ovat hyviä tanssijoita, niin heitä kutsutaan sellaisiin perheisiin, joiden kanssa minulla ei ole mitään tekemistä.*”³⁹¹ Isä ja lapset erosivat täten hieman toisistaan seurapiiriensä suhteen, mikä on varsin mielenkiintoista. Lasten oli siis onnistunut omalla käytöksellään päästä isäänsä parempiin piireihin. Tämä osoittaa, että pelkkä asema ei yksistään määrännyt seurapiiritasoa, ja ettei eri säätyasemassa olevien henkilöiden toimiminen yhteisissä ajanvietteissä ehkä ollutkaan niin vierasta Helsingin seuraelämässä tiukan säätyhierarkian aikanaan. Pojista erityisesti vanhimman, Alexanderin, tiedetään olleen suosittu tanssikavaljeeri. Syynä tähän oli hänen kaunis ulkonäkönsä. Myös aikalaiskuvauksista välittyi sellainen käsitys. Nimittäin Topelius nuorine naissukulaisineen on käynyt Helsingin tanssiaisissa ja sukulaistytöjen kertoessa mielipiteitään illan kauneimmasta kavaljeerista yhtenä ehdokkaana mainitaan myös ”*Alex. Engel*”.³⁹²

Paitsi liike- ja sukulaissuhteita Engel jatkoi seurustelua vanhojen Preussiin jääneiden ystäviensä, siis muidenkin kuin Herrlichin, kanssa. Suurin osa kirjeissä mainittavista henkilöistä oli Carl Ludvigin tuttavuuksia jo hänen Preussin aikanaan, mutta erilaisissa teknisissä julkaisuissa koskevilla asioilla hän on luonut myös uusia suhteita vasta Helsingistä. On vaikeaa arvioida, oliko kirjeenvaihto heidän kanssaan yhtä vilkasta kuin Herrlichin. Sen voi todeta, että tuttavuudet ovat jatkuneet säännöllisinä välitkatka huolimatta.³⁹³ Täten koko arkkitehdin ystävä- ja

³⁸⁹ Weckström 1864, 33.

³⁹⁰ von Frenckell 1947, 39.

³⁹¹ Engel Herrlichille 19.4.1835.

³⁹² Pöykkö 1990, 140; Topelius 1922, 105, 130.

³⁹³ Esim. Engel Herrlichille 1.11.1820, 19.12.1827, 6.4.1829.

tuttavaverkosta voi todeta, että se on muodostunut kaikkien niiden paikkakuntien henkilöistä, joilla hän on itse pidemmän aikaa oleskellut. Voisikin sanoa, että Engelin verkostot olivat melko laajat, ulottuivathan ne lähes koko Itämeren alueelle.

7 SÄÄTY-YHTEISKUNNAN AJANVIETTEIDEN PARISSA

Ennen kuin voidaan tutkia, miten Engel vietti aikaansa silloin, kun hän ei työskennellyt arkkitehdin töissään, on tarkasteltava, miten hänen aikanaan ymmärrettiin nykykäsittein sanottuna vapaa-aika. Tutkijat muistuttavat, että julkinen ja yksityinen ja siten myös vapaa-aika olivat menneinä vuosisatoina aivan erilaisia käsitteitä kuin nykyään, ja se näkyi käytännön elämässäkin erilailla.³⁹⁴ Kuitenkin henkilökohtaista ja yksilökohtaista toimintaa tutkittaessa elämänpiiri on aina nimetty tutkimuksissa yksityiselämäksi.³⁹⁵

7.1 Henkilökohtaisia nautintoja arkena tai pyhänä

Mielenkiintoista on, että yksityiselämää käsittelevissä teoksissa ei puhuta laisinkaan vapaa-ajasta. Kukaan ei edes mainitse käsitteen mahdottomuutta vielä 1700-luvun lopulla ja 1800-luvun alkupuolella. Vapaa-aikaa käytetään kuitenkin yleisesti tutkimuksissa viitattaessa ihmisten elämään silloin, kun tarkastellaan huvituksia ja sosiaalisia kokoontumisia.³⁹⁶ 1800-luvulla oli Suomessakin vielä vaikkakin vähenemässä määrin henkilöitä, jotka saivat tulonsa maistaan, eivätkä he itse varsinaisesti työskennelleet tulojensa eteen. Heidän elämässään koko päivä oli töiltä vapaata, vaikkakaan sosiaalisilta velvollisuuksilta heidän eivät välttyneet. Ylimystön työstä vapaa elämä asettaa kuitenkin astetta haastavamman tehtävän pohdittaessa, mikä 1800-luvun alussa merkitsi olla vapaa tekemään muuta kuin velvollisuutensa.

Tutkimukset 1800-luvun ihmisen aikakäsityksestä vahvistavat näkemystä vapaa-ajan olemattomuudesta tuohon aikaan.³⁹⁷ Ihmisten elämä jakautui syklisesti eli tietyt asiat olivat pysyviä ja toistuivat vuodesta tai päivästä toiseen. Elämä ja erilaiset tehtävät kotona ja työssä jaksottuivat viikko- ja vuodenaikojen rytmien mukaan. Anne Ollila ei puhu käsitteistä vapaa-aika tai yksityinen elämä selvittäessään kohteenaan ollutta Hällströmin perheen elämää Joensuussa. Tämä kertoo samalla siitä, että nykyajan määritelmien työaika ja vapaa-aika jaottelun sijaan elämä koostui erilaisista tehtävistä, jotka tuli hoitaa päivittäin ja rituaaleista, jotka liittyivät näihin tehtäviin

³⁹⁴ Castan 1989, 403.

³⁹⁵ Ks. A History of Private Life 1989, ranskankielinen alkuteos *Historie de la vie privée* 1986.

³⁹⁶ Kaartinen 2006, 119.

vuodenaikojen ja juhlapyhien perusteella. Elämä jakautui arkeen ja lepopäiviin. Arki täyttyi naisilla kodinhoidon askareista kuten ruuanlaitosta, piikojen ohjauksesta ja käsitöistä. Miehet hoitivat virkaansa, esimerkiksi lääkärin tointa. Sunnuntai pyhitettiin lepopäiväksi, joka tarkoitti, että naisetkin levähtivät hetken taloudenhoidosta.³⁹⁸

Toisaalta elämänkulkua rytmitti myös saatavissa olleen valon määrä. Tietyt tehtävät oli hoidettava päivän valoisina hetkinä. Etenkin talvella päiväaika vaikutti vuorokauden työrytmiin. Tämä seikka on havaittavissa Engelinkin elämästä:

*Päivällä kello 12 alkaa näyttää siltä, kuin tulisi päivä, mutta jo kello 1 on se ilo ohi. Ja kuitenkin pitäisi työskennellä, ja kaiken lisäksi piirtää!*³⁹⁹

Täten talvella saattoi runsaasti valoa vaativien töiden teko jäädä vähemmälle ja taas kesällä saattoi ahkeroida vaikka läpi yön. Näin vuodenaikojen vaihtelutkin olivat vaikuttamassa siihen, ettei joutoajan määrä ollut pysyvä eikä määrällisesti muuttumaton.⁴⁰⁰

Aikakäsityksen kautta tarkastelunakin on nähtävissä, ettei 1800-luvun ihminen tuntenut käsitettä vapaa-aika. Lauantai oli siivouspäivä ja illalla saunottiin. Sen jälkeen kokoontui perhe yhdessä pöydän ääreen kirjoittamaan kirjeitä sukulaisille. Nykyajan ihminen ymmärtäisi tuon vapaa-ajan tekemisenä, mutta tutkitulle perheelle se oli tyypillinen, joka lauantai toistuva viikkorituaali, jota kotoa pois muuttaneet lapset pitivät yllä yksin asuessaankin.⁴⁰¹

Voisi ajatella, Engelin aikakaudella ”vapaa-aika” saattoi merkitä itselle omistettuja hetkiä ja tekemistä, josta yksilö henkilökohtaisesti nautti. ”Vapaa-aika” on nähty muodostuneen silloin, kun yksilö erottautui persoonana yhteisöstään, ja kun yhteisön sijaan alettiin palvella valtiota. Tällöin muodostui tilanne, jossa valtion tehtävät erottuivat omaksi alueekseen, jonka ulkopuoliset tehtävät ja asiat olivat yksilöiden ja valtion ”ulkopuolisten” yhteisöjen ja tahojen hallinnassa.⁴⁰² Tätä kautta yksityisyys alkoi tarkoittaa yksilön mahdollisuutta valita vapaammin kenen kanssa hän vietti sen ajan, jolloin hän ei hoitanut valtiollisia tai yhteisöllisiä velvoitteitaan.⁴⁰³

³⁹⁷ Ollila 2000, 26–27. Vaikka Ollila on tutkinut Hällströmin perhettä 1800-luvun lopun Joensuussa, on tutkimukset tiedot mielestäni vertailukelpoisia Engelin ajan Helsingin kanssa, sillä Joensuu oli vielä tuolloin kuten Helsinki 1800-luvun alussa: ilman rautatieyhteyttä, laivaliikenne kulki vain kesäisin ja talvisin kaupunki oli varsin hiljainen.

³⁹⁸ Ollila 2000, 19–20, 22.

³⁹⁹ Engel Herrlichille 19.12.1827.

⁴⁰⁰ Sääskilahti 2000, 58–62.

⁴⁰¹ Ollila 2000, 21.

⁴⁰² Ariès 1989, 9.

⁴⁰³ Chartier 1989d, 400.

Kaikki viranhoitoon liittyvät sosiaaliset velvollisuudet, kuuluivat korkean ammatin, kuten keskusviraston päällikön, virkavelvollisuuksiin. Tällaiset velvollisuudet kyllä toteutettiin varsinaisen virastotyöajan ulkopuolella ja usein jopa viranhaltijan kotona, mutta luonteensa ja kutsuvieraidensa perusteella ne eivät olleet henkilöiden vapaaehtoisesti toteuttamia tilaisuuksia, eikä niitä siten voi laskea kuuluvan henkilökohtaiseen ”vapaa-aikaan”.⁴⁰⁴ Koska 1800-luvun alun Suomi oli vielä hierarkkinen sääty-yhteiskunta, oman säädynmukaisen aseman säilyttäminen ja korostaminen olivat tärkeitä osa-alueita ihmisten elämässä. Niinpä voi olla vaikeaa erottaa, onko jokin viran ulkopuolinen toimi tai tehtävä otettu vastaan vapaaehtoisesti vai siksi, että kieltäytyminen tai osallistumatta jättäminen olisivat antaneet henkilölle muiden silmissä hänen asemalleen epäsovivan negatiivisen maineen. Koska kyseiset asiat olivat ajan ihmisille itsestään selviä, ei niitä useinkaan mainita ääneen ja niinpä lähteistä on myöskin vaikeaa erottaa tiettyjen asioiden motiiveja yksilölle.

1800-luvun Helsingissä seurapiirirajat olivat jyrkät ja niiden rikkominen aiheutti paheksuntaa, ja niinpä säätyläisen kuten Engelin oli vaikeaa toteuttaa vapaata tahtoaan edes ystäviensä valinnassa. Seurustelu oli sallittuakin vain oman säädynmukaisen henkilön kanssa. Täten yhteisö rajasi joka puolelta henkilön liikkumavaran. Vain syvimmat, ääneen lausumattomat ajatukset ja tunteet saattoivat säilyä yksilön henkilökohtaisena tietona. Näin näen, että ”vapaa-aika” oli toimintaa, jossa henkilö pystyi toteuttamaan yllä käsitellyn yksityisyyden piiriin kuuluneita asioita, Käytännössä ne olivat nautintoja ja puuhia, joita säätyläinenkin saattoi toimittaa omaehtoisesti ja vain itseään miellyttääkseen. Todellisuudessa oli varmasti aina harvoja asioita, joita sääty-yhteiskunnassa pystyi tekemään totaalisesti ilman yhteiskunnan valvovaa silmää. Hierarkkisessa sääty-yhteiskunnassa kullekin sopivat hovit ja nautinnot määräytyivät säätyaseman mukaan. Todennäköisesti Engelin oli valittava kiinnostuksen kohteensa ”vapaasti” sellaisista nautinnoista, jotka sopivat hänen asemalleen ja jotka eivät huonontaneet hänen mainettaan. Siten voisi sanoa, että käsite ”vapaa-aika” oli todella tuntematon 1800-luvun ihmisille. Niin seurapiirivelvollisuuksista, muista huvituksista kuin omaksi nautinnoksi tehdyistä asioista katson parhaaksi yhteisnimitykseksi käsitteen ajanviette. Se muodostaa parhaimman vastakohtan niin palkkatyölle, kuin muille velvollisuuksille.

Joutoaika, vapaat hetket

Kirjeistä saatavat tiedot vahvistavat käsitystä, ettei 1800-luvun alussa tunnutta käsitettä vapaa-aika, eikä siten siis nähty elämän jakautuvan erikseen työaikaan ja muuhun aikaan. Ensinnäkin Engel ei

⁴⁰⁴ Castrén 1951, 576; Savolainen 1994, 157-158.

käytä sanaa vapaa-aika (saks. Freizeit), kun hän kertoo, että hänelle on muilta puuhilta jäänyt ylimääräistä aikaa. Arkkitehti käyttää tällaisista hetkistä nimitystä joutoaika.⁴⁰⁵ Yleensäkin termit liittyvät aina kiinteästi työntekoon. Joko huono sää tai muutoin rauhallisempi aika rakennusprojekteissa teki silloin tällöin mahdolliseksi sen, että mies saattoi ottaa hieman rauhallisemmin työrintamalla. Tällöin hän on kuvannut hetkiä sanoilla lepopäivä (Ruhetag), vapaa päivä (den ersten freyen Tag) tai vapaapäivä (einen Feiertag).⁴⁰⁶ Täten työnteolla ja vapaalla ajalla oli Engelin elämässä suora yhteys, mutta työstä vapaa aika ei ollut pysyvä tai jokapäiväinen käsite. Päinvastoin kirjeistä saa kuvan, että kyseiset tilanteet olivat poikkeuksellisia ja Engelille mieluisia, koska töitä hänellä oli yleensä paljon.

”Nykyään työskentelen joutohetkinäni, joita minulla ei valitettavasti ole paljon, täkäläisten tiilenlyöntikoneiden parissa[...].” Tämä kuvanee parhaiten arkkitehdin omaa suhtautumistaan joutoaikaan. Vapaita hetkiä oli harvoin, mutta niillä ei välttämättä tarkoitettu edes vapautta viranhoidosta. Toisaalta tiilenlyöntikoneiden kuten venäläisten uunienkin toimivuus kiinnostivat Engeliä omaehtoisesti, joten tässä yhteydessä kyseessä lienee juuri viranhoidosta vapaat hetket. Kaksi vuotta myöhemmin hän kirjoittaa ystävälleen: *”Vapaina hetkinäni työskentelen luterilaisen kirkon piirustusten parissa.”* Kirkko kuului miehen virkatehtäviin URK:n arkkitehtina, joten nyt joutohetki ja viranhoito eivät ole toisilleen vastakkaisia. Engelin elämässä joutoaika ja viranhoito eivät siis kuuluneet johonkin tiettyyn aikaan tai paikkaan, vaan virkatehtäviä tehtiin kotonakin. Toisaalta viimeisen sitaatin vapaat hetket ovat saattaneet tarkoittaa sellaista päivittäistä aikaa, jolloin rakennuksien tarkastuskäyntejä oli vähemmän tai kun muut työt eivät vieneet kaikkea aikaa viranhoidossa.⁴⁰⁷

Virastojen virallinen työaika oli 9.15 – 14.00.⁴⁰⁸ Vuodesta 1824, jolloin arkkitehti siirtyi intendentin konttorin johtajaksi, kyseinen virka-aika on viimeistään koskenut häntäkin. Mutta ennen ja myös intendentin viran saatuaan mies mainitsee silloin tällöin työtehtävien vieneen häneltä koko päivän tai jopa yönkin.⁴⁰⁹ Tämä osoittaa, ettei työ ainakaan Engelin elämässä rajoittunut tiettyyn paikkaan ja aikaan. Oli vain töitä, jotka oli tehtävä, ja täten päivät saivat sisältönsä sen mukaan, miten paljon tehtäviä kulloinkin oli suoritettavana. Engel ei näytä kirjeistä saatavan vähäisen tiedon perusteella erottaneen erikseen kotia, töitä ja muita tekemisiään, vaan hän teki töitä kotonaan, käytti paljon

⁴⁰⁵ Saksankieliset termit ovat Nebenstunden, einen müssigen Augenblick, in müssigen Stunden, Muss, Mussestunden. Engel Herrlichille 25.12.1816, 19.5.1817, 9.6.1817, 3.8.1821, 11.12.1835.

⁴⁰⁶ Engel Herrlichille 27.9.1825, 12.1.1828, 12.8.1829.

⁴⁰⁷ Engel Herrlichille 9.6.1817, 4.7.1819.

⁴⁰⁸ Savolainen 1994, 157.

aikaansa ottaakseen selvää ammattialansa asioista sekä hoiti virkatehtävänsä kunnes ne tulivat hoidetuiksi. Mikäli siihen meni koko päivä aamusta iltaan, ei se ollut ihmeellistä. Sitten kun työrintamalla oli hiljaisempaa tai säät estivät rakentamisen, arkkitehdilla oli enemmän omaa aikaa ja hän jätti kiireettömämmät asiat kuten Herrlichille kirjoittamisen sellaisiin hetkiin.

7.2 Virkamiehen arkea seurapiireissä

Ajanvietteillä oli merkittävä osuus 1800-luvun säätyläisen elämässä. Ajanvietteiden voi nähdä jakautuneen virallisiin eli virkavelvollisuuksien osaksi kuuluneisiin tilaisuuksiin sekä vapaavalinteisimpiin. Miehen virka-asema tai työ määritteli perheen statuksen ja siten koko säätyläisperheelle hyväksyttävät ajanvietteet niin viralliset kuin omaehtoisemmatkin.

1800-luvun virkamieskodin, kuten Engelin, päivä alkoi tavanomaisesti kello kuusi aamulla. Perheenemäntä⁴¹⁰ alkoi tuolloin valmistella aamiaiskahvia, jonka hän tuntia myöhemmin tarjoili kullekin perheenjäsenelleen sänkyyn. Noustuaan ylös kukin aloitti askareensa, kunnes kello yhdeksän aikaan syötiin varsinainen aamiainen. Aamupäivän ja alkuiltapäivän isännät olivat virastoissaan. Isännän hoitaessa virkaansa, vaimot ja tyttäret hoitivat taloustöitä kotona. Virastoajan päätyttyä perhe kokoontui päivälliselle. Loppuiltapäivä saatettiin käyttää seurapiiriritoihin. Mikäli iltana oli vapaa seurustelusta, saattoi perhe viettää aikaansa keskenään seurustellen tai omien ajanvietteidensä parissa. Säätyläisvierailut päättyivät usein iltana yhdeksään mennessä, jolloin perheissä nautittiin illallinen ja menttiin nukkumaan. Sunnuntaisin kuului käydä kirkossa tai ainakin lukea saarna kotona. Iltapäivisin oli pyhinäkin sallittua huvitella kotona.⁴¹¹

Yleisesti 1800-luvun alun helsinkiläishuvit täyttyivät suurimmaksi osaksi seurapiiritapaamisista, koska kaupungissa oli varsin vähän tarjolla muita ajanvietteitä.⁴¹² Seurustelutapaamisissa naisilla ja miehillä oli omat kutsunsa, ja molemmat sukupuolet juhlivat yhtäaikaaisesti vain tanssiaisissa. Naiset järjestivät kahvikutsuja. Suuret, kaikkia säätyläisiä koskevat kahvikutsut järjestettiin kaksi kertaa vuodessa ja pienemmän piirin kahvitteluja oli useammin. Miehet kokoontuivat tuona aikana herraseurassa illalliskutsuihin. Miehet istuivat pienempinä illallisiltoina toistensa luona pelaten. Tällaisten illanistujaisten syynä saattoi olla kaupunkiin tullut matkalainen tai vaikkapa seurapiirikhlajaiset. Virallisia niin sanottuja velvollisuusvierailuja tuli seurapiiriin tehdä toistensa

⁴⁰⁹ Engel Herrlichille 4.7.1818, 3.8.1818, Meyerille 15.7.1824.

⁴¹⁰ Schauman puhuu muistelmissaan nimenomaan perheenemännästä, mutta voisi kuvitella, että ainakin osassa talouksista tehtävän ovat hoitaneet piit.

⁴¹¹ Schauman 1967, 60.

⁴¹² Schauman 1967, 60–61; Tamminen 2007, 210.

luokse kaksi kertaa vuodessa: kerran syksyllä ja kerran uudenvuoden jälkeen. Tällaiset vierailut tuli ehdottomasti tehdä iltaisin kello 19 jälkeen, kun kahvikutsut saattoivat alkaa jo kello 17. Virallisille vierailuille piti myös pukeutua parhaimpiinsa. Miehet kulkivat frakissa ja naiset silkkipuvussa.⁴¹³

Tuon tiedon valossa on helppoa ymmärtää, että työt ja virkavelvollisuudet saattoivat viedä koko päivän eikä Engelille siten enää jäänyt usein aikaa kirjoittaa Herrlichille. Seurusteluvelvoite tuskin koski jokaista päivää, mutta huomattavan paljon aikaa niiden hoitamiseen on varmasti viikosta mennyt. Niiden liian suuri laiminlyöminen olisi kaikesti katsottu halveksuttavana tekona ajan kulttuuri-ilmapiiressä.

Viikoittaisten seurapiiritilaisuuksien lisäksi jokaisen korkeamman virkamiehen kuten senaattoreiden, presidenttien, kenraalien, sijaiskanslerin, yliopiston rehtorin ja virastojen päälliköiden tuli järjestää yhdet viralliset tanssiaiset vuoden aikana. Tilaisuutta varten kullekin annettiin edustusrahaa ja osallistuminen osoitettiin kutsulla.⁴¹⁴ Engelille kyseinen velvollisuus on kuulunut viimeistään kesästä 1824 alkaen. Vaikka tanssiaiset velvoittivat kunkin virkamiehen järjestämään tilaisuuden vain kerran vuodessa, velvoitettujen virkamiesten lukumäärän huomioon ottaen vuodessa joutui yksi virkamies osallistumaan sellaisiin monia kertoja vuodessa. Näin arkkitehdin virallisiin ajanvietteisiin kuului paljon hoidettavaa.

Lisäksi Engeliä saatettiin pyytää niin URK:n kuin intendentinkin virkaa hoitaessaan esittelemään Helsinkiin valmistuvia rakennuksia ylhäisille vieraille. Esimerkiksi Preussin prinssin vieraillessa Helsingissä arkkitehti oli kiertänyt maamiehensä kanssa kaupunkia vain kenraalikuvernööri Steinheilin ollessa seurueen kolmantena jäsenenä.⁴¹⁵ Aleksanteri I:n Helsingin vierailulla berliiniläinen esiteltiin keisarille henkilökohtaisesti. Engel oli saanut itse esitellä keisarille suunnittelemaansa rakennuksia. Mukana katsantokierroksella olivat olleet hänen ja keisarin seurana ainoastaan Steinheil sekä URK:n johtaja Ehrenström.⁴¹⁶ Vuoden 1833 keisari Nikolai I:n vierailun aikana hallitsija oli itse pyytännyt eräänä iltana Engeliä luokseen näyttämään piirustuksiaan. Tuolloinkin arkkitehdin ja keisarin lisäksi paikalla oli vain silloinen kenraalikuvernööri Menschikoff.⁴¹⁷ Koska Engel oli tärkeä henkilö pääkaupungin rakentamisessa, kuului hänen ilman

⁴¹³ Schauman 1967, 61, 64–67.

⁴¹⁴ Savolainen 1994, 157.

⁴¹⁵ Engel Herrlichille 5.9.1820.

⁴¹⁶ Engel Herrlichille 12.5.1820.

⁴¹⁷ Engel Herrlichille 19.4.1835.

muuta osallistua erilaisiin rakennushankkeiden valmistumisjuhliin ja muihin Helsingin uudistumista koskeviin juhlallisuuksiin.

Kirjeistä on mahdotonta saada yleiskuvaa siitä, millaisiin tilaisuuksiin ja miten usein arkkitehti osallistui. Sen sijaan jonkinlaisen mielikuvan hänen suhtautumisestaan niihin, saa niistä hänen kommenteistaan, joissa hän ohimennen sivuaa aihetta. Oltuaan Helsingissä vasta vajaan puoli vuotta Carl Ludvig toteaa Herrlichille, että ”*muut ihmiset kiinnostavat minua vähän, enkä etsi heidän seuraansa*”.⁴¹⁸ Vielä neljä vuotta myöhemmin hän toteaa Meyerille, ettei ole ehtinyt vielä käydä tapaamassa erästä tuttavaa, ”*[...] koska päivät ovat lyhyet ja minulla on kovin paljon töitä, enkä koskaan lähde iltaisin ulos*”.⁴¹⁹ Tämä voisi viitata siihen, ettei Engelillä URK:n arkkitehtina kuulunut vielä sellaisia seurapiirivelvollisuuksia kuin myöhemmin keskusviraston päällikkönä. Toisaalta Helsingin seurapiirielämä on vielä vuosien 1816–1819 aikana ollut melko hiljaista, koska senaatti virkamiehineen muutti sinne lokakuussa 1819.⁴²⁰ Täten on voinut olla mahdollista, ettei Carl Ludvigin ole tarvinnut maineensa ylläpitämiseksi osallistua iltaisin pidettyihin kutsuihin, koska ne ovat olleet määrältään vähäisiä ja todennäköisesti hyvin pienien piirien keskeisiä vielä tuolloin.

Vaikka Engel ei omien sanojensa mukaan kaivannut seuraa eikä hakeutunut iltaisin ulos, ei hän ole ollut eristyksissä sosiaalisesta elämästä. Edellä mainittu Meyerin tuttava oli viettänyt yhden iltapäivän arkkitehdin seurassa.⁴²¹ Hän oli jo 1817 tutustunut moniin ”saksalaisiin” matkustajiin sekä venäläisiin, jotka kulkivat Helsingin läpi matkoillaan ja tarvitsivat lepopaikkaa.⁴²² Tämä oli ilmeisesti erityisesti tapana Suomessa ja Venäjällä, sillä 1831 arkkitehti mainitsee sisarenpojalleenkin, että ”*täällä Pohjolassa joutuu jatkuvasti vastaanottamaan suosituskirjein varustettuja matkustajia*”.⁴²³ Täten berliiniläinen oli varsin nopeasti sopeutunut helsinkiläistapoihin. Toisaalta tapa saattoi olla Engelille ennestään tuttu Tallinnan ja Pietarin ajoilta.

Merkittävää on se, että suosituskirjein varustettujen matkalaisten viihdyttäminen ja majoittaminen viittaavat siihen, ettei Engel voinut elää kovin eristäytynyttä elämää. Täten hänen mainintansa siitä, ettei hän etsiydy ihmisten pariin on saattanut viitata enemmän niihin menoihin, joihin tapanormit eivät velvoittaneet osallistumaan. On kuitenkin mahdollista, että arkkitehdin sosiaalinen elämä on saattanut olla paljon omavalintaisempaa kuin hänen intendentiaikanaan.

⁴¹⁸ Engel Herrlichille 15.8.1816.

⁴¹⁹ Engel Meyerille 13.2.1820.

⁴²⁰ Rein 1950, 163.

⁴²¹ Engel Meyerille 13.2.1820.

⁴²² Enel Herrlichille 21.7.1817.

Epämiellyttävä muodollinen seurustelu

Kun Engel saapui Helsinkiin, Suomi oli hänelle ennestään tuttu hänen Turun ajoiltaan. Jo tuolloin berliiniläinen oli oppinut tuntemaan Suomen säätyläistön kerman, joka siihen aikaan asui vielä Turussa. Vaikka hän silloin työskenteli kauppias Lohmannin palveluksessa, oli hän seurustellut Ehrenströmin ja kenraalikuvernööri Steinheilin perheen kanssa.⁴²⁴ Helsingin alkuvuosinaan arkkitehti pitikin noita kahta miestä itselleen tärkeimpinä henkilöinä, sillä Engel katsoi olevansa heidän suosiossaan, mutta myös heidän suosioistaan riippuvainen.⁴²⁵ Koska Ehrenström, toisin kuin Steinheil, asui Helsingissä, on Engel varmasti esitelty ensiksi Ehrenströmin seurapiiriin kuuluville. Tätä kautta hän on tutustunut uuden kotikaupunkinsa säätyläisiin ja saanut vähitellen luotua kontakteja myös itsenäisesti. Arkkitehdin usein kirjeissään mainitsema ”hyvä ystäväni eversti Schwenson” on ensin ollut samassa säätyläispiirissä Ehrenströmin kanssa.⁴²⁶ Tästä voi päätellä, että ainakin osittain Carl Ludvig tutustui helsinkiläisiin aluksi Ehrenströmin kautta.

Turussa viettämänsä vuoden johdosta Engelille oli jäänyt monia tuttavuuksia sinne.⁴²⁷ He jakaantuivat ystäviin tai seurapiirituttaviin sekä ammatillisesti merkittäviin ihmisiin. Ystäväistä varmasti arkkitehdille tärkein oli kirjakauppias ja Turun Akatemian saksan lehtori F.A. Meyer. Heidän perheensä pitivät toisiinsa tiiviisti yhteyttä ja vierailivat myös toistensa luona, joten Meyer merkitsi Engelille ehkä jopa eniten Suomen alkuvuosina.⁴²⁸ Ammattimielessä hän oli tutustunut fysiikan professori Gustaf Gabriel Hällströmiin, jonka kanssa hän kävi vilkasta kirjeenvaihtoa Turun observatorion rakentamisen ajan.⁴²⁹ Arkkitehti rakensi seurapiiriyhteytensä täten Turun aikana saamiensa kontaktien kautta Ehrenströmin oletettavan avun lisäksi.

Engel ei ole ollut koskaan varsin eristyksissä seurapiireistä ja seurusteluelämästä, vaikka aluksi tutustuminen olisi vienytkin aikaa. Ajan tiukkojen säätynormien perusteella voi olettaa, ettei eristäytyminen ollut mahdollista ei edes URK:n arkkitehtina. Täten jo ympäröineen yhteisön vaatimukset määrittivät sen, että berliiniläinen on saanut itselleen säätyläistuttavia ja sitä kautta seurapiirivelvollisuuksia. Koska Senaatintalo valmistui 1822, virastot siirtyivät sinne väliaikaisista toimintapaikoistaan vasta tuolloin. Esimerkiksi osa keskusvirastoista siirsi toimintansa vasta

⁴²³ Engel Jacobille 7.5.1831.

⁴²⁴ Lounatvuori 1990b, 27-28.

⁴²⁵ Engel Herrlichille 20.2.1816.

⁴²⁶ von Frenckell 1943, 146.

⁴²⁷ Engel Herrlichille 18./23.8.1818, Meyerille 17.5.1824.

⁴²⁸ Engel Meyerille 12.2.1824. 15.3.1824, 17.5.1824.

tuolloin Turusta Helsinkiin.⁴³⁰ Täten Helsingin seuraelämä vilkastui pikku hiljaa ja arkkitehdillekin mahdollisia seurapiiritilaisuuksia alkoi ilmaantua enemmän. Varsinaisesti Helsingin kulttuuri- ja seuraelämät vilkastuivat huomattavasti Turun palon jälkeen, yliopistonkin henkilökuntineen ja opiskelijoineen siirtyessä Helsinkiin.⁴³¹

Saattoi kuitenkin olla niin, ettei Engel myöhempinäkään Helsingin vuosinaan välittänyt erikoisesti seurapiiritapahtumista ja –velvollisuuksista. Hänen muutamaiset viittauksensa seurapiirielämän luonteesta Venäjällä ja Suomessa antavat viitteitä tähän suuntaan. Jo Pietarissa ollessaan arkkitehti vertaa Venäjällä maksettavia palkkoja asioihin, joita rahalla on mahdollista saada ja joutuu toteamaan: ”Palkat ovat lisäksi sellaiset, ettei niillä voi elää eikä kuolla; ja elämään kuuluu täällä varsin paljon.”⁴³² Viisi vuotta myöhemmin Helsingissä ollessaan hän pohtii jälleen erityisesti taiteilijoiden menestys- ja tienaushetkellisyyksiä Venäjällä: ”Silloin hänen on osattava pelata, siis korttia, ja jos hän osaa soittaa jotain instrumenttia, sitä parempi. Sillä täällä arvostetaan yleensä kaikkia seuraelämän taitoja enemmän kuin ammatillisia taitoja.”⁴³³ Vielä vuotta ennen kuolemaansa sukulaismies toteaa sisarenpojalleen, kuinka kalliiksi hänelle tuleekaan poikiensa koulutus, koska siihen kuuluu yliopiston promotiojuhllisuuksien kustantaminen. ”Hämmästyisit loistoa, joka tällaisiin tilaisuuksiin täällä liittyy”, hän huomauttaa.⁴³⁴

Kaikista edellä mainituista kommenteista on aistittavissa se, että seurapiirimuodollisuudet olivat täällä erilaiset kuin mihin Engel oli isänmaassaan tottunut. Toki on mahdollista, ettei arkkitehti ollut alemman säätyläisasemansa takia edes voinut osallistua Preussissa vastaavanlaisiin tilaisuuksiin. Täten hänen hämmästelystä sinänsä eivät suoraan kerro totuutta Preussin ja Venäjän seuraelämän eroista. Berliiniläinen pääsi Suomessa asemaan, jossa hän oli osa näitä korkeampia seurapiirejä. Hänen mielipiteensä voi osittain nähdä yleisenä hämmästyksenä seurapiirien tasosta, sillä mikäli hän ei Preussin aikoinaan kuulunut tällaisiin säätyläispiireihin, ei hänellä ollut laisinkaan aikaisempaa omakohtaista kokemusta seurapiireistä. Tällöin hänen vertailupohjansa isänmaansa kyseisistä tavoista on ollut vain välikäden tietojen varassa.

⁴²⁹ Engel Herrlichille 25.12.1816; Engelin ja Hällströimin Turun observatorion rakentamista koskeva kirjeenvaihto 1816-1821, kansio Hc 4:1, RH, KA.

⁴³⁰ Rein 1950, 164.

⁴³¹ Castrén 1951, 473, 553, 574-575.

⁴³² Engel Herrlichille 20.11.1815.

⁴³³ Engel Herrlichille 14./16./17.7.1820.

⁴³⁴ Engel Jacobille 3.9.1839.

Olivat Engelin kokemukset Preussissa minkälaiset tahansa, saa hänen kirjekommenteistaan kuvan, ettei hän erityisesti arvostanut Venäjän ja Helsingin seurapiirikulttuuria ja –ajatusmalleja. Aikalaiset ovat todenneet, että tuonaikaisen Helsingin seurapiireistä puuttui täysin ”*elähdyttävä tuulahdus, joka olisi kohottanut seurustelun hetkellistä rupattelua korkeammalle*”.⁴³⁵ Tuon perusteella voinee olettaa, että keskustelut olivat yleisesti hyvin pinnallisia ja vaativat keskustelijoilta lähinnä kohteliaisuuskoodien ja puhuttelumuotojen hallintaa. Carl Ludvig totesi kerran Herrlichille, että hän alentuu harvoin lausumaan tyhjiä kohteliaisuuksia. Tämän hän kertoo asiayhteydessä, jossa hän mainitsee kirjoittaneensa kommentit vanhalle opettajalleen tämän julkaisemasta kirjasta ja olevansa vilpittömästi sanomiensa ilmeisesti kehujen takana.⁴³⁶ Tämä tieto yhdessä arkkitehdin seurapiirejä koskevien lausuntojen kanssa viittaa siihen, ettei hän viihtynyt seurapiirien pinnallisessa ja usein näennäisessä ilmapiirissä. Ehkä siksi mies pysytteli varsin vaitonaisena suurissa ihmisjoukoissa.⁴³⁷

Pienissä, yksityisissä piireissä

Koska arkkitehdin mielipiteet seurapiireistä eivät huomattavasti muuttuneet hänen Helsingin vuosinaan, hän todennäköisesti koki seurapiiritilaisuudet kirjaimellisesti velvollisuuksina. Näihin tilaisuuksiin osallistumisen hän pyrki minimoimaan ehdottomasti oman asemansa kannalta pakollisiin tilaisuuksiin vielä intendentin aikoinaankin. Arkkitehti on nauttinut syvistä keskusteluista. Tästä ovat todisteena kaikki hänen kirjeensä erityisesti Herrlichille. Pienissä, läheisissä tuttavapiireissä aikalaisetkin olivat huomanneet berliiniläisen keskustelevan mielellään ja kehittävän aatteitaan innokkaasti. Lisäksi tuollaisissa ”*pienissä, yksityisissä piireissä*” oli säilynyt entisellään juuri sydämellisyys, vieraanvaraisuus ja viihtyisyys.⁴³⁸

Niinpä Engelin maininnat ajanvietosta teenjuonteineen ”*muutamien hyvien ystävien seurassa*” ovat olleet hänelle aitoa nautinnollista ajanvietettä, joissa hän on voinut vapaasti syventyä voisiko sanoa yhteen hänen mielipuehistaan filosofointiin ja maailman tarkasteluun. Seuralaiset tällaisissa tilaisuuksissa ovat olleet henkilöiden vapaasti valittavissa oletettavasti kuitenkin vain oman säädyn sisältä. Seuralaisten valintaa ovat tällöin voineet ohjata henkilöiden keskinäinen kiintymys toisiinsa ja yhteiset kiinnostuksen aiheet. Todennäköistä on, että ainakin kiinnostus mineralogiaan on yhdistänyt Engeliä ja osaa hänen ystäviään.⁴³⁹

⁴³⁵ Topelius 1986, 67.

⁴³⁶ Engel Herrlichille 19.12.1827.

⁴³⁷ Topelius 1986, 18.

⁴³⁸ Topelius 1986, 18, 68.

⁴³⁹ Pöykkö 1990, 83.

Suurissa seurapiiritilaisuuksissa ja virallisemmissä illanistujaisissa aika kului keskustellen ja juomista ja ruuista nautiskellen. Musiikin nauttiminen ja jopa omien näytelmien esittäminen olivat etenkin suuremmissa seurueissa myös yleistä viihdykettä. Muutaman hengen kotoisammissa kokoontumisissakin juomien nauttiminen, piipunpolto ja pelit olivat yleisintä ajanvietettä erityisesti miehille.⁴⁴⁰ Jo 15-vuotiaat pojat polttivat piippua ja joivat alkoholijuomia pelejä pelaten. Nuoret naiset eivät välttämättä pitäneet alkoholijuomista, mutta peleihin ja erilaisiin näytelmiin ja leikkeihin he osallistuivat.⁴⁴¹ Vaikka soittotaidon tiedetään olleen erityisesti naisille ominainen taito, jota jokaiselle sääty naiselle tuli opettaa, se näyttää olleen mieluisa ajanviette myös miehille.⁴⁴²

Kirjeissä on vain vihjeitä siitä, mitä arkkitehti ystäviensä seurassa on tehnyt. Iltapäivisin hän on viettänyt aikaa muutamien hyvien ystäviensä seurassa teetä juoden ja tupakkaa polttaen. Vuonna 1836 hän toteaa unohtaneensa tupakanpolton taidon jo 19 vuotta sitten.⁴⁴³ Vaikka piipunpolto oli yleinen miesten ajanviette, Engel ei ole sitä harrastanut kovin usein, eikä ainakaan yksin kotioloissaan. Hänen jäämistöstään kun ei löydy piippua tai tupakanpolttovälineitä. Tosin mies oli aivan Helsingin alkuvuosinaan saanut Turun akatemialta lahjaksi kultaisen nuuskarasian.⁴⁴⁴ Carl Ludvigin omien tupakanpoltoa koskevien lausuntojen valossa on todennäköistä, että nuuskarasiaa on pidetty enemmän koristeena kuin käyttöesineenä.

Kuten jo aiemmassa yhteydessä todettiin, Engeleillä ei ollut minkäänlaista soitinta. Täten musiikista ei ole nautittu arkkitehdillä aikaa vietettäessä, ellei sitten joku vieraista ole tuonut helposti kannettavaa soitinta kuten viulua mukanaan. Tyypilliseen ajan tapaan Carl Ludvig on ystävineen nauttinut teetä, joka näyttäisi olleen yleisin seurustelujuoma tuohon aikaan.⁴⁴⁵ Muutoin seurustelu on kulunut todennäköisesti innokkaasti keskustellen sekä pelaten. Intendentinkonttorin johtajan luona vieraat ovat todennäköisesti istuskelleet paitsi verannalla myös puutarhassa. Tällöin ystävät ovat saaneet nauttia kasvihuoneen antimista kuten kirsikoista.⁴⁴⁶ Engel on kokoontunut yleisestikin virkatehtävien ulkopuolella pienemmissä seurueissa. Topelius mainitsee hänet erikseen kaksi kertaa Rosenkampffin vieraana. Tuolloin paikalla on ollut muutaman hengen herraseurue, joka on

⁴⁴⁰ Ollila 2002, 171; Wirilander 1974, 58.

⁴⁴¹ Topelius kertoo jo ensimmäisissä Helsingin opiskeluvuotensa aikaisissa päiväkirjoissa 1832–1833 pelanneensa lähes päivittäin. Samoin piipunpolto ja viinin, totien tai punssien nauttiminen näyttää olleen normaalia ajanvietettä.

Erityisesti kotonaan Nykarlebyssä Topelius kertoo, kuinka hän sukulais- ja tuttavaperheen tyttärien kanssa vietti aikaa pelien ja erilaisten näytelmien parissa. Kun nuoret miehet nauttivat totejaan, tytöt osoittivat välillä, etteivät pitäneet siitä. Topelius 1918, 1-168; Topelius 1921, 367, 383.

⁴⁴² Topelius puhuu usein iltaa eri seurueiden kanssa istuessaan soittaneensa itse pianoa. Esimerkiksi Topelius 1921, 283.

⁴⁴³ Engel Herrlichille 2.11.1829, 7.9.1836.

⁴⁴⁴ Engel Herrlichille 28.11.1817.

⁴⁴⁵ Engel Herrlichille 7.9.1836; Topelius 1918–1922.

⁴⁴⁶ Engel Herrlichille 11.12.1835.

viettänyt aikaansa pelaten. Viikonpäivät ovat olleet tiistai ja sunnuntai. Tämä osoittaa, että kyseisenlainen ajanviette on ollut jokapäiväinen tapa.⁴⁴⁷

Paitsi virkaan liittyviä matkoja Engel on viettänyt myös töistään vapaampia hetkiä matkustellen perheensä kanssa. Vaimon kuoltua hän on tehnyt matkat ilman perhettään jonkun ystävän seurassa. Välillä pojat ovat päässeet huvimatkalle mukaan, mutta tytär Emilie on jäänyt kotiin. Leskeksi jäätyään arkkitehti kävi usein ystävänsä Stewen-Steinheilin luona tämän Viipurin lähellä sijaitsevassa Saarelan kartanossa. Vierailut ovat ajoittuneet sekä kesä- että talviaikaan, mikä kertoo siitä, että arkkitehdilla oli 1830-luvulla mahdollisuus pitää työnteossaan taukoja useampina ajankohtina. Vierailuillaan Stewen-Steinheilin luona hän toteaa ajan kuluneen aina huvittelun ja ajanvietteiden parissa. Tällaisia olivat juttelu, kävelyretket ja päivälliset. Ystäväperheet viettivät aikaansa yhdessä myös nauraen ja pilailen sekä leikin ja musisoinnin parissa.⁴⁴⁸

7.3 Teatteria, naamiaisia ja muita aikalaishuveja

Vaikka Engel ei pinnallisista seurapiiritapaamisista välittänyt, musiikista ja teatterista hän piti. Helsingissä oli hänen aikanaan tarjolla kiertävien teatteriseurueiden esityksiä, musiikkikonsertteja sekä yleisiä naamiaisia. Muuhun Eurooppaan verrattuna Suomen kulttuurielämä, silloin kun se ymmärretään teatteri- ja musiikkitarjontana, oli varsin vaatimatonta. Sen sijaan arkkitehdin synnyinkaupungin Berliinin kulttuurielämä oli varsin monipuolista ja tasokasta, joten ennen Suomeen tuloaan mies oli tottunut käymään laadukkaissa teatteri- ja oopperaesityksissä. Hän toteaa itsekin kaipaavansa Helsingissä ”erikoisesti hyvää teatteria ja oopperaa, nautintoja joita minulla täällä on erittäin harvoin ja nekin kaiken arvostelun alapuolella”.⁴⁴⁹ Tästä huolimatta Engel etsiytyi kulttuurinautintojen pariin. Jo hänen Turun ajaltaan tiedetään, että hän teki lavastuksen teatteriin, jonka hänen työnantajansa Lohmann oli antanut pystyttää talonsa yhteen huoneeseen.⁴⁵⁰ Helsingissä hän oli yhtenä puuhamiehistä, kun kaupunkiin alettiin suunnitella osakemyynnillä uutta teatteria 1826.⁴⁵¹

Engelin muuttaessa Helsinkiin kaupungin teatterina toimi vanha tykistömakasiini. Se säilyi näytelmien esityspaikkana vuoteen 1827, jolloin arkkitehdin suunnittelema uusi, puinen teatterirakennus valmistui. Vaikka Helsingin teatteriolo olivat Engelin alkuaikoina vain

⁴⁴⁷ Topelius 1921, 253, 283.

⁴⁴⁸ Engel Herrlichille 30.7.1830, 7.9.1836, Jacobille 29.12.1832, 10.8.1835.

⁴⁴⁹ Engel Herrlichille 12.5.1819, 27.9.1825.

⁴⁵⁰ Lounatvuori 1990b, 28.

⁴⁵¹ Engel Herrlichille 16.6.1826.

tyyydyttävät, sai helsinkiläissäätöläistö jo tuolloin nauttia monipuolisista teatteriesityksistä. Syksystä 1819 alkaen teatterissa esiintyi lähinnä ruotsalaisseurue, joka esiintyi syksyisin ja keväisin. Ohjelmistossa oli niin Shakespearea, ajan uutuusnäytelmiä kuin berliiniläiselle tuttua Schilleriäkin. Esitykset vaihtelivat murhenäytelmistä ja farsseista oopperoihin ja operetteihin.⁴⁵² Ilmeisesti näitä esityksiä Engel tarkoitti arvostellessaan niitä. Koska hän kuitenkin tiesi kertoa, minkä taseisia esitykset olivat hänen Berliinissä näkemiinsä verrattuna, voitaneen olettaa hänen käyneen niissä.

Ester-Margaret von Frenckelin kokoamien tietojen mukaan vaikuttaa siltä, että teatteriesityksiä oli vuoteen 1825 asti enemmän kesällä kuin talviaikaan. Assembléet eli tanssiaiset sijoittuvat paremmin syys- ja talvikuukausiin ja niitä oli keskimäärin yhdestä kolmeen kertaa kuussa. Konserttien suhteen Engel oli kyllä oikeassa, sillä niitä oli harvoin. Musiikkiesityksiä on ollut epämääräisin väliajoin, joskus kuukausi toisinaan jopa puoli vuotta on kulunut edellisestä esityksestä. Toisin kuin teatteriesityksiä konsertteja ei esitetty kuin kerran. Vuosi 1826 olikin varsin hiljainen Helsingissä, sillä keisarin kuoleman johdosta julistetun suruvuoden aikana kaikki teatterin, konserttien ja tanssiaisten kaltaiset viralliset hovit olivat kiellettyjä.⁴⁵³

1820-luvun puolivälissä ruotsalainen teatteriseurue vaihtui saksalaiseen. Tämä näyttelijäryhmä pääsi myös esiintymään uudessa teatteritalossa. Engel kuului seurapiiriin, jonka kesken oli käyty keskustelua siitä, voitaisiinko Helsinkiin perustaa oma teatteri. Arkkitehti oli ainakin omien sanojensa mukaan ollut yksi innokkaimmista yrittäjistä hankkeessa. Teatteritaloon kerättiin varat osakkeilla, mikä tuohon aikaan oli Suomessa yleinen käytäntö, koska valtiolla ja kaupungeilla ei ollut varaa niihin. Virallisesti uusi puinen teatteritalo vihittiin käyttöön 1827.⁴⁵⁴ Jo innokas osallistuminen teatteritalon varojen keruuseen ja suunnitteluun osoittavat berliiniläisen olleen suuri teatterin ystävä. Lopullisen vahvistuksen asialle antaa se, että hän kuului kuolemaansa asti teatterin johtokuntaan ollen ilmeisesti koko ajan sen puheenjohtaja. Lisäksi hänen tehtävänä on ollut huolehtia teatterirakennuksen kunnosta.⁴⁵⁵

Koska intendentinkonttorin johtaja oli teatterijohtokunnan jäsenenä kiinteä osa Helsingin teatterielämää, ja koska hän oli jo aiemmin ollut kiinnostunut teatterista ja musiikista, on hän

⁴⁵² Castrén 1951, 511 - 513.

⁴⁵³ von Frenckell 1943, 429 - 436.

⁴⁵⁴ Engel Herrlichille 16.6.1826; Seppälä 2002, 367 - 368.

⁴⁵⁵ Castrén 1951, 515; Engel Herrlichille 16.6.1826; Weckström 1864, 33, 38, 40; Mathias Weckströmin käsikirjoituskokoelma, teatterin osakekirja nro 151, 22.12.1825, KK; Pienpainatekokoelma, Mathias Weckströmin kokoelma, Kansalliskokoelma, KK. Pienpainatekokoelmassa on teatteriesityksien mainosjulisteita, joiden mukana on

varmasti käynyt uudessa teatteritalossa pidetyissä näytöksissä. Etenkin kun hänellä on ollut ilmaiseksi käytössään toinen etunäyttämön aatio. Saksalaisen seurueen ohella Helsingissä antoivat näytöksistään myös ruotsinkieliset teatteriseurueet. Näytöksiä oli yleensä kolme kertaa viikossa, ja toisin kuin 1820-luvun alkupuolella, 1830-luvulla näytöksiä annettiin vain syys- ja talvikaudella. Kesäisin teatteriesitykset olivat tauolla. Perinteisten näytelmien ohella Helsingissä vieraili silloin tällöin erilaisia ulkomaisia sirkus- ja tanssiryhmiä. Vasta 1830-loppupuolella ulkomaisten teatteriseurueiden vierailut lisääntyivät, kun laivaliikenne vilkastui ja paransi kulkuyhteyksiä. Esimerkiksi poikkeuksellisesti kesällä 1836 Helsingissä vieraili ensimmäistä kertaa Tukholman Kuninkaallinen Teatteri. Seuraavina vuosina erityisesti Tallinnassa olevia saksalaisia teatteriryhmiä alkoi vieraillla Helsingissä. Teatteriesitysten lisäksi kaupunkilaisilla oli mahdollisuus käydä katsomassa kiertävien sirkustaiteilijoiden esityksiä, akrobaattiseurueita tai eläinnäyttelyitä, jotka vierailivat kaupungissa.⁴⁵⁶

Helsingin teatterielämä on kaupungin kokoon nähden ollut tyydyttävän vilkasta, eikä esitysten laatukaan ole ala-arvoista ollut. Tosin arviot Helsingin esityksistä perustuivat lähinnä paikallisten arvioihin.⁴⁵⁷ Engelin vertailupohjana ovat todennäköisesti olleet Berliinin aikaiset esitykset, joten hänen arvionsa pohjaavat yleiseen eurooppalaiseen tasoon. Kokonaisuutena hän pääsi kuitenkin melko myöhään nauttimaan runsaammasta teatteritarjonnasta. Hän mainitsi Herrlichille kaipaavansa erityisesti oopperaa. Siltä osin hän onkin joutunut tyytymään heikompiin esityksiin.

Helsingin musiikkielämä vilkastui toden teolla vasta Turun palon jälkeen 1827, jolloin yliopisto ja sen myötä maan kehittyneimmät musiikkipiirit siirtyivät pääkaupunkiin. Tosin Viaporissa toimi kreivi Ludvig von Heyden yksityisorkesteri 1815–1824. Senaatin siirryttyä Helsinkiin orkesteri konsertoi myös kaupungissa, ja lisäksi senaatin läsnäolo toi kaupunkiin kiertäviä konserttitaiteilijoita.⁴⁵⁸ Engelin ystäväkseen mainitsema eversti von Schwenson palveli Viaporissa, joten arkkitehdin on saattanut olla mahdollista päästä von Heyden konsertteihin myös linnoituksessa. Todennäköisesti hän on viihdyttänyt itseään ainakin Helsingissä pidetyissä konserteissa, koska hän piti musiikista ja sitä oli muutoin Helsingissä tuohon aikaan harvoin tarjolla.

teatteritalon johtokunnan allekirjoittamia tilityksiä ynnä muita hankintoja koskevia kuitteja. Näissä tilityksissä on lähes aina myös C.L. Engelin kuittaus.

⁴⁵⁶ Schauman 1967, 79, 94–95; Seppälä 2002, 364 - 365; Weckströmin kokoelma, Pienpainatteet, Kansalliskokoelma, KK.

⁴⁵⁷ Castrén 1951, 516.

1820-luvun lopulta alkaen Turusta siirtyneet akateemiset musiikkiperinteet jatkuivat Helsingissä ja toivat kaupunkiin runsaamman musiikkielämän. Erilaiset musiikkiseurat järjestivät musiikillisia iltoja, joissa esitettiin niin vokaali- kuin soitinmusiikkiakin. Helsingin kulttuurielämä parani entisestään, kun yliopisto sai uudeksi musiikinjohtajakseen Engelin maamiehen Fredrik Paciuksen 1835. Hänen ansiostaan Helsingissä päästiin nauttimaan säännöllisesti monipuolisesta konserttielämästä ja lisäksi alettiin esittää vuosittain pääsiäisoratorioita. Vaikka erilaiset teatteri- ja lauluseurueet olivat esittäneet ohjelmistossaan myös operetteja ja pienimuotoisia oopperoita, varsinaisia korkeatasoisempia oopperoita nähtiin ja kuultiin Helsingissä ensimmäistä kertaa vasta 1839, Engelin näkökulmasta siis todella myöhään. Helsinki ei pääkaupungin asemastaan huolimatta näyttänyt olleen maan kulttuuritarjonnan pääkaupunki. Turku ja Viipuri pitivät yllä vilkasta teatteri- ja musiikkielämää. Esimerkiksi Weberin oopperan, Taika-ampujan, vierailunäytös esitettiin Helsingissä 1830, mutta Viipurissa se oli nähty jo 1829.⁴⁵⁹

Musiikkia ja näytelmiä esitettiin virallisten näytäntöjen ohella koko ajan seurapiirien kesken. Myös tanssit olivat osa seurapiirien ohjelmaa. Silti virallisempia lehti-ilmoituksin koolle kutsuttuja tanssiaisia pidettiin yhä Helsingissä loppusyksystä ja alkutalvesta muutaman kerran kuussa.⁴⁶⁰ Köyhien hyväksi järjestettiin yleensä tanssiaiset Marian ilmestyspäivänä ja myös naamiaisia pidettiin Helsingissä pari kertaa vuodessa.⁴⁶¹ Engelkin mainitsee kerran, että hänen talossaan oli suurempi joukko ihmisiä valmistautumassa naamiaisiin. Olivatko ne seurapiirin keskeiset vai kaupungin jossain juhlatalossa pidettävät ei selviä, mutta maininta osoittaa, että hän perheineen otti osaa aikansa tyypillisiin huveihin.⁴⁶²

7.4 Ystäväkirjeet ja kukkienhoito - omaehtoiset nautinnot

Ahkerasta työnteosta, seurapiirivelvollisuuksien hoitamisesta ja ystävien kanssa keskustelusta huolimatta jäi jokaiselle virkamiehelle myös aikaa olla kotona omissa oloissaan sekä perheensä kanssa. Noina hetkinä Carl Ludvig saattoi syventyä henkilökohtaisimpiin ja itseään eniten miellyttäviin askareisiin. Tuolloin hän on voinut kirjoittaa ystävilleen ja sukulaisilleen Preussiin. Vaikka kuulumisten ja itseään koskevien uutisten kertominen ajan viestintävälineellä, kirjeellä, kuului eräänlaisena itsestään selvyytensä 1800-luvulle, voi ainakin Herrlichille kirjoitettuihin kirjeisiin käytettyjen hetkien nähdä tuottaneen Engelille nautintoa. Toisaalta myös kirjeiden

⁴⁵⁸ Castrén 1951, 533; Lampila 2002b, 377.

⁴⁵⁹ Castrén 1951, 533 - 534; Lampila 2002a, 378; Lampila 2002b, 377, 383.

⁴⁶⁰ von Frenckell 1947, 30, 34, 110 - 112, 157 - 158, 203 - 204, 244 - 245.

⁴⁶¹ von Frenckell 1943, 246; Schauman 1967, 77 - 78.

⁴⁶² Engel Jacobille 29.12.1832.

saaminen ja lukeminen omassa rauhassa kuuluivat niihin rauhallisiin tai velvollisuuksista vapaisiin hetkiin, joista mies kotonaan nautti. Usein kirjeiden lukeminen tai kirjoittaminen herätti monia Preussin aikaisia muistoja, joiden valtaan Engel antoi noina hetkinä itsensä vapaasti vaipua.⁴⁶³

On vaikea arvioida, lukiko arkkitehti joutohetkinään kaunokirjallisuutta. Hänen kotikirjastonsa koostui vain ammattikirjallisuudesta mineralogian teoksia lukuun ottamatta. Kaikki hänen Herrlichin tai Meyerin kautta tilaamat kirjat käsittelivät hänen ammattialaansa. Engel hyödynsi kaikkia aikansa tietolähteitä ammatissaan, ja kirjat näyttävät olleen niistä tärkeimpiä. Lainaamisen sijaan hän halusi hankkia kirjat omakseen tai ainakin intendentinkonttorin käyttöön.⁴⁶⁴ Esimerkiksi Helsingin yliopiston yhteydessä toimintaansa Turun palon jälkeen jatkaneen, 1826 perustetun, yleisen lainakirjaston tarjontaa Engel on käyttänyt ainoastaan talvella ja keväällä 1828, jolloin hän on lainannut kolme kertaa arkkitehtuurialan teoksia.⁴⁶⁵ Miehen ystävä, kirjakauppias Meyer, jatkoi Helsinkiin muutettuaan jo Turussa aloittamaansa lainakirjaston pitämistä. Meyerilla oli tarjolla runsaasti ajan eurooppalaistakin kaunokirjallisuutta, joten halutessaan arkkitehti on voinut nautiskella romaaneista ja näytelmistä myös omalla äidinkielellään.⁴⁶⁶

Engel kaipasi varmasti joskus omaa rauhaa, vaikkapa silloin kun hänen poikansa pyörivät pieninä hänen jaloissaan. Tuolloin voisi olettaa hänen istuneen huoneensa rauhassa arkkitehtuuri- tai kaunokirjallisuutta lukien. Nimittäin yksilön oman tilan tarpeen ja sen hyödyntämiseen lukeminen oli yksi parhaista keinoista. Yläluokan miehet keräsivät itselleen kotikirjastoa, joka sijoitettiin sille varattuun huoneeseen. Kirjastosta tuli sen haltijan henkilökohtainen paikka, jossa oli tarkoituskin olla yksin ja syventyä lukemisen nautintoon. Tällaisen nykyajan tyyllisen yksityisyyden etsimisen sijaan lukeminen saattoi olla yksilön oman ajan käyttöä myös julkisella paikalla. Eräs lontoolainen mies kertoi matkalla asioiltaan kotiin käyttäneensä koko kävelymatkan syventyäkseen kirjaansa.⁴⁶⁷ Tämä osoittaa, ettei niinkään paikka ja sen tuoma suoja, vaan itse tekemisen luonne ja se, että sitä tehtiin vain itsensä iloksi ja yksin, saattoivat merkitä yksilölle yhtä suurta yksityisyyttä kuin oman huoneen rauha.

Vaikka säilyneet lähteet antavat kuvan, ettei Engel ollut kiinnostunut kuin ammattialansa kirjallisuudesta, ei se anna oikeutta olettaa, että se olisi totuus. Koska hän piti teatterista, osoittaa se

⁴⁶³ Engel Herrlichille 31.3.1827, 12.1.1828.

⁴⁶⁴ Engelin perukirja nro 1763, mf F12A/17, Raastuvanoikeuden arkisto, HKA; Sinisalo 2006a, 17–18, 72–74.

⁴⁶⁵ Offentliga biblioteket, Utläningsbok 1826–1839, HYK: Ba 1.1.4, Helsingin yliopiston kirjaston virka-arkisto, KK.

⁴⁶⁶ von Frenckell 1947, 272; Mustelin 1948, 119–120, 125.

⁴⁶⁷ Chartier 1989e, 141, 143.

samalla hänen olleen kiinnostuneen fiktiivisistä kertomuksista. Todennäköisesti Carl Ludvig oli jo Preussissa lukenut äidinkielistä kirjallisuutta kuten Schilleriä. Myös antiikin tarusto ja ”saksalaisen” valistuskirjailija C.F. Gellertin sadut ovat olleet miehelle tuttuja. Noin 60 vuotta Engelin kuoleman jälkeen oli vielä ihmisten tiedossa, että tämän työskennellessä omassa huoneessaan tytär Emilie olisi lukenut isälleen ääneen kaunokirjallisia teoksia.⁴⁶⁸ Täysin vieraaksi kaunokirjallisuus tuskin jäi berliiniläiselle Helsingissäkään, mutta lukemisen osuudesta hänen ajanvietteenään tai niiden sisällöstä ei voida esittää tarkkoja arvioita.

Suurin huvi

Kirjeiden kirjoitus, lukeminen oli paitsi ammatti- tai kaunokirjallisuutta olivat kuuluneet Engelin ajanvietteisiin jo Preussin aikana. Kolmas tällainen harrastus oli mineralogia eli kiinnostus erilaisiin kivilajeihin. Jo vuonna 1822 Engel oli kerännyt kokoelman, josta ei aikunut luopua. Täten voinee olettaa hänen kiinnostuksensa aiheeseen heränneen jo varhain. Sen sijaan arkkitehdin ehkä tunnetuin kiinnostuksen kohde, puutarhan hoito, alkoi innostaa häntä vasta Helsingissä. Syksyllä 1825 Hän kirjoittaa Herrlichille, että mennyt kesä ”*soi meille enemmän nautintoa kuin mikään kesä tähän asti*”. Tämä oli sen ansioita, että mies oli laittanut vuokratalonsa pihalle puutarhan huvimajoineen. ”*Tämä pieni puutarha, joka on aivan täynnä kukkia, on tuottanut minulle ja perheelleni niin paljon huvia, että aion ostaa itselleni puutarhapalstan*”, Engel toteaa päättäväisenä. Jo samaisena syksynä hän on ostanut tulevan talonsa viereisen tontin ja aloittanut puutarhan ja huvimajan rakentamisen. Jo seuraavana kesänä ”*omin käsin istutetut*” puut, pensaat ja tuhannet kukkaset koristivat tuota entistä perunapeltoa. Tuolloin Carl Ludvig toteaa itse: ”*Minusta on nyt tullut intohimoinen puutarhuri.*”⁴⁶⁹

Puutarha koostui talouspuutarhasta ja kukkatarhasta. Tällöin siinä yhdistyivät huvi ja hyöty, kuten arkkitehdin mielestä järkevien ihmisten elämässä kuuluikin. Sellaisenaan puutarha ei poikennut helsinkiläisten tai muiden aikalaisten puutarhoista.⁴⁷⁰ Kuitenkin Engelin mukaan hänen puutarhansa huvimajoineen oli 1826 kesän alussa muutamien viikkojen ajan Helsingin ainoa puheenaihe. Tämä johtui siitä, että ”*täällä ei oikeastaan lainkaan tiedetä, millainen sievä puutarha on, niin jokainen, jolla on ollut onni nähdä puutarhani on ollut erittäin hämmästynyt*”.⁴⁷¹ Vaikka Carl Ludvig ei ollut ihmisenä liioitteluun sortuvaa tyyppiä, hänen puutarhaansa koskevat kommentit kuulostavat aluksi

⁴⁶⁸ Gripenberg 1908, 204.

⁴⁶⁹ Engel Herrlichille 19./20.9.1825, 16.6.1826.

⁴⁷⁰ Lindberg & Rein 1950, 139.

⁴⁷¹ Engel Herrlichille 16.6.1826.

hieman suurennelluilta. Eihän hän ollut ainoa Bulevardin asukas, jolla oli puutarha.⁴⁷² Puutarhojen historiaa tutkinut *Eeva Ruoff* on kuitenkin vahvistanut Engelin näkemyksen oikeaksi, sillä ennen yliopiston ja sen opettajien siirtymistä Helsinkiin 1827 kaupungissa ei juurikaan ollut arkkitehdin puutarhan kaltaista pihamaata. Lisäksi aikalaisten hämmästyttäviä ovat lisänneet huvimajan normaalia suurempi koko sekä se, että berliiniläinen kasvatti itselleen ensin oman puutarhan ja hankki sitten vasta tontin talolleen.⁴⁷³

Vaikka Carl Ludvigin innostus puutarhanhoitoon alkoi näkyä vasta kymmenen vuotta Helsinkiin muuttamisen jälkeen, on hän ilmeisesti perehtynyt alaan jo aiemmin. Näin on päätelty esimerkiksi hänen asiantuntevasta taimien istutustavastaan. Lisäksi on oletettu, että puutarhan perustaminen viivästyi vuoteen 1826, koska arkkitehti asui pitkään vuokralla eikä velkojenmaksun vuoksi voinut hankkia itselleen tonttia aiemmin.⁴⁷⁴ Oletuksessa voi olla perää, mutta mitenkään varmaa se ei ole. Engel on varmasti vuosien mittaan tarkkaillut ja perehtynyt puutarhanhoidon kysymyksiin, mikäli asia on jo aiemmin häntä kiinnostanut. Samalla on myös muistettava, että kyseessä oli persoona, joka halusi aina ennen toimeen ryhtymistä perehtyä asioihin tarkasti virheet välttääkseen. Täten on myös hyvin mahdollista, että mies on vasta puutarhanhoidosta innostuttuaan perehtynyt sen saloihin kirjojen tai alan asiantuntijoiden välityksellä.

Puutarha ei ollut vain isännän vaan koko hänen perheensä nautinto. Jo ensimmäisenä kesänä perhe vietti omalla puutarhatontillaan lähes kaiken aikansa. ”*Puuhaamme jatkuvasti kukkien parissa*”, Engel kertoo Herrlichille heidän kesän vietostaan. Pojat olivat tuolloin neljästä kahdeksaan vuotta vanhoja, he juoksentelivat koulusta tultuaan pitkin puutarhan käytäviä.⁴⁷⁵ Tunnelman voi kuvitella olleen varsin leppoisan ja iloisen perheen yhteisinä hetkinä.

Nimenomaan koristepuutarha kukkineen oli Engelin intohimo. Talouspuutarhan hoito kuului työnjaollisestikin palvelijoille.⁴⁷⁶ Jo puutarhansa perustamisesta lähtien kirjeistä korostuu arkkitehdin syvä kiinnostus kukkien hoitoon. Täten vaimon kuolema syksyllä 1831 ei ole ollut rajapyykki, joka vasta olisi muuttanut miehen suhtautumisen puutarhanhoitoon. Carl Ludvig oli miehenä alusta asti henkilökohtaisesti kiinnostunut kukkien kasvatuksesta ja niiden suomista nautinnoista. Kukkaloiston kasvattamista pidettiin enemmän naisten asiana, mutta sen katsottiin

⁴⁷² Lindberg & Rein 1950, 139.

⁴⁷³ Ruoff 2001, 148, 150.

⁴⁷⁴ Ruoff 2001, 148.

⁴⁷⁵ Engel Herrlichille 16.6.1826.

sopivan yhtä hyvin myös miehille. Suomessakin miehet kasvattivat komeita kukkatarhoja. Toisaalta tulee myös muistaa, että ammatillisesti puutarhanviljelyn hoitivat miehet. Esimerkiksi Turun akatemian puutarhurit sekä Zacharias Topeliuksen isän puutarhuri olivat ilman muuta miehiä.⁴⁷⁷ Tässä valossa Engelin innokkuus koristeputarhanhoitoon ei näytä olleen erikoisen poikkeavaa tai kummallista.

”Lopetan siis nyt tämän kirjeen ja alan hoitaa kukkiani”, Engel toteaa neljä vuotta vaimon kuoleman jälkeen. Lause osoittaa hyvin puutarhan merkityksen miehen elämässä. Kukkiva puutarha ja kasvihuone olivat henkilökohtainen nautinto, jota kova uurastus ja suuri vaivannäkökään eivät pilanneet. Tuhansien kukkien hengissä pitäminen ja hoivaaminen palkitsivat kyllä aikanaan. Arkkitehti tunsu puutarhassa tekemiensä ponnistelujen tehneen hyvää hänen voinnilleen, mutta ennen kaikkea työntulokset soivat suurta nautintoa aisteille. *”Minulla on se suuri huvi, että voin keskellä sydän talvea siirtyä aina halutessani keskelle kukkia ja kauniita kasveja, aivan kuin olisi kesä, mikä on erikoisen miellyttävää.”*⁴⁷⁸

1700- ja 1800-luvuilla säätyläiset kasvattivat puutarhakukkiaan jo pelkästään esteettisistä syistä. Kukkien tuoksu oli nautinnollista ja lisäksi sitä pidettiin terveellisenä. Samoin useiden kukkalajien väriloisto tarjosi kaunista katseltavaa.⁴⁷⁹ Engelille juuri kukkatarhan ja kasvihuoneen tarjoamat esteettiset elämykset ovat varmasti merkinneet paljon, pyrkihän hän niin ihmisenä kuin arkkitehtinä luomaan ympärilleen sopusointua ja kauneutta. Toisaalta kukat ja erityisesti talvipuutarha näyttäisivät merkinneen berliiniläiselle myös eräänlaista henkireikää, jonka avulla ikävä synnyinkaupunkiin unohtui. Ehkä oleilu talvipuutarhan tuoksujen keskellä auttoi miestä myös kestämään *”inhottavaa ilmasto”* ja *”puolelta ikuisuudelta”* tuntunutta talvea.⁴⁸⁰

8 HELSINKILÄISTYNYT SAKSALAINEN

Vaikka Engel sanoi olevansa Helsingissä onnellinen, ei hän koskaan unohtanut synnyinmaataan. Kuten hän itse toteaa vielä vuotta ennen kuolemaansa, hänen ei ollut koskaan tarkoitus asettua

⁴⁷⁶ Engel Herrlichille 11.12.1835. Engel mainitsee jättäneensä *”normaalit puutarhatyöt palvelusväen tehtäväksi”*, minkä voinee katsoa viittaavan hyötypuutarhaan.

⁴⁷⁷ Hietaniemi 2002, 82; Kaartinen 2006, 275; Ruoff 2001, 39, 68, 142, 162.

⁴⁷⁸ Engel Herrlichille 19.4.1835, 11.12.1835.

⁴⁷⁹ Arkio 1985, 30; Kaartinen 2006, 277.

⁴⁸⁰ Engel Herrlichille 19.5.1823, 19./20.9.1825.

pysyvästi ulkomaille. Miestä voikin kuvailla helsinkiläistyneeksi ”saksalaiseksi”⁴⁸¹, sillä hän mukautui ja kotiutui uuden asuinmaansa kulttuuriin, mutta ei koskaan lakannut olemasta sydämeltään berliiniläinen ja ”saksalainen”.

8.1 ”Rakas Berliini - siellä meillä”

Arkkitehti identifioi itsensä tiukasti sekä synnyinmaansa että synnyinkaupunkinsa perusteella. Berliini oli hänelle isäin kaupunki, kotikaupunki. Kirjeissään hän puhuu synnyinkaupungistaan sanoin ”*rakas Berliini*”, ”*meillä Berliinissä*”, ”*vanha kotikaupunkini*”, ”*isieni kaupunki*”, ”*kuin kotona Berliinissä*”.⁴⁸² Ne kertovat jo itsessään kirjoittajan kiintymyksestä ja kaihosta sekä siitä merkityksestä, joka synnyinkaupungilla hänelle oli. Carl Ludvig oli selvästikin identifioinut itsensä berliiniläiseksi ja saksalaiseksi, eikä muuttuneet kotikaupungit ja asuinpaikat muuttaneet hänen tunteitaan. Tämä oli yksi miehen vahvan persoonallisuuden kulmakivistä. Hän pystyi asettumaan eri asuinpaikkoihin, koska hänelle ei ollut koskaan epäselvää, mistä hän oli kotoisin ja mitä hän katsoi edustavansa.

Berliinin muuttumattomasta tärkeydestä arkkitehdille viestii sekin, että hänen hartain toiveensa oli, että hänen poikansa pääsisivät käymään tuossa isälle niin rakkaassa kaupungissa. Carl Ludvig luopui juuri ennen kuolemaansa vanhempiensa perinnöstä sisarenpoikansa hyväksi. Hän oli aikaisemmin toivonut poikiensa pääsevän perintörahan turvin matkustamaan joskus Berliiniin. Vaikka matkarahat jäivätkin pojilta saamatta, ei isä luopunut toiveestaan. ”*Muista minua hyvällä ja jos joku pojistani matkoillansa poikkeaa luonasi, niin ota hänet vastaan ystävyydellä ja opasta ja neuvo häntä.*”⁴⁸³ Näin sukulaismies toivoo viimeisinä sanoinaan viimeisessä kirjeessään sisarenpojalleen.

Se, mitä Engel tarkoittaa käsitteellä isänmaa, ei ole yksiselitteisesti pääteltävissä. Kirjeissään hän viittaa synnyinalueensa ihmisiin ja paikkoihin useammin sanalla Saksa kuin varsinaisen maantieteellisen synnyinmaansa, Preussin, nimellä. Kun hän puhuu vanhemmistaan ja heidän perinnöstään ja siitä, että häntä on kehotettu tämän perinnön varmistamiseksi hankkimaan itselleen

⁴⁸¹ Käsite saksalainen oli Engelin aikaan vielä varsin epäselvä valtiollisesti. Tässä sillä tarkoitetaan sekä Preussia että suhteellisen itsenäisistä pikkuvaltioista koostunutta liittoutumaan Keski-Euroopassa nykyisen Saksan seutuvilla. Ks. tarkemmin Lutz 1985 sekä Sheehan 1991.

⁴⁸² Engel Herrlichille 19.5.1817, 5.9.1820, 3.7.1824, 27.9.1825.

⁴⁸³ Engel Herrlichille 19.4.1835, Jacobille 22.4.1840.

todistus maasta muutosta, hän viittaa selkeästi vain Preussiin, Preussin viranomaisiin ja lakeihin. Tässä yhteydessä arkkitehti pohtii myös todistuksen tarpeellisuutta todeten, ”*koskeeko se minua, kun oikeastaan jouduin vastoin toivomuksiani lähtemään isänmaastani?*”⁴⁸⁴ Myös muissa virallisia asioita, papereita sekä maantieteellisiä rajoja koskevissa asioissa Engel tarkoittaa selkeästi vain Preussia.⁴⁸⁵ Tämä viittaa siihen, että Engel piti isänmaanaan Preussia, joka maantieteellisten rajojen perusteella hänen synnyinmaansa olikin.

Sen sijaan yleisemmin näyttää siltä, että mieleltään, tavoiltaan ja käytännöiltään berliiniläinen katsoi kuuluvansa laajemman käsitteen ”saksalainen” alle. On vaikea tietää tarkasti, mitä kaikkea tähän käsitteeseen kuului, mutta selväksi tulee se, että se ulottui maantieteellisesti laajemmalle kuin Preussi. Tähän viittaa esimerkiksi se, että kertoessaan Lyypekkiin kulkevasta laivasta arkkitehti puhuu siitä sanoin ”*Saksaan menevän laiva*”. Lyypekki ei kuulunut Preussiin vaan samoin kuin Hampurikin erillisten saksalaisten pikkuvaltioiden liittoon. Ainakin Helsingin alkuvuosina Engel saattoi seurata Saksan tapahtumia Hamburger Zeitungista, joka hänelle itselleen tuli Helsinkiin. Vuonna 1818 hän pahoittelee sitä ”*meteliä, joka on noussut Saksassa*”. Hänestä näyttää siltä, että ”*ei näytetä oikein tiedettävän, mitä halutaan, varsinkaan reininmaalaiset*”. Miehen oma toivomus oli, ettei ”*mitään säätyläisvaltiosääntöjä*” enää tulisi. Hän on sitä mieltä, että ”*Württembergin tapaukset*” ovat esimerkkinä vielä säätyjen todellisesta hengestä. Huoli ja keskustelu näistä asioista antavat kuvan, että ne koskettivat Engeliäkin, ja että hän kokee olevansa osana tuota Saksaa, jossa asiat tapahtuvat. Reininmaasta oli kyllä vuoden 1815 sopimusten jälkeen tullut osa Preussia, mutta Württemberg oli selkeästi laajan ja hajanaisen pienien pikkuvaltioiden muodostaman liittoutuman alueella. Koska arkkitehti todennäköisesti viittasi sanalla Saksa yleisesti Keski-Euroopan tapahtumiin, voi olettaa, että ainakin tässä yhteydessä se todella tarkoitti tätä laajaa maantieteellistä aluetta eikä vain Preussia.⁴⁸⁶

Edellä mainitun perusteella voinee olettaa, että viittaukset ”*Etelä-Saksassa*”, ”*Saksassa maaseudulla*”, ”*muinaissaksalaista*”, ”*moni saksalainen matkustava*”, viittaavat kaikkiin niihin alueisiin, joista 1870-luvulla koottiin yksi yhtenäinen valtio, Saksa.⁴⁸⁷ Hampurikaan ei ollut Preussia. Silti berliiniläinen luki uutisia kyseisen alueen lehdestä. On mahdollista, että hampurilainen lehti oli ainoa, jota saattoi tilata Helsinkiin asti, eikä arkkitehti siksi voinut lukea

⁴⁸⁴ Engel Herrlichille 19./20.9.1825.

⁴⁸⁵ Engel Herrlichille 20.11.1815, 22.12.1822, 6.12.1823, 11.12.1835, Jacobille 10.8.1835, 3.9.1839.

⁴⁸⁶ Engel Herrlichille 18./23.8.1818; Lutz 1985, 14-78.

uutisia Berliinin lehdistä. Kuitenkin hampurilainen lehtitilaus osoittaa, että hän oli kiinnostunut koko Saksan asioista eikä vain Berliinin alueen.

On eräs huomionarvoinen seikka, joka on saattanut lisätä Carl Ludvigin ja hänen perheensä kiinnostusta Hampurin ja muuhunkin kuin Preussin alueeseen. On nimittäin muistettava, että Charlotte Sophie oli kotoisin Lünebergista, joka oli osa tuota laajempaa Saksaa.⁴⁸⁸ Arkkitehti on mahdollisesti jo lapsuudenkotiajoistaan asti katsonut olevansa saksalainen eikä vain berliiniläinen. Täten hänen avioituminen maantieteellisten rajojen kannalta katsottuna ulkomaalaisen kanssa ei ole hänestä eikä hänen vaimostaan ollut sitä. He ovat kokeneet olevansa saman kansan jäseniä. Toisaalta voi olla niinkin, että aviopuolison kotimaalla ei ole ollut avioiduttaessa merkitystä, mutta avioliiton myötä Engel on alkanut kokea yhteenkuuluvaisuuden tunnetta kaikkien saksalaisten kanssa. Tätä tunnetta on voinut vahvistaa vielä 1800-luvun alussa vaikuttanut näkemys, jonka mukaan avioliitto yhdisti avioparit ja erityisesti heidän molempien suvut yhdeksi.

Arkkitehti tutki tarkasti venäläistä tapaa käyttää uuneja sisätilojen lämmityksessä, ja hän katsoi tavan olevan niin oivan, että hän halusi keskieurooppalaistenkin oppivan niiden rakennustavan. Juuri uuneja koskevissa selvityksissä Hän vertaa venäläistä tapaa kotipuolensa tilanteeseen. Näissä yhteyksissä näkyy mielenkiintoisella tavalla paitsi hänen vahva ”saksalainen” identiteettinsä myös se, että saksalaisuus ylitti valtiolliset rajat. Kun berliiniläinen vertaa venäläistä ja ”saksalaista” tapaa, hän viittaa ”saksalaisuuteen” aina sanoin ”meillä”, ”uuniemme”, ” siellä meillä”, ”meidän kuulusissa valimoissamme”.⁴⁸⁹ Erään selvityksen hän on kirjoittanut ”Saksaa silmällä pitäen”. Samassa yhteydessä Engel puhuu itsestäänkin toteamalla: ”[...]Joutuu punastumaan sitä, että meillä valistuneilla, mietiskelevillä ja ajattelevilla saksalaisilla on niin viheliäinen menetelmä uuniemme sulkemiseksi, kun sentään suurempi puupulamme, jota syvä Pohjola ei vielä tunne, olisi antanut paljon enemmän aihetta mieltä keinoja, millä säilyttää lämpö uuneissamme”.⁴⁹⁰

On kuitenkin mielenkiintoista, miten berliiniläinen hieman myöhemmin epäilee, miten häneen suhtaudutaan, kun hän ajaa venäläistä tapaa niin innokkaasti synnyinseudulleen. Häntä askarruttaa, josko hänen selvityksensä saa epäilemään ”*tiettyä puolueellisuutta ja isänmaamme halveksuntaa*”,

⁴⁸⁷ Engel Herrlichille 21.7.1817, 29.7.1821, 16.6.1826, 31.3.1827.

⁴⁸⁸ Meissner 1937, 25; Lutz 1985, 14-78.

⁴⁸⁹ Engel Herrlichille 9.6.1817, 14./16./17.7.1820, 4.10.1820, 14.5.1821, 29.7.1821.

⁴⁹⁰ Engel Herrlichille 9.6.1817.

vaikka arkkitehti toivoo vain, että tapa tulisi ”meilläkin” tunnetuksi.⁴⁹¹ Nyt isänmaa ja saksalaisiin viittaava meillä sana ovat samassa yhteydessä. Kolme vuotta myöhemmin hän ajaa yhä venäläisiä lämmityskäytäntöjä synnyinseutujensa tietoon ja joutuu jälleen selittämään intoaan ystävälleen:

*Turhamaisuutemme, loukattu, luuloteltu isänmaanrakkautemme ei usein salli meidän saada vapaata mielipidettä asioista, joissa se näyttää olevan hieman jäljessä. [...] Se sama loukattu isänmaanrakkauten tunne on se, joka saa minut niin kovasti toivomaan, että nämä parannukset tulisivat tutuiksi myös kotimaamme taloissa.*⁴⁹²

Lisäksi Engel käyttää tässä yhteydessä vielä termejä ”minun kansallinen turhamaisuuteni” sekä ”meidän kansamme”.⁴⁹³ Vuosia myöhemmin mies vielä korostaa aivan yleisenä tosiasiana, että itsekkyyks on ominaisuus, ”joka pääasiassa on ominaista meille saksalaisille”.⁴⁹⁴

Hieman ennen kuolemaansa Engel haluaa todistaa, ettei ole tarkoituksella muuttanut pysyvästi pois isänmaastaan ja ettei hänen Helsingin vuotensa ole kuitenkaan olleet turhia:

*En tuota täällä isänmaalleni häpeää, sen todistaa jo virka jossa olen[...]. [...] Koko Venäjän valtakunnassa ei ole ainoatakaan saksalaista arkkitehtia, jolla olisi sellainen virka ja niin suuria ja tärkeitä töitä tehtävänään kuin minulla on.*⁴⁹⁵

Täten ei voida olla mitenkään varmoja, tarkoittaako arkkitehti saksalaisuudella sittenkin pelkkää Preussia tai oliko isänmaa hänelle laajempi käsite kuin Preussi. Mielenkiintoista on se, että niin Engelille kuin Herrlichillekin asia vaikuttaisi olleen itsestään selvä. Tällaisen kuvan ainakin saa Carl Ludvigin toteamuksesta: ”Kuten tiedät, maanmiehemme ovat mestareita kritisoimisen alalla.”⁴⁹⁶

Selvää on joka tapauksessa se, että berliiniläinen identifioi itsensä tiukasti siihen alueeseen, johon kuuluivat Preussi sekä hajanaisien pikkuvaltioiden liittoutuma.⁴⁹⁷ Mielenkiintoista on se, että arkkitehti ei ole nähnyt maantieteellisiä rajoja ratkaiseviksi identiteettinsä kannalta, vaan on kokenut olevansa osa laajaa ”saksalaista” kansaa. Yleisesti Keski-Euroopan alueella ihmiset ovat kokeneet asian toisin päin. Hajanaisuus on vaikuttanut siten, että tiettyjen valtorajojen sijasta

⁴⁹¹ Engel Herrlichille 9.6.1817.

⁴⁹² Engel Herrlichille 14./16./17.7.1820.

⁴⁹³ Engel Herrlichille 14./16./17.7.1820.

⁴⁹⁴ Engel Herrlichille 28.6.1827.

⁴⁹⁵ Engel Herrlichille 19.4.1835.

⁴⁹⁶ Engel Herrlichille 4.7.1819.

⁴⁹⁷ Lutz 1985, 14-78.

kiinnyttiin vain omaan kotipaikkaan.⁴⁹⁸ Carl Ludvig kiintyi kuitenkin synnyinkaupunkinsa ohella koko laajaan ”Saksan” alueeseen. Todennäköisesti asuminen kaukana ulkomailla on vahvistanut miehen ehkä muutoin heikommaksi jäänyttä kansallisuustunnetta.

Engel piti itseään siis kuolemaansa asti saksalaisena, Preussin kansalaisena ja Berliinissä syntyneenä. Monet ulkomaalaiset asuinpaikat, Helsinki viimeisenä ja pitkäaikaisimpana, eivät tehneet hänestä ”maailmankansalaista”. Ne eivät tehneet sitä ainakaan siinä mielessä, että mies olisi kokenut olevansa venäläinen tai suomalainen yhtä paljon kuin saksalainen. Toimiltaan arkkitehtisen sijaan on nimenomaan ollut mitä suurimmassa määrin nykytermein ”eurooppalainen”. Hän eli Berliinin jälkeen neljässä eri Itämeren rannikkokaupungissa ja suunnitteli siellä asuville eri kansakuntien asukkaille rakennuksia. Voisikin sanoa, että ammattia harjoittaessaan berliiniläiselle ei paikkakunnalla ja maalla ollut merkitystä, mutta persoonana hän koki edustavansa saksalaisuutta.

8.2 Vieraassa maassa, tutulla kielellä

Miten vahvasti synnyinseudulleen sydämessään uskollinen, ulkomaalainen arkkitehti saattoi saavuttaa Suomessa ja Venäjällä hyväksynnän ja suosion myös keisarin silmissä? 1800-luvun alussa moni Suomen korkeista virkamiehistä ja vaikuttajista oli syntyjään alueen ulkopuolelta. Esimerkiksi Engelin ystävät koskenperkausviraston johtaja Carl Rosenkampff sekä valtioneuvos Ernst von Weissenberg olivat molemmat syntyjään Liivinmaalta.⁴⁹⁹ Venäjän valtakunnan pääkaupunki Pietari oli alusta alkaen ollut monien kansallisuuksien asuttama. Tiedemiesten ohella erityisesti juuri Engelin alan edustajat arkkitehdit olivat tulleet Venäjälle muualta Euroopasta, lähinnä Italian ja Ranskan alueilta. Itämeren itäpuolella Tartossa vaikutti tuohon aikaan korkeasti arvostettu saksankielinen yliopisto. Sekä Ruotsin että Venäjän hallinnassa ennen Suomen suuriruhtinaskunnan syntymistä ollut Viipuri oli pitkälle 1800-luvulle asti kieleltään saksalainen kaupunki. Viipurin virallinen hallintokieli oli saksa ja siellä ilmestyi lehtikin saksan kielellä.⁵⁰⁰ Täten koko Itämeren itäpuolella vaikutti monia kieliä ja kansallisuuksia, joten berliiniläissyntyinen arkkitehti ei ollut ainutlaatuinen tapaus alueella.

Vierasmaalaiset eivät olleet poikkeuksellisia Suomen alueellakaan. Turussa vaikuttanut Engelin edeltäjä intendentinkonttorin johtaja, *Charles Bassi*, oli italialaissyntyinen. Koska vähälukuisessa ja syrjäisessä Suomessa ei ollut mahdollisuutta kouluttautua vaikkapa arkkitehdiksi 1800-luvun alussa,

⁴⁹⁸ Räsänen & Tuomi-Nikula 2000, 13, 18.

⁴⁹⁹ Schauman 1967, 144–145.

olivat alan taitajat kouluttautuneet ulkomailta tai tulivat kuten Engel tänne ulkomailta. Sama koski monia muita ammatteja. Esimerkiksi Helsingin kauppiassa oli venäläisten ohella joitakin entisistä Hansa-kaupungeista tulleita. Turun ja myöhemmin Helsingin tähtitieteen observaattori *Fredrik Argelander* oli kutsuttu Suomeen 1823 Engelin isänmaasta Preussista.⁵⁰¹ Toki ulkomainen väestöaines oli berliiniläisen tullessa Helsinkiin vähäistä, mutta ei aivan poikkeuksellista. Tämä on varmasti helpottanut muiden suhtautumista häneen. Miehelle itselleen sopeutuminen helsinkiläisiin oli varmasti vaikeaa kielellisistä syistä. Pietarissa ja ehkäpä Tallinnassakin hän oli selvinnyt äidinkielellään, mutta Helsingissä saksankielisiä oli niin vähän, ettei hän voinut turvautua saksaan. Näin hän toteaa itsekin ensimmäisessä Helsingissä kirjoitetussa kirjeissään vanhemmilleen.⁵⁰²

Engel oli kuitenkin ennen Helsinkiin asettumistaan ollut vuoden Turussakin. Millä kielellä hän siellä pärjäsi? Todennäköisesti Engelin palkannut kauppias Lohmann puhui saksaa. Myös kenraalikuvernööri Fabian Steinheil oli saksantaitoinen. Koska Steinheil kirjoitti URK:n johtajalle Ehrenströmille saksaksi, oli tämänkin hallittava kieltä.⁵⁰³ Lisäksi arkkitehtia on varmasti auttanut mahdollisissa kielivaikeuksissa jo tuolloin kirjakauppiana ja Turun akatemiassa saksan kielen lehtorina toiminut Friedrich Anton Meyer. Hänen ja Carl Ludvigin välinen ystävyys on todennäköisesti alkanut juuri tuona Turun vuonna ja sama äidinkieli on saattanut johdattaa heitä toistensa seuraan muutenkin.

Helsingissä aivan ensimmäiset kuukaudet Engelin on täytynyt käyttää tulkkia tai keskustella asioista saksaksi. Ehrenströmin kanssa saattoi neuvotella saksaksi ja ehkä Helsingin seurapiiristä ja virkamiehistäkin löytyi saksaa osaavia. Vaikka ranska olikin jo tuohon aikaan ylimystön ja muiden säätyläisten keskuudessa hallitseva kieli, hallitsivat kauppiat ja pappissäädyn edustajat vielä vanhojen perinteiden mukaisesti saksaa. Tämä tilanne on varmasti auttanut Engelin sopeutumista Helsinkiin. Lisäksi tällainen asetelma kertoo myös siitä, että ”eurooppalaisuus” oli vahvasti edustettuna Helsingissä ja muissa Suomen suuremmissa kaupungeissa 1800-luvulla. Nimittäin paitsi ranskan ja saksan kieli myös seurapiiritavat ja ruoka- sekä kahvilakulttuuri saivat vaikutteensa ulkomailta.⁵⁰⁴

⁵⁰⁰ Klinge 1994, 251-256; Klinge 2002b, 37; Landgrén 2002, 426.

⁵⁰¹ Markkanen 1995, 228; Schauman 1967, 148; Waris 1951, 26, 32.

⁵⁰² Engel vanhemmilleen 1.5.1816.

⁵⁰³ Fabian Steinheilin kirjeet Johan Albrekt Ehrenströmille, J.A. Ehrenströmin kirjekoelma, kansio III, KA.

Omien sanojensa mukaan Engel on voinut myöhemminkin keskustella herraseurassa äidinkielellään. Syksyllä 1829 berliiniläinen sala- ja valtionvarainneuvos Wilkens oli vierailut Helsingissä matkallaan Pietariin. Hän oli ensin vierailut Viaporissa, jonka jälkeen arkkitehti oli pitänyt häntä ”iltapäivän luonani joidenkin hyvien ystävien seurassa, jotka kaikki puhuvat saksaa”.⁵⁰⁵ Oli mahdollista, että ainakin liivinmaalaiset von Weissenberg ja Rosenkampff osasivat saksaa. Täten voidaan olettaa, että Carl Ludvigin ei ole aina ystävien kesken tarvinnut puhua ruotsia. Tämän voi kuvitella helpottaneen hänen elämäänsä ja sopeutumistaan Helsinkiin melkoisesti.

Koska 1800-luvulla vallitsi tiukat sääty-yhteiskunnan normit, tarkoitti se käytännössä sitä, ettei kukaan virkamiestasoinen henkilö voinut elää säädyn ja sen velvoittamien seurapiirien ulkopuolella. Berliiniläisestä tuli URK:n arkkitehtina virkamies, joten hän tuli osaksi helsinkiläispiirejä. Tällainen tiukka normisto ja säätyaseman hallitsevuus voidaan nähdä miehen sopeutumista helpottaneena tekijänä. Säätypiireissä seurustelua helpottivat ajan käytösihanteet, jotka olivat ennemminkin koko Euroopan laajuisia kuin maa- tai aluekohtaisia.

Miesten käytösoppaissa oli vielä 1800-luvun alussa vallalla kaksi eri suuntaa. Toisessa korostettiin erityisesti ulkokuorta ja ulkoista käytöstä eli niin sanottua kohteliaisuuskulttuuria. Tätä kutsuttiin myös miellyttämisen taidoksi. Tällainen näkökanta korosti, että henkilön tuli erottaa sisäinen olemuksensa ulkoisesta ja pyrkiä ulkoisella olemuksellaan kuten hymyllään ja vaatteillaan esiintymään niin, että hän antoi itsestään hyvän kuvan. Tällaisen käytösmallin katsottiin soveltuvan erityisesti suurkaupunkeihin, jossa asukkaita oli paljon ja ihmiset olivat usein toisilleen tuntemattomia. Koska tuntemattomien ihmisten kohdatessa osapuolet eivät tienneet välttämättä edes toistensa vakaumusta tai säätyasemaa, yleinen miellyttämiskoodisto ja oman henkilökohtaisen minän sulkeminen seurustelutilanteen ulkopuolelle, mahdollistivat kaikesta epävarmuudesta huolimatta onnistuneen tapaamisen. Jo Erasmus Rotterdamilaisen käytösoppaassa taas korostettiin sisäisen ja ulkoisen olemuksen yhteyttä. Hyvä moraalit ja sydän näkyivät ilman muuta myös henkilön ulkoisessa olemuksessa. Sisäisesti hyvä ihminen osasi miellyttävän keskustelun taidon ilman erityistä miellyttämisen tai kohteliaisuuskoodiston opetteluakin.⁵⁰⁶

⁵⁰⁴ Klinge 2002a, 23-28; Klinge 2002b, 37.

⁵⁰⁵ Engel Herrlichille 2.11.1829.

⁵⁰⁶ Kekäläinen 2000, 344–350; Kekäläinen 2005, 212–213, 226; Tjeder 2003, 56–57, 167–169.

Voisi kuitenkin sanoa, että vaikka kaksi käytösmallia erosivat periaatteiltaan toisistaan, näyttäisi niiden tarkoitus olleen melko samanlainen. Nimittäin saada itsensä näyttämään ja kuulostamaan asialliselta ja arvostetulta muiden silmissä sekä varmistamaan, että toisilleen ennestään tuntemattomienkin henkilöiden välinen sananvaihto oli mahdollista. Koska käytösoppaat ja –ihanteet olivat vain malleja, on vaikea tietää, miten eri maissa tai säätyryhmissä niistä ajateltiin. Mikäli kohteliaisuuskuulttuurin periaatteet ovat olleet Engelille tuttuja, voisi kuvitella, että hän on niin Tallinnaan, Pietariin, Turkuun kuin Helsinkiinkin asettuessaan turvautunut ensin niihin. Olivathan ihmiset hänelle kussakin kaupungissa aluksi aivan tuntemattomia ja maan tai alueen tavat vielä epäselviä.

Helsinki oli pieni paikka verrattuna arkkitehdin synnyinkaupunkiin Berliiniin. Suomessa hän on siten joutunut varmasti opettelemaan maan tavoille, vaikka osa käytöstavoista olisikin ollut samoja. Esimerkiksi Venäjän vallan aikana virkamieskuulttuurissa arvonimet ja tittelit olivat erittäin tärkeitä. Koska näin oli kirjekulttuurissa, voinee olettaa saman päteeneen myös suulliseen kanssakäymiseen. Täten yleiseurooppalaiset käytösihanteet ovat auttaneet miestä sopeutumaan seurapiirikeskusteluihin, mutta viranhoitoon liittyvissä tehtävissä hän on saattanut joutua perehtymään uuden asuinpaikkansa virkakulttuuriin erikseen esimerkiksi tituleerausoppaiden avulla.⁵⁰⁷

8.3 Helsinki – tšekäläinen koti

Kun Engel asettui Helsinkiin, oli hänelle oikeastaan uutta vain kyseinen kaupunki. Tavallaanhan hän oli asunut Venäjällä jo Tallinnan ajoistaan lähtien. Koska nyt tiedetään miehen olleen omasta mielestään kuolemaansa asti saksalainen, on sitä taustaa vasten mielenkiintoista tarkastella, miten hän suhtautui Helsinkiin, Suomeen ja Venäjään. Suomi ja Venäjä sekä suomalainen ja venäläinen esiintyvät kaikki käsitteinä kirjeissä. Asiayhteyksiä tarkastelemalla voidaan selvittää, erottiko berliiniläinen suomalaisuuden ja venäläisyyden toisistaan, vai olivatko ne hänelle sama asia. On tilanteita, joissa hän näyttää tarkoittavan Venäjällä myös Suomen aluetta, mutta se ei ole kirjeissä kovin yleistä.

Kun Engel asui vielä Tallinnassa, hän kertoi ottaneensa vastaan työtilauksia ”*Suomen Turusta*”. Helsingin URK:n arkkitehdin virasta puhuessaan hän mainitsee selvästi, että kyseessä on

⁵⁰⁷ Wirilander 1974, 172.

”suomalainen uudelleenrakennustoimikunta”. Kun Carl Ludvig oli saapunut Helsinkiin, hän kuvaili perheensä matkaa Pietarista sinne todeten, että ”koko Suomi on näet pelkkää kalliota”. Kertoessaan Herrlichille Turun palon tuhoista arkkitehti puhuu selvästi vain Suomesta:

*Tämä isku tuntuu laajalti. [...] Suomelle itselleen se on korvaamaton, sillä monet arkistot tuhoutuivat ja niiden mukana kaikki maan vanhinta historiaa koskevat käsikirjoitukset.*⁵⁰⁸

Engel siis erotti maantieteellisesti Suomen ja Venäjän alueen toisistaan, eikä asia näyttäisi olleen hänelle epäselvä. Vaikka hän siis välillä viittaa sijaintiinsa sanomalla ”täällä Venäjällä”, eivät Venäjä ja Suomi olleet hänelle täysin sama asia. Toki berliiniläinen tiesi, että Venäjän keisari hallitsi Suomeakin, mutta hän ymmärsi suomalaisen ja venäläisen eron.⁵⁰⁹

Engel näyttää erottaneen suomalaisen ja venäläisen kansanluonteen myös toisistaan. Hän ei varsinaisesti kuvaile suomalaisia, mutta venäläisiä kylläkin. Kerran arkkitehdille osoitettu kirje oli mennyt vahingossa ”venäläisten asumaan taloon” ja oli siksi viipynyt matkallaan kauan aikaa. Mies ei ihmetellyt asiaa, totesi vain, ettei se ollut ihme, koska venäläisten asuttamissa taloissa ”vallitsee aina jonkin verran sekalainen meininki”. Carl Ludvig mainitsee myös venäläiset arkkitehdit, jotka eivät hänen mielestään hoida asioita tarpeeksi huolellisesti, vaan ovat ”välinpitämättömiä”. Heiltä puuttui Engelin mielestä muutoinkin tarkkuudentajua. Toisaalta työmiehinä hän kehuu heitä. ”Et voi millään kuvitella, mitä tarkoittaa 60 venäläisen muurarin asianmukainen työllistäminen”, hän aloittaa ja jatkaa pian, ”kunhan saan vähän apua, niin tuottaa suurta huvia katsella tämän aina hilpeän ja iloisen kansan taikovan työt valmiiksi jatkuvien ilonhuutojen ja laulun säestämänä.” Yksin tuollaisen ”ylienergisestä työvoiman” valmisteleminen meinaa kuitenkin viedä arkkitehdiltakin rohkeuden ja harkintakyvyn.⁵¹⁰ Hän oli siis huomannut, että venäläiset olivat välittömiä ja hieman holtittomia, mutta aina iloisia.

Suomalaisista berliiniläinen ei erikseen juuri puhu, vaan hänen kertomuksensa liittyvät aina venäläisiin. On kuitenkin selvää, että venäläinen ei ollut Engelille sama kuin suomalainen, sillä hän erotti nämä kansallisuudet toisistaan, kuten hän erotti Suomen ja Venäjänkin. Engel mainitsee suomalaisen erikseen vain kerran. Tuolloin on kyse eläkkeestä, joka määräytymisehdot saavat hänet vihaisena toteamaan: ”Tässä nyt tulee esiin se itsekäs suomalainen, joka ei soisi kenellekään muulle mitään!”⁵¹¹ Koska kommentti on todella lausuttu ärtymyksen hetkellä ja koska muita suoria mainintoja suomalaisista ei ole, ei mielipidettä voi pitää miehen yleisnäkemyksestä kertovana.

⁵⁰⁸ Engel Herrlichille 21.9.1827.

⁵⁰⁹ Engel Herrlichille 27.-29.11.1813/4.1./24.4./1.8.1814, 20.2.1816, 1.5.1816, 19.5.1817.

⁵¹⁰ Engel Herrlichille 15.8.1821, 4.6.1822, 23./25.8.1822, 12.8.1829.

Mutta se on kuitenkin varsin informoiva. Engel asettaa kommentissaan itsensä suomalaisten vastakkaiselle puolelle ”muihin”, mikä osoittaa, ettei hän katsonut kuuluvansa täysin samaan joukkoon uuden asuinpaikkansa ihmisten kanssa. Tässä voi havaita myös jaon omiin, saksalaisiin, ja vieraisiin, suomalaisiin. Täten arkkitehdin kommentti paljastaa, että hän erotti itsensä ja muut kansakunnan perusteella.⁵¹²

Helsinkiin tultuaan arkkitehti toteaa asioiden ja ihmisten olevan kuin Saksassakin, vain kieli oli eri. Hän kaipasi kuitenkin aina Berliiniin ja omakielistensä ja -mielistensä joukkoon. ”Lisäksi minulla olisi siellä kaikki ne mukavat asiat, joita paitsi jään täällä ja eläisin ihmisten joukossa, jotka ajattelevat ja tuntevat enemmän minun tavallani kuin ihmiset täällä.” Näin hän pukee sanoiksi sen, mitä hänen kaikista kirjeistään voi aavistellakin. Helsinki tuntui sittenkin hieman vieraalta ja ihmisten ajattelutapa oli erilainen kuin mihin mies oli tottunut. Vaikka Carl Ludvig tunsikin noin silloin, kun oletti vielä pääsevänsä takaisin isänmaahansa, voidaan olettaa, että kaipuu ”kotiin Berliiniin” saattoi laimeta, muttei lakannut hänen kuolemaansa mennessäkään. Myös Charlotte Sophie ikävöi synnyinseutujaan. Kun aviomiehelle tarjottiin 1820 töitä Preussista, hän totesi että, ”vaimoni riemuitsi vielä enemmän, sillä hän olisi mielellään nähnyt, että olisimme pakanneet saman tien”. Engelit eivät muuttaneet, koska arkkitehdilla oli paljon keskeneräisiä töitä, joita hän ei voinut eikä niiden kiehtovuuden vuoksi halunnutkaan jättää tuolloin.⁵¹³

Vaikka Engel olisikin kokenut olevansa muualta tullut, kuten hän varmasti oli helsinkiläisten silmissäkin, näyttää hän kotiutuneen Helsinkiin ja maan tapoihin. Berliiniläiselle Helsinki oli ”täkäläinen kotini”, ”pieni Helsinkimme”, ”kaupunkimme”.⁵¹⁴ Näistä ilmaisutavoista näkee, että arkkitehti kotiutui erityisesti Helsinkiin ja tunsikin olevansa osa kaupunkia. Tämä ei tietystikään ole mikään ihme, olihan kaupungin asemakaava ja monet rakennukset hänen oman työnsä tulosta. Tätenkin hän saattoi kirjaimellisesti kutsua kaupunkia Helsingikseen.

On ymmärrettävää, että Engelin silmissä Helsinki oli kaikesta huolimatta pieni kaupunki. Kun hän oli tottunut asumaan 150 000 hengen Berliinissä, oli alle 5 000 asukkaan Helsinkiin asettuminen aluksi outoa.⁵¹⁵ Kaupungista puuttui täysin se korkeatasoinen taide-elämä, johon mies oli Berliinissä tottunut. Muutoinkin kaupunki vaikutti välillä varsin takapajuiselta, sillä monia vaatteita

⁵¹¹ Engel Herrlichille 14./16./17.7.1820.

⁵¹² Junkala 2000, 95.

⁵¹³ Engel Herrlichille 12.5.1819, 22.12.1822.

⁵¹⁴ Engel Herrlichille 25./15.6.1818, 4.7.1819.

sai tilattua vain Pietarista. Samoin raha-asioiden hoito oli usein tehtävä pietarilaisten välittäjien avulla, koska ”*tässä loukossa*” ei ollut ainuttakaan ihmistä, jonka välityksellä olisi voinut antaa maksumääräyksen Hampuriin. ”*Täällä postissa*” ei edes tiedetty, missä Charlottenburg sijaitsee. Mutta Helsingillä oli myös hyvät puolensa. ”*Onneksi tämä paikka on niin pieni, ja minulla on kansalaisten luottamus ja kunnioitus puolellani, niin että voin nopeasti korjata väärät huhut ja leviteltyt jutut.*” Ulkomaalaisena Engelille ”kansalaisten luottamus” oli varmasti erityisen tärkeää, ja Helsingissä hän oli saanut sen. Myöhemmin arkkitehti sai todeta saman iloisen asian myös Turussa suunnitellessaan kaupungille uutta asemakaavaa palon jälkeen.⁵¹⁶

Vaikka berliiniläisen arkkitehtuuri muodostui Suomessa esikuvalliseksi, jäi Engel Helsingissä hieman syrjään ja epätietoiseksi uusimmista eurooppalaisen rakennustaiteen kehityslinjoista. Tuolloin hän kuvaa Berliiniä ja synnyinseutujaan sanoin ”*ihmisten ilmoilla*”. Tämä kuvaa ehkä parhaiten sitä, miten mies koki sijaintinsa ”*kaukana Pohjolassa*”. Paitsi ”*kaukaiseksi Pohjolaksi*” arkkitehti nimitti Suomea ”*karhujen maaksi*”. Vaikka kuvaus, ”*karhujen maa*”, on välillä ymmärretty negatiiviseksi ilmaukseksi yleisesti koko Suomesta, tarkoittaa Engel sillä lähinnä säätä.⁵¹⁷ Kurjaan, kylmään säähän ja pimeään, pitkään talveen hän ei oikein tottunut koskaan. Mutta ihmisiin, kaupunkiin ja maahan tapoineen Engel sopeutui.⁵¹⁸

9 POHDINTA

Engel mainitsee kerran ilkkurisesti, että hän on viettänyt ”*kuninkaallisen illan*” herran Catelin teoksen parissa.⁵¹⁹ Itse voin sanoa samaa Carl Ludvigista ja hänen kirjeistään. Berliiniläissyntyinen arkkitehti osoittautui monisäikeiseksi persoonaksi. Hänen ajatuksensa ja elämänasenteensa toimivat esimerkkeinä vielä 2000-luvun ihmisellekin. Miehen elämän kantavaksi voimaksi paljastui hyväntahtoinen, huumorin sävyttämä suhtautuminen niin ihmisiin kuin asioihin. Parhaimmillaan Carl Ludvig Engel sai aikaan reaktion, jollaista hän itse tavoitteli arkkitehtuurissaan: hyväntahtoista hymyä.

Engel näyttäytyi tavallisena, inhimillisenä yksilönä, hyvine ja huonoine puolineen, iloineen ja suruineen. Vaikka yleiskuva hänestä on myönteinen – hän oli huumorintajuinen ja nöyrä mies –

⁵¹⁵ Sheehan 1991, 115-116; Waris 1951, 11. Helsingin väkiluvut perustuvat ruotsalais-suomalaisen seurakunnan tilastoihin. Pääkaupungin asukasmäärä kasvoi Engelin aikana ollen hänen kuolinvuonnaan yli 13 000 henkeä.

⁵¹⁶ Engel Herrlichille 25.12.1816, 14.5.1821, 23.8.1823, 21.9.1827, 19.8.1829.

⁵¹⁷ Seppälä 1988, 120. Popularisoidussa ja huumorin vuoksi hieman pilkkaavan tuntukselta kuulostavassa artikkelissaan Seppälä toteaa, että ”ei ollut mikään salaisuus, että Engel nimitti Suomea halveksivasti ’karhujen maaksi’ ”.

⁵¹⁸ Engel Herrlichille 15.8.1816, 14.5.1821, 4.6.1822, 6.6.1823, 19./20.9.1825, 7.9.1836.

⁵¹⁹ Engel Herrlichille 30.10.1817.

löytyi hänestä myös normaaleja heikkouksia, kuten huonotuulisuutta. Näiden piirteiden havainnoinnissa oli hermeneuttisesta ymmärtämisen tavasta apua. Toista henkilöä tutkittaessa on aina vaarana tyytyä helpoimpaan ja itseä eniten miellyttävään, positiiviseen tutkimustietoon. Asettamalla tapahtumat konteksteihinsa ja tarkastelemalla Engelin toimintaa ja ajatuksia niiden kautta, mahdollistui hänen ymmärtämisensä useista näkökulmista. Näin hahmottui kokonaisuus, jossa kaikki ihmisyyden peruselementit olivat läsnä.

Varsinainen henkilöhistoriallinen tutkimus oli haasteellista. Niin paljon kuin lähiluvun ja mikrohistoriallisen johtolankametodin avulla tutkittavan elämästä löytyikin ennestään tunnistamattomia piirteitä, havaitsin yhä uudestaan historiantutkimuksessa vallitsevan yleisen totuuden; lähdeaineistot eivät tarjonneet tyhjentäviä vastauksia, eivätkä tutkimustulokset olleet yksiselitteisiä ja ehdottomia.

Engeliä tarkasteltiin yksityishenkilönä. Tarkastelun kohteeksi valittujen osa-alueiden, miehen persoonan, perheen, kodin, ystävien ja ajanvietteiden, syvempi tutkiminen osoitti, että yksityisyys oli vaikeasti määriteltävä käsite 1800-luvulla. Lisäksi käsite muodostui kussakin näkökulmassa merkitykseltään muuttuvaksi, kontekstiin sidotuksi. Säätö-yhteiskunnassa yksilö ei ollut koskaan täysin vapaa toimimaan vain oman tahtonsa mukaisesti. Julkinen eli toisten katseet, viranomaisten määräykset sekä yleiset käytös- ja tapanormit sitoivat yksilön tiukasti yhteisöön. Hänet myös määriteltiin näiden kriteereiden kautta, minkä johdosta kunkin oli toteutettava omassa elämässään noita ympäristön asettamia vaateita. Täten Engelin syvintä, ominta persoonaa ei voinut määritellä hänen pukeutumistyyliinsä, kotinsa, ruokakulttuurinsa eikä edes ystäväpiirinsä perusteella. Arvioinnit oli tavallaan tehtävä käänteisesti, eli oli pohdittava miten yksilö saattoi toimia omaehtoisesti ulkopuolelta asetettujen ehtojen rajoissa.

Tarkastelu osoitti, että nykyistä yksityisyyttä vastasivat vain salaiset tai muutoin henkilön omana tietona pysyneet asiat, kuten ajatukset. Mikäli halusi ilmaista negatiivisen mielipiteensä rehellisesti, se oli käytännössä mahdotonta. Kaikki tuli verhota kohteliaisuutta noudattaviin sanakäänteisiin. Engel saattoi kuitenkin olla avoin yhdelle ihmiselle: Berliinissä asuneelle Herrlichille. Herrojen kirjeenvaihdon kaunistelemattoman tapahtumien kuvauksen ja mielipiteiden ilmaisun mahdollistivat sekä heidän asumisensa eri maissa että heidän ystävyytensä pitkäaikaisuus ja yhteensopivat luonteet. Täten kirjeet osoittautuivat vielä luultuakin antoisammaksi lähdeaineistoksi.

Kirjetekstit todistivat, että 1800-luvun ihmiset kritisoivat ja vastustivat aikansa käytänteitä samalla tavalla kuin nykyajankin ihmiset, vaikkei heillä ollutkaan mahdollisuutta sanoa sitä ääneen. Toisaalta Engel ei kokenut omaa aikaansa rajoittavaksi, täten hänen voi sanoa olleen tyypillinen 1800-lukulainen säätyläinen. Arkkitehdin elämä näyttää olleen kaikin puolin hänen suomalaisen säätyasemansa mukainen. Vaikkeivät kaikki hänen toimensa tätä osoittaneetkaan, paljastivat hänen ajatuksensa miehen olleen aikansa kasvatin.

Samoin kuin yksityisyys myös vapaa-aika, josta tässä tutkielmassa on käytetty nimitystä joutoaika, ei ollut 1800-luvulla selkeä käsite. Engelin elämässä joutoaika saattoi käsittää teenjuontia, teatterin johtokunnan istuntoja, kukkaloistosta nauttimista, mutta myös työntekoa. Näiden vapaiden hetkien tekemisistä katsottiin kuvaavimmaksi käsite ajanviette. Tämä sana ilmaisee puuhastelun luonnetta 1800-luvun ihmisen elämässä. Kyseessä oli tekeminen, joka tapahtui ennalta määräämättömänä hetkenä ja jonka kesto vaihteli. Joutoaika ei välttämättä ollut vastakohta työlle, eikä ajanvietteinä voinut tehdä ainoastaan omavalintaisia asioita. Yhteisö määrittä tässäkin tarkasti yksilöä; esimerkiksi virkavelvollisuuksina hoidetut seurapiiritapahtumat kuuluivat pakollisiin ajanvietteisiin. Yhteiskunnan normit ohjasivat sitä, mitä kunkin oli joutoaikana säädyllystä tehdä. Täten velvollisuuksien ulkopuolisetkin puuhut kotona ja pienemmissä ystäväseurueissa tuli valita yleisesti hyväksytyjen ajanvietteiden joukosta.

Toisaalta aikalaiset itse tuskin suhtautuivat vallalla olleen tapakulttuurin sääntöihin siten kuin nykytutkija. Kullakin aikakaudella oli omat muoti-ilmionsä niin pukeutumisessa, sisustamisessa kuin ajanvietteissä ja nautintoaineissa. Engelin rakkain ja merkityksellisin ajanviette, puutarhan ja kukkien hoito, oli varsin yleistä 1800-luvun miesten ja naisten keskuudessa. Myös ystävien tapaaminen ja syvälliset keskustelut miellyttivät arkkitehtia. Toisaalta Engel ei hyväksynyt sitä seurapiireissä vallinnutta turhien kohteliaisuuksien lausumista, joka leimasi vielä 1800-luvun alun keskustelukulttuuria. Niinpä hän halusi vältellä mahdollisuuksiensa mukaan näitä tilaisuuksia, ja hakeutua nautinnollisempien ajanvietteiden pariin. Täten hän pyrki ja saattoi toteuttaa omaa, yksilöllistä tahtoaan.

Carl Ludvig Engel oli syntynyt ja kasvanut mieheksi Berliinissä, silloisen Preussin pääkaupungissa. Aloittaessani tutkielman tekoa luulin, että arkkitehti olisi kokenut elämänsä Suomessa ulkomaalaisena vieraammaksi ja ulkopuolisemmaksi. Oletukseni osoittautui kuitenkin vääräksi. Selvisi, että ajan tiukka yhteiskunnallinen hierarkia ei ulkomaalaisten kohdalla ollut este vaan helpote asetuttaessa vieraaseen maahan. Säätyläisten normit ja tavat olivat melko samanlaisia koko

Euroopan alueella, vaikka paikallisia vivahte-eroja esiintyikin. Tämä madalsi kynnystä kotiutua uuteen kotipaikkaan ja sen asukkaisiin. Helsingin 1800-luvun säätyvelvoitteisiin kuului osallistuminen seurapiiritapaamisiin, mikä merkitsi vierasmaalaisenkin kohdalla sitä, ettei hänellä ollut käytännössä edes mahdollisuutta joutua eristyksiin yhteisöstä. Niinpä voikin sanoa, että 1800-luvulla yksilön ja yhteiskunnan suhteen määritti yhteisö, johon Engelin muiden tavoin oli sopeuduttava. Arkkitehti pyrki kuitenkin mahdollisuuksien mukaan etsimään itselleen omaa ”tilaa”. Tällainen oli esimerkiksi hänen halunsa käyttää keskusteluissa ja asioimisessa äidinkieltään ruotsin sijaan, mikäli se vain muiden kielitaidon ansiosta onnistui.

Toisaalta Engelin elämästä tehdyt havainnot paljastivat, että samalla kun säätyläiskulttuuri pysyi melko muuttumattomana ja ulottui valtiollisia rajoja laajemmalle maantieteelliselle alueelle, yhteenkuuluvaisuuden tunne ihmisten kesken rajoittui omaan kansallisuuteen. Berliiniläissyntyisen Carl Ludvigin kaipuu takaisin ”isien kaupunkiin” sammui vasta, kun mies itsekin kuoli. Tämän saattaa ymmärtää vielä normaaliksi koti-ikäväksi ja haluksi päästä takaisin omien sukulaisten luokse. Kuitenkin arkkitehti ei kaivannut vain Berliiniin vaan takaisin omanlaistensa ihmisten eli saksalaisten joukkoon. Kyseinen seikka paljastaa ainakin kaksi merkittävää asiaa. Ensinnäkin berliiniläinen koki kaikesta huolimatta olevansa ulkomaalainen asuessaan Helsingissä ja Suomessa. Toisekseen hän ei asemoinut itseään isänmaansa rajojen mukaisesti vain preussilaiseksi, vaan määritteli kuuluvansa saksalaisiin. Tällöin hän koki yhteenkuuluvaisuutta kaikkien nykyisen Saksan alueen ihmisten kanssa, joilla oli sama kieli ja kulttuuri vaikkakin eri ”isänmaa”.

Näyttääkin siltä, että vaikka valtioiden rajat olivat häilyviä ja muuttuivat jatkuvasti vielä 1800-luvun Euroopassa, alueen asukkaat katsoivat tärkeäksi kuulua osaksi suurempaa yhteisöä kuin oma kotipaikkakunta tai sääty. Kansa oli tällainen valtiorajoja parempi kiintopiste, jonka avulla voitiin vahvistaa omaa identiteettiä sekä erottautua muista. Koko Itämeren itäpuoleisilla alueilla asui ja liikkui monista maista ja monilta alueilta kotoisin olevia henkilöitä. He toimivat toisen valtion palveluksessa tai sen alueen asukkaita muutoin palvellen, mutta heidän omassa elämässään synnyinpaikan ja kansallistunteen merkitys oli voimakas. Toisaalta tässä yhteydessä ei ollut mahdollisuutta tutkia muita Engelin kaltaisessa tilanteessa olleita henkilöitä, joten liiallinen yleistäminen ei ole oikeutettua. Onkin mahdollista, että tämä oli vain Engeliä yksilönä määrittänyt persoonallinen piirre.

LÄHDE- JA KIRJALLISUUSLUETTELO

I ALKUPERÄISLÄHTEET

A) Arkistolähteet

Helsingin kaupungin arkisto, HKA, Helsinki
Huutokauppakamari
Pöytäkirjat

Raastuvanoikeuden arkisto
Perukirjat

Kansallisarkisto, KA, Helsinki

Helsingin kaupungin henkikirjat 1820 - 1840
Helsingin ruotsalais-suomalaisen seurakunnan arkisto
Johan Albrekt Ehrenströmin kirjekokoelma
Robert Henrik Rehbinderin kirjekokoelma
Rakennushallituksen arkisto, RH
Rakennushallituksen piirustusarkisto II, RakH II
Tarmon arkisto
Ainaispalovakuutukset

Kansalliskirjasto, KK, Helsinki

Helsingin yliopiston kirjaston virka-arkisto
Mathias Weckströmin käsikirjoituskokoelma
Pienpaineatekokoelma
Mathias Weckströmin kokoelma

B) Julkaistut lähteet

Engel, C.L./Sundman,
Mikael (toim.). 1989

Kirjeet Brev Briefe 1813 - 1840. Suomentaneet Järvenpää, Tuuli & Pajastie, Eila & Schnitzler, Rose-Marie. Entisaikain Helsinki XII, Helsinki-Seura. Gummerus, Jyväskylä.

Topelius, Zacharias 1918 *Dagböcker, Första bandet 1832 – 1834.* Utgifna af Paul Nyberg. Simelii Arvingars Boktryckeri/Holger Schildts förlag, Helsingfors.

Topelius, Zacharias s.a. *Dagböcker, Andra bandet 1835 – 1836.* Utgifna af Paul Nyberg. Simelii Arvingars Boktryckeri/Holger Schildts förlag, Helsingfors.

Topelius, Zacharias 1921 *Dagböcker, Tredje bandet 1837 – 1838.* Utgifna af Paul Nyberg. J. Simelii Arvingars Boktryckeri Ab/Holger Schildts förlagsaktiebolag, Helsingfors.

Topelius, Zacharias 1922 *Dagböcker, Fjärde bandet 1839 – 1840.* Utgifna af Paul Nyberg. J. Simelii Arvingars Boktryckeri/Holger Schildts f förlagsaktiebolag, Helsingfors.

II TUTKIMUSKIRJALLISUUS

- Alnäs, Karsten 2005 *Kiihkon aika, Euroopan historia 1600 – 1800*. Suomentanut Eskelinen, Heikki. Otava, Helsinki.
- Ariès, Philippe 1989 Introduction. *A History of Private Life, III Passions of the Renaissance*. Editor Chartier, Roger. Translator Goldhammer, Arthur. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 1-11.
- Arkio, Leena 1985 *Rakkaat vanhat huonekasvit, Ikkunapuutarhan historiaa Suomessa*. Otava, Keuruu.
- Arto-Haumacher, Rafael 1996 *C. F. Gellert (1715-1769): Dichter der deutschen Aufklärung*. [<http://members.aol.com/artohau/gellert.htm>]. Luettu 24.4.2007.
- Betti, Emilio 2002a Hermeneutiikka henkitieteiden yleisenä menetelmäoppina. *Niin & Näin* 3/2002, 77 – 81.
- Betti, Emilio 2002b Onnistuneen tulkinnan esteitä. *Niin & Näin* 3/2002, 73 – 74.
- Bulgarin, Faddei 1996 *Sotilaan sydän: Suomen sodasta Engelin Helsinkiin*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran julkaisuja 645. Raamattutalo, Pieksämäki.
- Castan, Nicole 1989 The Public and the Private. *A History of Private Life, III Passions of the Renaissance*. Editor Chartier, Roger. Translator Goldhammer, Arthur. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 403-445.
- Castrén, Gunnar 1951 Helsinki kulttuurikeskuksena. *Helsingin kaupungin historia III osa: ajanjakso 1809 – 1875, jälkimmäinen nide*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy, Helsinki, 471– 605.
- Chartier, Roger 1989a Epilogue. *A History of Private Life, III Passions of the Renaissance*. Editor Chartier, Roger. Translator Goldhammer, Arthur. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 609 - 611.
- Chartier, Roger 1989b Introduction, Part 1: Figures of Modernity. *A History of Private Life, III Passions of the Renaissance*. Editor Chartier, Roger. Translator Goldhammer, Arthur. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 15-19.

- Chartier, Roger 1989c Introduction, Part 2: Forms of Privatization. *A History of Private Life, III Passions of the Renaissance*. Editor Chartier, Roger. Translator Goldhammer, Arthur. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 163-165.
- Chartier, Roger 1989d Introduction, Part 3: Community, State, and Family: Trajectories and Tensions. *A History of Private Life, III Passions of the Renaissance*. Editor Chartier, Roger. Translator Goldhammer, Arthur. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 399-401.
- Chartier, Roger 1989e The Practical Impact of Writing. *A History of Private Life, III Passions of the Renaissance*. Editor Chartier, Roger. Translator Goldhammer, Arthur. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 111-159.
- Corbin, Alain 1990 The Secret of the Individual. *A History of Private Life IV: From the Fires of Revolution to the Great War*. Editor Perrot, Michelle. Translator Goldhammer, Arthur. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 457 – 547.
- Fabre, Daniel 1989 Families: Privacy versus Custom. *A History of Private Life, III Passions of the Renaissance*. Editor Chartier, Roger. Translator Goldhammer, Arthur. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 531-569.
- Farge, Arlette 1989 The Honor and Secrecy of Families. *A History of Private Life, III Passions of the Renaissance*. Editor Chartier, Roger. Translator Goldhammer, Arthur. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 571-607.
- Flandrin, Jean-Louis 1989 Distinction through Taste. *A History of Private Life, III Passions of the Renaissance*. Editor Chartier, Roger. Translator Goldhammer, Arthur. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 265-307.
- Foisil, Madeleine 1989 The Literature of Intimacy. *A History of Private Life, III Passions of the Renaissance*. Editor Chartier, Roger. Translator Goldhammer, Arthur. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 327-361.
- Frenckel,
Ester-Margaret von 1943 *Offentliga nöjen och privata i Helsingfors 1812-1827, I*, Söderström, Helsingfors.
- Frenckel,

- Ester-Margaret von 1947 *Offentliga nöjen och privata i Helsingfors 1827-1832, II.* Söderström, Helsingfors.
- Gadamer,
Hans-Georg 2002 Ymmärtämisen kehästä. *Niin & Näin* 3/2002, 66 – 69.
- Gellert, C.F. 1751 *Briefe, nebst Praktischen Abhandlung von dem guten Geschachte in Briefen.* Johan Wendler, Leipzig.
- Gellert, Christian
Fürchtegott 1746/1966 *Fabeln und Erzählungen, Ersten Teil.* Neudrucke Deutscher Literaturwerke, Neue Folge 17. Herausgegeben von Alewyn, Richard & Gruenter, Rainer. Max Niemeyer Verlag, Tübingen.
- Ginzburg, Carlo 1996 Johtolankoja, Merkkejä tulkitsevan tietokäsityksen historia. *Johtolankoja, Kirjoituksia mikrohistoriasta ja historiallisesta metodista.* Suomentanut Vuola, Aulikki. Gaudeamus, Tampere, 37 – 76.
- Gripenberg, Ole 1969 *Civiluniformer i Finland.* Suomen Muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja 70. Weilin+Göös, Helsinki.
- Gripenberg, Seb. 1908 Kaarle Ludvig Engel. *Oma maa, Tietokirja Suomen kodeille, III nidos, toukokuu-kesäkuu.* Toim. Palmén, E.G. et. al. WSOY, Porvoo, 194-205.
- Grönholm, Pertti 1997 Narratologia ja narratiivisuus historiantutkimuksessa. *Työkalut riviin, Näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin.* Toimittanut Kuparinen, Eero. Turun yliopiston historian laitos, Julkaisuja n:o 43, Turun yliopisto, Turku, 271 – 295.
- Hall, Catherine 1990 *The Sweet Delights of Home. A History of Private Life IV: From the Fires of Revolution to the Great War.* Editor Perrot, Michelle. Translator Goldhammer, Arthur. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 47-93.
- Hapuli, Ritva 2005 Kirjoittamisen kulttuurihistoriasta. *Historiallinen Aikakauskirja* 3/2005, 317 - 324.
- Hasselberg, Ylva 1998 *Den sociala ekonomin, Familjen Clason och Furudals bruk 1804 – 1856.* Uppsala, 1998.
- Hansson, Stina 1988 *Svensk brevskrivning, Teori och tillämpning.* Graphic Systems AB, Göteborg.
- Hietaniemi,
Marjatta 2002 Asetelmia ja puutarhoja, Kukat kunniansaan. *Biedermeier, Tikanojan taidekoti, Tikanojas konsthem* 29.9. – 8.12.2002. Toim. Anne-Maj et. al. Tikanojan taidekodin julkaisuja 4/2002, Vaasa, 80 – 83.
- Hinkkanen,

- Merja-Liisa 1997 Oman elämän sankaritar? Elämäkerrallisen tutkimuksen ongelmia. *Työkalut riviin, Näkökulmia yleisen historian tutkimusmenetelmiin*. Toimittanut Kuparinen, Eero. Turun yliopiston historian laitos, Julkaisuja n:o 43, Turun yliopisto, Turku, 123 – 132.
- Hunt, Lynn 1990 *The Unstable Boundaries of the French Revolution. A History of Private Life IV: From the Fires of Revolution to the Great War*. Editor Perrot, Michelle. Translator Goldhammer, Arthur. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 13 - 45.
- Hyrkkänen,
Markku 2002 *Aatehistorian mieli*. Vastapaino, Tampere.
- Häggman, Kai, 1994 *Perheen vuosisata: Perheen ihanne ja sivistyneistön elämäntapa 1800-luvun Suomessa*. Historiallisia tutkimuksia 179, Suomen historiallinen Seura. Painatuskeskus Oy, Helsinki.
- Häggman, Kai 2007 Pitkä tie ulkoluvusta järjelliseen lukemisen taitoon. *Suomalaisen arjen historia 2: Säätyjen Suomi*. Toim. Häggman, Kai et. al. Weilin+Göös, Porvoo, 212 – 229.
- Johanson, Jan-Erik,
Matti, Mikko &
Uusikylä, Petri 1995 *Johdatusverkostoaalyyysiin, Menetelmäraportteja ja käsikirjoja 3/1995*. Kuluttajatutkimuskeskus, Helsinki.
- Junkala, Pekka 2000 Tila. *Arjen säikeet - aikakuvia arkielämään, sivilisaatioon ja kansankulttuuriin*. Etnografia 3, Jyväskylän yliopiston etnologisen laitoksen julkaisusarja. Toim. Lönnqvist, Bo, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä, 93 – 143.
- Juntunen, Matti &
Mehtonen, Lauri 1977 *Ihmistieteiden filosofiset perusteet*. Gummerus, Jyväskylä.
- Kaarninen, Mervi 2007 Koulu ja kansa. *Suomalaisen arjen historia 2: Säätyjen Suomi*. Toim. Häggman, Kai et. al. Weilin+Göös, Porvoo, 230 – 249.
- Kaartinen, Marjo 2006 *Arjesta ihmeisiin, Eliitin kulttuurihistoriaa 1500-1800-luvun Euroopassa*. Tammi, Helsinki.
- Kallio, Rakel 2006 *Suomalainen muotokuva*. Tammi, Helsinki.
- Kallioinen, Mika 2002 Kunniallinen ja solidi: luottamus 1800-luvun liiketoiminnassa. *Arki ja läheisyys, juhlaKirja Ulla Heinon täyttäessä 60 vuotta*. Turun Historiallinen Arkisto 35. Turun Historiallinen Yhdistys, Turku.

- Kekäläinen, Markku 2000 Kohteliaisuus ja tuntemattoman kohtaaminen. *Historiallinen Aikakauskirja* 4/2000, 344 – 350.
- Kekäläinen, Markku 2005 Kaupungin katselija – identiteetti ja kaupunkitila James Boswellin Lontoossa. *Kaupunkikuva ajassa*. Toim. Joutsivuo, Timo & Kekäläinen, Markku. Historiallinen Arkisto 119, Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki, 209 – 235.
- Klinge, Matti 1994 *Euroopassa, Pietarissa*. Toinen painos. Otava, Helsinki.
- Klinge, Matti 2002a Ranskalaisuuden läpimurto. *Suomen kulttuurihistoria 2: Tunne ja tieto*. Toimittajat Knapas, Rainer; Forsgård, Nils Erik. Otava, Keuruu, 23 – 31.
- Klinge, Matti 2002b Saksan ja Ranskan vaikutusta. *Suomen kulttuurihistoria 2: Tunne ja tieto*. Toimittajat Knapas, Rainer; Forsgård, Nils Erik. Otava, Keuruu, 37 – 38.
- Knapas, Rainer 2002 Carl Ludvig Engel. *Suomen kulttuurihistoria 2: Tunne ja tieto*. Toimittajat Knapas, Rainer; Forsgård, Nils Erik. Otava, Keuruu, 348 – 349.
- Kocka, Jürgen 1995 Das europäische Muster und der deutsche Fall. *Bürgertum im 19. Jahrhundert. Band 1: Einheit und Vielfalt Europas*. Herausgegeben von Kocka, Jürgen. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 9 – 75.
- Kopisto, Sirkka 1991 *Muodin vuosikymmenet, Dress and Fashion 1810-1910*. Museovirasto, Helsinki.
- Kuurne, Jouni 2002 Näköaloja J.E. Lindhin 1820-luvun muotokuvatuotantoon. *Biedermeier, Tikanojan taidekoti, Tikanojas konsthem 29.9. – 8.12.2002*. Toim. Anne-Maj et. al. Tikanojan taidekodin julkaisuja 4/2002, Vaasa, 64 – 78.
- Lampila, Hannu-Ilari 2002a Fredrik Pacius Helsingin musiikkielämän organisoijana. *Suomen kulttuurihistoria 2: Tunne ja tieto*. Toim. Knapas, Rainer; Forsgård, Nils Erik. Otava, Keuruu, 378 – 380.
- Lampila, Hannu-Ilari 2002b Suomen musiikin hidas kasvukausi. *Suomen kulttuurihistoria 2: Tunne ja tieto*. Toim. Knapas, Rainer; Forsgård, Nils Erik. Otava, Keuruu, 373 – 387.
- Landgrén, Lars Folke Suomalaisen sanomalehdistön sata ensimmäistä vuotta 1771 – 1870. *Suomen kulttuurihistoria 2: Tunne ja tieto*. Toim. Knapas, Rainer; Forsgård, Nils Erik. Otava, Keuruu 2002, 424 – 434.

- Leikola, Anto 1995 Fyysikko ja yliopistomies, Gustaf Gabriel Hällström (1775 – 1844). *Kansallisgalleria, Suuret suomalaiset, Sääty-yhteiskunnan Suomi (1150 – 1850)*. Erikoispainos Suomen itsenäisyyden 80-vuotisjuhlan kunniaksi. Toim. Tiitta, Alan et. al. Weilin+Göös, Porvoo, 174 – 177.
- Leskelä-Kärki,
Maarit 2004 Tutkija ja kolme sisarta. Polkuja henkilökohtaiseen historiantutkimukseen. *Tutkija kertojana, Tunteet, tutkimusprosessi ja kirjoittaminen*. Toim. Latvala, Johanna & Peltonen, Eeva & Saresma, Tuija. Nykykulttuurin tutkimuskeskuksen julkaisuja 79, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä, 306 – 337.
- Leskelä-Kärki,
Maarit 2006 *Kirjoittaen maailmassa, Krohnin sisaret ja kirjallinen elämä*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 1085. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lilius, Henrik 1990a Engelin talo. *Carl Ludvig Engel 1778 – 1840, Näyttely Helsingin tuomiokirkon kryptassa 7.8. - 14.9.1990*. Toim. Lilius, Henrik et. al. Martinpaino Oy, Helsinki, 244 - 245.
- Lilius, Henrik 1990b Jyväskylän asemakaava. *Carl Ludvig Engel 1778 – 1840, Näyttely Helsingin tuomiokirkon kryptassa 7.8. - 14.9.1990*. Toim. Lilius, Henrik et. al. Martinpaino Oy, Helsinki, 278 - 281.
- Lilius, Henrik 2003 Engel, Carl Ludvig (1778 – 1840), arkkitehti. *Suomen kansallisbiografia 2: Bruhn – Fordell*. Toim. Klinge, Matti. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Lindberg, Carolus &
Rein, Gabriel 1950 Asemakaavoittelu ja rakennustoiminta. *Helsingin kaupungin historia III osa: ajanjakso 1809 – 1875, ensimmäinen nide*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy, Helsinki, 7 – 155.
- Lounatvuori, Irma 1990a Engel Pietarissa. *Carl Ludvig Engel 1778 – 1840, Näyttely Helsingin tuomiokirkon kryptassa 7.8. - 14.9.1990*. Toim. Lilius, Henrik et. al. Martinpaino Oy, Helsinki, 42 - 43.
- Lounatvuori, Irma 1990b Engel Turussa. *Carl Ludvig Engel 1778 – 1840, Näyttely Helsingin tuomiokirkon kryptassa 7.8. - 14.9.1990*. Toim. Lilius, Henrik et. al. Martinpaino Oy, Helsinki, 27 - 29.
- Lukkarinen, Ville 2001 Carl Ludvig Engelin kirjastorakennus. *Bibliotheca Academica, Helsingin yliopiston kirjasto, Suomen kansalliskirjasto*, toim. Knapas, Rainer. Helsingin yliopiston kirjasto, Helsinki, 10 - 25.

- Lutz, Heinrich 1985 *Zwischen Habsburg und Preussen, Deutschland 1815 – 1866.* Wolf Jobst Siedler Verlag GmbH, Berlin.
- Markkanen, Tapio 1995 Tähtitaivaan kartoittaja, Friedrich Wilhelm Argelander (1799 – 1875). *Kansallisgalleria, Suuret suomalaiset, Sääty-yhteiskunnan Suomi (1150 – 1850).* Erikoispainos Suomen itsenäisyyden 80-vuotisjuhlan kunniaksi. Toim. Tiitta, Alan et. al. Weilin+Göös, Porvoo, 228 – 229.
- Markkola, Pirjo 2007 Suomalaisen naisen ja miehen elämänkaari. *Suomalaisen arjen historia 2: Säätyjen Suomi.* Toim. Häggman, Kai et. al. Weilin+Göös, Porvoo, 250 – 269.
- Mattila, Mikko & Uusikylä, Petri 1999 Mitä on verkostanalyysi? *Verkostoyhteiskunta, Käytännön johdatus verkostanalyysiin.* Toim. Mattila, Mikko & Uusikylä, Petri. Gaudeamus, Helsinki.
- Meissner, Carl 1937 *Carl Ludwig Engel: Deutscher Baumeister in Finnland.* Berlin.
- Mustelin, Olof 1948 Firedrich Anton Meyer – språkmästare, bokhandlare, kulturarbetare. *Historisk Tidskrift för Finland, Årg 33, 3 – 4/1948.*
- Mäkelä, Johanna 2002 Pettua ja paakkelsia. *Suomen kulttuurihistoria 2: Tunne ja tieto.* Toimittajat Knapas, Rainer; Forsgård, Nils Erik. Otava, Keuruu, 189 – 195.
- Mäkeläinen, Eva-Christina 1972 *Säätyläisten seuraelämä ja tapakulttuuri 1700-luvun jälkipuoliskolla Turussa, Viaporissa ja Savon kartanoalueella.* Historiallisia tutkimuksia 86, Suomen Historiallinen Seura, Helsinki.
- Niiranen, Timo 1981 *Miten ennen asuttiin? Vanhat rakennukset ja sisustukset.* Otava, Helsinki.
- Ollila, Anne 1995 Mitä mikrohistoria on? *Rakkautta, ihanteita ja todellisuutta: Retkiä suomalaiseen mikrohistoriaan.* Toim. Mäkinen, Katriina ja Rossi, Leena. Turun yliopiston täydennyskoulutuskeskuksen julkaisuja A:42. Painosalama Oy, Turku, 7 – 14.
- Ollila, Anne 2000 *Aika ja elämä, aikakäsitys 1800-luvun lopussa.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 795. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Ollila, Anne 2002 Tapoja, tunteita ja uskomuksia. *Suomen kulttuurihistoria 2: Tunne ja tieto.* Toimittajat Knapas, Rainer; Forsgård, Nils Erik. Otava, Keuruu, 168 – 178.
- Paavolainen, Jaakko 1994 Poliittisen elämäkertatutkimuksen ongelmia. *Yksilö ja yhteisö, Henkilöhistoriallisia artikkeleja.* Toim. Koivunen, Mari & Soikkanen,

- Timo. Turun yliopisto, Poliittinen historia, Julkaisuja C:48, Turku, 65 - 72.
- Pakarinen, Riitta 1990 Engelin Helsinki-akvarellit. *Carl Ludvig Engel 1778 – 1840, Näyttely Helsingin tuomiokirkon kryptassa 7.8. - 14.9.1990*. Toim. Lilius, Henrik et. al. Martinpaino Oy, Helsinki, 62 – 65.
- Perrot, Michelle 1990 Roles of Characters. *A History of Private Life IV: From the Fires of Revolution to the Great War*. Editor Perrot, Michelle. Translator Goldhammer, Arthur. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 167 – 259.
- Persson, Kristina 2005 *Svensk brevkultur på 1800-talet, språklig och kommunikationsetnografisk analys av en familjebrevväxling*. Institutionen för Nordiska språk vid Uppsala Universitet, Uppsala.
- Piljavski, V.I.& Wickberg, Nils Erik 1978 C.L. Engelin piirustukset tutkimuksen kohteena. Piljavskin osuuden suomentanut Tuominen, Markku. *Arkkitehti –lehti 4/1978*, 43 – 45.
- Pöykkö, Kalevi 1990 *Carl Ludvig Engel 1778 – 1840: Pääkaupungin arkkitehti*. Helsingin kaupungin museo, Memoria 6. Aa-osakeyhtiö, Helsinki.
- Pöykkö, Kalevi 1995 Senaatintorin arkkitehti, Carl Ludwig Engel (1778 – 1840). *Kansalliskalleria, Suuret suomalaiset, Sääty-yhteiskunnan Suomi (1150 – 1850)*. Erikoispainos Suomen itsenäisyyden 80-vuotisjuhlan kunniaksi. Toim. Tiitta, Alan et. al. Weilin+Göös, Porvoo, 190 - 195.
- Raamattu, 1992 Suomen-evankelis-luterilaisen kirkon kirkolliskokouksen vuonna 1992 käyttöön ottama suomennos. Kirjapaja, Suomen Kirkon Sisälähetysseura, Pieksämäki.
- Rein, Gabriel 1950 Helsinki maan ja läänin pääkaupunkina. *Helsingin kaupungin historia III osa: ajanjakso 1809 – 1875, ensimmäinen nide*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy, Helsinki, 157 – 199.
- Revel, Jacques 1989 The Uses of Civility. *A History of Private Life, III Passions of the Renaissance*. Editor Chartier, Roger. Translator Goldhammer, Arthur. The Belknap Press of Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, London, 167 - 205.
- Rotterdamilainen, Erasmus 2005 *Kultainen kirja, Nuorten hyvistä tavoista*. Suomennos Paalumäki, Heli & Salmi, Hannu. Faros-Kustannus Oy. Turku.
- Ruoff, Eeva 2001 *Vanhoja suomalaisia puutarhoja*. Otava, Helsinki.

- Ruuth, Martti 1951 *Koulut. Helsingin kaupungin historia III osa: ajanjakso 1809 – 1875, jälkimmäinen nide.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy, Helsinki, 447-470.
- Räsänen, Matti & Tuomi-Nikula, Outi 2000 *Saksanmaalla, Kansanelämää keskiajalta nykypäivään.* Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 776. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsinki.
- Salin, Anne-Maj 2002 *Biedermeierin maailma. Biedermeier, Tikanojan taidekoti, Tikanojas konsthem 29.9. – 8.12.2002.* Toim. Anne-Maj et. al. Tikanojan taidekodin julkaisuja 4/2002, Vaasa, 11 – 45.
- Salmi, Hannu 2005 *Erasmus Rotterdamilainen ja hyvien tapojen historia. Kultainen kirja, Nuorten hyvistä tavoista.* Suomennos Paalumäki, Heli & Salmi, Hannu. Faros-Kustannus Oy. Turku, 96 – 122.
- Salonen, Irma 2001 *Johan Erik Lindh. Pinx, maalaustaide Suomessa 2: Arki- ja pyhäpuvussa.* Weilin+Göös, Porvoo, 64 – 67.
- Savolainen, Raimo 1994 *Suosikki senaattorit, Venäjän keisarin suosio suomalaisten senaattoreiden menestyksen perustana 1809 – 1892.* Hallintohistoriallisia tutkimuksia 14. Hallintohistoriakomitea, Painatuskeskus, Helsinki.
- Schauman, August 1967 *Kuudelta vuosikymmeneltä, Muistoja elämän varrelta, ensimmäinen osa.* Suomentanut Kärkkäinen, Viki & Pekkanen, Panu. WSOY, Porvoo.
- Seppälä, Anu 1988 *Engelin perintö. Narinkka, Helsingin kaupunginmuseon vuosikirja.* Toimittaneet Lehto, Marja-Liisa; Pehkonen, Marja; Rönkkö, Marja-Liisa; Tikkala, Kaisu. Helsingin kaupungin museo, Helsinki, 115 - 133.
- Seppälä, Mikko-Olavi 2002 *Thalian palvelijat. Suomen kulttuurihistoria 2: Tunne ja tieto.* Toimittajat Knapas, Rainer; Forsgård, Nils Erik. Otava, Keuruu, 364 – 372.
- Sheehan, James, J. 1991 *German History 1770 – 1866.* Clarendon Press, Oxford.
- Sinisalo, Jarkko 1990 *Carl Ludvig Engel 1778 – 1840. Carl Ludvig Engel 1778 – 1840, Näyttely Helsingin tuomiokirkon kryptassa 7.8. - 14.9.1990.* Toim. Lilius, Henrik et. al. Martinpaino Oy, Helsinki, 12 – 13.
- Sinisalo, Jarkko 2006a *Arkkitehtuurikirjoja Euroopan laidalla, Arkkitehtien ammattikirjallisuus Suomen rakennushallinnon piirissä erityisesti Intendentinkonttorin aikakaudella (1810 – 1865), Kokoelmahistoriaa ja aineistoluetteloita.*

- Museoviraston rakennusosaston julkaisuja 29. Museovirasto, Helsinki 2006.
- Sinisalo, Jarkko 2006b Berliini—Pietari—Helsinki, C.L. Engelin kirjallisen toiminnan ulottuvuuksia. *Museoviraston rakennushistorian osaston Aikakauskirja I*. Ikkala, Marja-Leena, Knapas, Marja-Terttu. Museovirasto, Helsinki, 2006, 96 – 103.
- Sinisalo, Soili 2001 Gustaf Wilhelm Finnberg. *Pinx, maalaustaide Suomessa 2: Arki- ja pyhäpuvussa*. Weilin+Göös, Porvoo, 58 – 63.
- Soikkanen, Hannu 1994 Kuinka pitkälle on ymmärrettävä kohdettaan vai onko häntä arvioitava – elämäkertatutkimuksen haasteita. *Yksilö ja yhteisö, Henkilöhistoriallisia artikkeleja*. Toim. Koivunen, Mari & Soikkanen, Timo. Turun yliopisto, Poliittinen historia, Julkaisuja C:48, Turku, 109-116.
- Soikkanen, Timo 1994 Biografinen tutkimus. *Yksilö ja yhteisö, Henkilöhistoriallisia artikkeleja*. Toim. Koivunen, Mari & Soikkanen, Timo. Turun yliopisto, Poliittinen historia, Julkaisuja C:48, Turku, 58 – 64.
- Sääskilähti, Niina 2000 Aika. *Arjen säikeet - aikakuvia arkielämään, sivilisaatioon ja kansankulttuuriin*. Etnografia 3, Jyväskylän yliopiston etnologisen laitoksen julkaisusarja. Toim. Lönnqvist, Bo, Jyväskylän yliopisto, Jyväskylä, 11 – 91.
- Tamminen,
Marketta 2007 Herrasväen keittiö ja ruokapöytä. *Suomalaisen arjen historia 2: Säätöjen Suomi*. Toim. Häggman, Kai et. al. Weilin+Göös, Porvoo, 196 – 211.
- Tiitta, Allan et.al. 1995 *Kansallisgalleria, Suuret suomalaiset, Säätö-yhteiskunnan Suomi (1150 – 1850)*. Erikoispainos Suomen itsenäisyyden 80-vuotisjuhlan kunniaksi. Weilin+Göös, Porvoo.
- Tjeder, David 2003 *The Power of Character: Middle Class Masculinities 1800 – 1900*. Department of History, Stockholm University, Stockholm.
- Topelius, Zacharias 1998 *Elämäkerrallisia muistiinpanoja*. Julkaissut Nynerg, Paul, suomentanut Krohn, Helmi. Otava, Helsinki. Näköispainos v. 1923 ilmestyneestä ensipainoksesta.
- Topelius, Zacharias 1986 *Muistiinpanoja vanhasta Helsingistä*. Helsinki-Seura. Gummerus Oy, Jyväskylä.
- Trepp,
Anne-Charlotte 2000 Emotion und bürgerliche Sinnstiftung oder die Metaphysik des Gefühls: Liebe am Beginn des bürgerlichen Zeitalters. *Der bürgerliche Wertehimmel, Innenansichten des 19. Jahrhunderts*, Herausgegeben von

- Hettling, Manfred & Hoffmann, Stefan-Ludwig. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 23 – 55.
- Uino, Ari 1994 Elämäkerrallisen tutkimuksen ongelmia. *Yksilö ja yhteisö, Henkilöhistoriallisia artikkeleja*. Toim. Koivunen, Mari & Soikkanen, Timo. Turun yliopisto, Poliittinen historia, Julkaisuja C:48, Turku, 49 – 57.
- Waris, Heikki 1951 Helsinkiläisyhteiskunta. *Helsingin kaupungin historia III osa: ajanjakso 1809 – 1875, jälkimmäinen nide*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Kirjapaino Oy, Helsinki, 7 – 211.
- Weckström, Mathias 1864 *Anteckningar rörande Teatern i Finland (materialsamling)*. Theodor Sederholms boktryckeri, Helsingfors.
- Wickberg, Nils Erik 1973 *Carl Ludvig Engel*. Frenckellin Kirjapaino Oy, Helsinki.
- Wirilander, Kaarlo 1974 *Herrasväkeä, Suomen säätyläistö 1721 – 1870*. Historiallisia tutkimuksia 93. Forssan Kirjapaino Oy, Forssa.
- Virrankoski, Pentti 1994 Elämäkerrallisen tutkimuksen lähdekriittisiä ongelmia. *Yksilö ja yhteisö, Henkilöhistoriallisia artikkeleja*. Toim. Koivunen, Mari & Soikkanen, Timo. Turun yliopisto, Poliittinen historia, Julkaisuja C:48, Turku, 73-78.

